

ISSN 2413-4953

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

РА Н З И Т Н А Я

ЭКОНОМИКА

В НОМЕРЕ:

4
2022

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІК:
ҚЫЗМЕТ ЕТУДІҢ МӘНІ МЕН МЕХАНИЗМІ

КРЕДИТНЫЕ РИСКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КАПИТАЛ НАРЫҒЫНЫҢ АҒЫМДАҒЫ
ЖАҒДАЙЫ, КАПИТАЛ НАРЫҒЫН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ
СТРАТЕГИЯСЫ

ТРАНЗИТНАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан в области экономических наук, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

На страницах журнала Вы найдете широкий спектр различных мнений и полезную информацию по вопросам экономической политики, разработки экономического механизма индустриально-инновационного развития Казахстана, проблемам развития отдельных отраслей и сфер экономики.

Публикации журнала ориентированы на специалистов и аналитиков республиканских и региональных органов управления, государственного сектора экономики, крупных народнохозяйственных структур, высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, студентов, магистрантов, докторантов и круг читателей, проявляющих профессиональный интерес к проблемам социально-экономического развития. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Периодичность выхода журнала – один раз в 3 месяца.

Подписку на журнал можно оформить во всех почтовых отделениях «Казпочта», в подписных агентствах «Казпочта», «Евразия-Пресс», «Эврика-Пресс».

Индекс подписки 75781. Подписная цена на год для физических и юридических лиц – 11 200 тенге.

Издатель ИП «ХАНШАЙЫМ»: ИИН 721019401132

ИИК KZ44998СТВ0000997662, КБЕ 19

АО «Jusan Bank», БИК банка: TSESKZKA

БИН банка: 930741000122

Условия подписки и размещение статьи

Обращаться в редакцию по адресу:

050000, г. Алматы, ул. Толе би, 278

Сайт: www.tranzit-as.kz, <http://tranzit-as.lms.kz/>

E-mail: tranzit_ek@mail.ru, aijan1910@mail.ru

Телефоны: 8 (747) 373 93 26, моб. 8 (701) 373 93 26

ISSN 2413-4953

Научно-практический
журнал
«Транзитная экономика»

Издается с июля
1997 года

Учредитель:
ИП «Ханшайым»

Главный редактор
Айжан Асилова

Редакционная коллегия:

Узан Искаков

(Казахстан)

Мурат Алиев (Казахстан)

Асан Сатмурзаев (Казахстан)

Жангельды Шимшиков
(Казахстан)

Салима Барышева (Казахстан)

Данагуль Тлеужанова
(Казахстан)

Назгуль Сырлыбаева
(Казахстан)

Райгүл Досжан (Казахстан)

Лейла Гамидуллаева
(Россия)

Ричард Пукала (Польша)

Журнал
зарегистрирован
в Министерстве
связи и информации
Республики Казахстан

Свидетельство
№ 14503-Ж

СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Жандерке С.Н.

Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдауда аналитикалық рәсімдердің маңыздылығы.....

4

Нурғалиева А.Ж., Қиқымбаев А.Ж.

Қазақстанның капитал нарығының ағымдағы жағдайы, капитал нарығын модернизациялау стратегиясы.....

11

Асилова А.С., Марат Т.Қ.

Блокчейн технологиясы: пайда болуы, пайдалану ерекшеліктері және реттеу мәселесі

21

Айғалин А.А., Тастулеков С.Б.

Кредитные риски в деятельности коммерческого банка.....

32

ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ
ИНТЕГРАЦИЯ

Оралбаева Ж.З., Султанова М.Ш.

Коммерциялық банктерде бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ерекшеліктері.....

40

Раимкулова А. Актуальные вопросы налогового учета НДС.....

47

Иманбай И.Ә., Оразалинова М.Н.

Повышения конкурентоспособности предприятий на рынке.....

52

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

За содержание публикуемых в журнале авторских материалов и рекламы редакция ответственности не несет.

Мнение автора не всегда совпадает с мнением редакции

Подписной индекс
75781

Формат 70×108 1/16.
Бумага офсетная
Печать Riso
Тираж 500 экз.
Цена договорная

050000, г. Алматы,
ул. Толе би, 278

Тел.: 8 (747) 373 93 26,
8 (701) 373 93 26

<http://tranzit-as.lms.kz/>
tranzit_ek@mail.ru,
aijan1910@mail..ru

Отпечатано в
издательском
центре журнала
«Транзитная экономика»

©Транзитная экономика
2022

Череп А.Г., Сопина А.Е., Олейникова Л.Г.
Влияние недостаточной социальной защищенности на распределение доходов между украинцами..... 57

Момынкулова С.М., Абуталипова Ж.А., Жалмагамбетов Д.Д., Снигирев И.
Возможности и угрозы для развития электронной коммерции в Казахстане..... 65

Дауылбаев К.Б., Махмеджанова Л.Н., Абуова М.Қ.
Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамудың диспропорцияларын бағалау..... 71

ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Султанова Г.М.
Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік: қызмет студің мәні мен механизмі..... 79

Нургалиева Г.К., Сыздыкова Г.С.
Зарубежный опыт венчурного финансирования: урок для Казахстана..... 93

Daulbayev K.B., Makhmedzhanova L.N., Abuova M.K.
Socio-Economic development of the Regions of the Republic of Kazakhstan by the method of selective Regional Policy..... 101

Билан Е., Пралиева С.Ж.
Отандық сактандыру нарығы: теория және тәжірибелік ерекшеліктері..... 109

Жорабаева Ж.К.
Заманауи қаржыгер мәртебесі..... 117

Сведения об авторах..... 119

Информация о членах редакционной коллегии 121

Требования к содержанию и оформлению статей 122

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

ХҒТАР 06.81.30
ӘОЖ 336.64

С.Н. Жандерке, магистрант
«Нархоз» университеті, Алматы қ., Қазақстан

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫ-ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУДА АНАЛИТИКАЛЫҚ РӘСІМДЕРДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Түйіндеме. Мақалада кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдаудың аналитикалық рәсімдердің маңыздылығы келтіріліген. Сонымен қатар, кәсіпорынның қаржылық есептілігін пайдалана отырып, жүргізілген талдаулардың арқасында ұйым жайлы қорытындылар айтылады. Оған қоса, кәсіпорынның болашақтағы қызметіне қатысты ұсыныстар берілетін болады. Ол үшін мақалада алдымен аналитикалық рәсімдердің реті мен маңыздылығы көрсетіліп, кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметін бағалаудың қажетті аналитикалық процедурасы туралы ұйымның қызметіне алдын ала шолу жасаудың маңыздылығы айтылады. Жалпы кәсіпорынның талдауы және қаржы-шаруашылық қызметінің талдауы баланс арқылы жасалады. Баланстың актив және пассив бөлімдерінің көрсеткіштеріне тігінен, көлденең талдау жасалынады. Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін алдын ала талдау кезінде талдаушылар қаржылық есеп берудегі ең проблемалық баптарды анықтайды. Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдаудың аналитикалық рәсімдері кәсіпорынның қаржылық есептілігіндегі көрсеткіштерді қолдана отырып, түрлі коэффициенттерді анықтап, ұйымның қаржы-шаруашылық қызметі жайлы қорытындыны жасап, кәсіпорын үшін тиімді шешімдер қабылдануына мүмкіндігін береді. Осылайша талданған қаржы-шаруашылық қызметтің арқасында кәсіпорынның тиімді жұмысы, қаржылық ресурстарды ұтымды пайдалануы жайлы айтуға болады. Сонымен қатар, кірістері мен шығыстарын талдай отырып, пайданың үлесі жылдармен салыстырғанда қаншалықты өзгергенін де көрсетуге болады.

Түйінді сөздер: қаржы-шаруашылық қызмет, экспресс-талдау, талдау, аналитикалық рәсімдер, қаржылық жағдай.

Кіріспе. Кез келген кәсіпорынның тиімді жұмысы үшін оның қызметінің экспресс-талдауын және қаржы-шаруашылық қызметіне жалпы талдауды жүргізіп отырған маңызды болып табылады. Қаржы-шаруашылық қызметті талдаудың аналитикалық рәсімдерін нақты ұстану арқылы кәсіпорынның қазіргі жағдайын сипаттау барынша дұрыс шығады және де болашағын болжамдау оңайға соғады.

Талданып отырған кәсіпорынның коэффициенттерін және басқа нәтижелерді түсіндіруден тұратын талдаудың ең маңызды кезеңіне көшпес бұрын, экономикалық көрсеткіштердің белгіленген топтары ұйым қызметінің түрлі аспектілерін сипаттайтынын есте ұстаған жөн. Көрсеткіштер арасында байланыс пен өзара тәуелділік болады. Осылайша, ұйымның төлемқабілеттілігін арттыруға күш салғанда, бұл оның қызметінің табыстылығына әсер етуі мүмкін екенін білу керек. Табыстылықты арттыру, өз кезегінде, кәсіпкерлік белсенділіктің немесе капитал құрылымының, төлем қабілеттілігінің және т.б. барлығын бір уақытта оң әсермен өзгерту өте қиын.

Сараптамалық бөлім. Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметі жайлы экспресс қорытындыны қалыптастыру кезінде экспресс-талдаудың кезеңдерінде алынған нәтижелерге қосымша бейресми аналитикалық тәсілдер мен әдістерді қолдануға болады, мысалы: тұтынылатын ресурстар мен өндірілген өнімге баға деңгейін салыстырмалы бағалау, бизнеске салық жүктемесін талдау, ұйымның бағалауын талдау, Бостон тобының әдісі бойынша ұйымды бағалау.

Тұтынылатын ресурстар мен шығарылатын өнімге бағаның деңгейін салыстырмалы түрде бағалау әдісі шикізат пен ресурстарды сатып алу бағасы мен өткізу бағасының арақатынасының әсері тұрғысынан шаруашылықты басқарудың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Өнімді өндіруге кеткен ресурстардың бағасымен салыстырғанда өнімнің бағасы неғұрлым жоғары болған сайын, кәсіпорын үшін соғұрлым көп пайда алып келеді және тиімді болады. Осы мақсатта орташа жалақыны орташа салалық деңгеймен салыстыруға болады. Шикізат пен материалдардың бағасын орташа нарықтық бағамен, несиенің сыйақы мөлшерлемесін пайыздық мқлшерлеменің орташа нарықтық деңгеймен салыстыруға болады. Өндірілетін өнімнің бағасын талдау кәсіпорынның нарықтағы жағдайын бағалауға мүмкіндік береді.

Егер өнім бағасының өсу қарқыны инфляция қарқынынан және тұтынылатын ресурстар бағасының өсу қарқынынан асып кетсе, онда бұл нарықтық позиясы күшті, тиімді басқарылатын ұйымның белігісі ретінде саралауға болады.

Кәсіпорынның бизнесіне салық ауыртпалығын талдау осы фактордың бизнестің тиімділігіне әсерін бағалауға, салық заңнамасын жетілдіру арқылы экономиканың басым салаларындағы кәсіпорындарды қолдау шараларын әзірлеуге, ұйымның есеп беру сапасын бағалауға және т.б. мүмкіндігін береді.

Кәсіпкерлікке салық жүктемесін бағалау үшін салыстырмалы көсеткіштер қолданылады:

- салық төлемдерінің сатудан түскен түсімге қатынасы және басқа кірістер мен шығыстардың балансы ретінде ұйымның жалпы табысына салық ауыртпалығы;
- еңбекақыға салық ауыртпалығы;
- ұйымның ағымдағы қызметі бойынша жалпы төлемдеріндегі салық төлемдерінің үлесі.

Қысқаша айтқанда, саладағы және салыстырмалы шеңбердегі аймақтағы кәсіпорындардың ұқсас көрсеткіштерімен салыстыру

жүргізіледі және бизнеске төмендейтін, тұрақты немесе прогрессивті салық жүктемесі туралы қорытынды жасалады.

Экспресс-талдау шеңберінде кәсіпорынның «бағалауын» талдау мультипликаторлық көрсеткіштерді есептеу негізінде жүзеге асырылады: ұйымның таза активтері мен кірісінің немесе қаржылық нәтижелерінің құнының арақатынасы немесе ақша ағыны және оларды салалық орташа көрсеткішпен салыстыру керек.

Егер ұйымның өнімділігі орташа салалық деңгейден төмен болса, онда ұйым төмен бағаланбаған болып саналады және керісінше жағдай орын алады. Кейбір жағдайларда қарама-қайшы нәтижелер алынады. Мысалы, коэффициенттердің біріне сәйкес, көбінесе «таза активтер / кіріс» ұйым төмен бағаланады, ал екіншісіне сәйкес, мысалы, «таза активтер / кіріс» ұйым артық бағаланады. Мұндай жағдайларда неғұрлым объективті көрсеткіш ретінде «таза активтер / түсім көрсеткішін» пайдалану орынды деп саналады.

Бостон тобының әдістемесі бойынша ұйымды бағалау әдістемесі кірістілік көрсеткіштері мен сатудан түскен кірістің өсу қарқынының үйлесімі негізінде барлық ұйымдарды төрт топқа бөлуді қамтиды (1-кесте).

Кесте 1 – Бостон тобының әдістемесі бойынша ұйымды бағалау әдістемесі

Ұйымның типі	Көрсеткіш және критерийлер
«Жұлдыздар»	Меншікті капиталдың жоғары табыстылығы және сатудан түскен кірістің күшті өсуі
«Сиырлар»	Меншікті капиталдың жоғары рентабельділігі және сатудан түскен кірістің төмен өсуі
«Жылқылар»	Меншікті капиталдың төмен кірістілігі және сатудан түскен кірістің күшті өсуі
«Иттер»	Меншікті капиталдың төмен кірістілігі және сатудан түскен кірістің төмен өсуі
Ескерту – әдебиеті негізінде автормен құрастырылған	

Берілген кестеден Бостон тобының әдістемесі бойынша ұйымды бағалау әдістемесі кірістілік көрсеткіштері мен сатудан түскен кірістің өсу қарқынының үйлесімі негізінде барлық ұйымдарды төрт топқа бөлуді қамтитынын көруге болады.

Көрсеткіштерді бағалау үшін олардың мәндерін салалық орташа деректерімен салыстыру пайдаланылады. Талданатын ұйымды төрт топтың біріне жатқызу нәтижелері бойынша алдыңғы бизнес-зерттеу барысында алынған деректер нақтыланады: «Жұлдыздар» санатына жатқызылған ұйымдар қорытындыда оң рейтингтерге баса назар аударуды есептейді.

Кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметін бағалаудың қажетті аналитикалық процедурасы ұйымның айналысатын қызметіне алдын ала шолу болып табылады. Процедура әдетте екі немесе үш қадамда орындалады:

- кәсіпорынның төлқұжатын ресімдеу;

– қаржылық есептілікке шолу және оны оқуға ыңғайлы етіп көрсету;

– қаржылық-шаруашылық қызметтің жалпы сипаттамасында берілген нәтижелерді түсіндіру.

Таңдалынып алынған кәсіпорынның төлқұжатын ресімдеуде кәсіпорынның толық атауын, нақты мекен-жайын, ұйымдастыру-құқықтық формасын, меншікті капиталының мөлшері, негізгі құрылтайшыларын, еншілес кәсіпорынның бар-жоғы, кәсіпорынның орташа қызметкерлер саны, қызметтің негізгі бағыты, негізгі бәсекелестер, жеке меншік жердің бар-жоғы және тағы да басқалары қарастырылады.

Келесі кезекте кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметіне жалпы сипаттама беріледі. Ұйым айналысатын қызметтің қай салаға жататындығы, Қазақстанда сол саланың маңыздылығы қаралады. Жылына қанша өнім өндіретіні, қанша қызмет көрсеткені, қанша тауар сатқанына талдау жасалынады. Кәсіпорынның қызметкерлермен арақатынасы, технологиялық циклінің сипаттамасы, кәсіпорынды басқау органдарының құрылымы сипатталады.

Кәсіпорынның жалпы талдауы және қаржы-шаруашылық қызметінің талдауы баланс арқылы жасалады. Баланстың актив және пассив бөлімдерінің көрсеткіштеріне тігінен, көлденең талдау жасалынады.

Баланстың есеп беру кезеңіндегі қанағаттанарлықсыз көрсеткіштерін сипаттайтын немесе үрдіске айналған қызметтегі белгілі бір кемшіліктерді көрсететін проблемалық баланс баптары бөлектелінеді.

Баланс валютасының динамикасын ерекше бағалау керек. Баланстың өсімі экономикалық қызмет көлемінің кеңеюін көрсетеді, дегенмен өсу себептері трлі болуы мүмкін: негізгі қорларды қайта бағалау, инфляция, дебиторлармен және кредиторлармен есеп айырысу шарттарының артуы.

Баланс валютасының төмендеуі іскерлік белсенділіктің төмендеуін көрсетеді, бұл өнімге тиімді сұраныстың төмендеуіне байланысты болуы мүмкін: шикізат, материалдар, энергия тасымалдаушылар нарықтарына қол жеткізуді шектеу, еншілес және тәуелді компаниялардың шаруашылық айналымына қосу.

Нәтижелер мен талқылаулар. Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін алдын ала талдау кезінде талдаушылар қаржылық есеп берудегі ең проблемалық баптарды анықтайды. Бұл ретте баланстық валюта кәсіпорынның мүлкіне тек шамамен экономикалық баға беретінін есте ұстаған жөн, себебі бұл бағалау бухгалтерлік есепте қабылданған ресми процедуралар арқылы жүзеге асады. Нақты нарықтық бағалау мүліктің сәйкес объектілеріне нарықтық сұранысты зерттеу арқылы ғана мүмкін болады. Тіпті тікелей сатуға арналған осындай босалқылардың құны бірнеше себптер бойынша ықтимал сату бағасынан айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін:

– қорларды есептен шығару кезіндегі кәсіпорынның есеп саясатының ерекшеліктері: қорлардың әрбір бірлігінің өзіндік құны бойынша есептен шығару, орташа құны, ФИФО;

– қоймаларда қорларды сақтау мерзімдері;

– баланста қорларды сату бағасы бойынша емес, нақты өзіндік құны бойынша есепке алу ережелері.

Кәсіпорынның жарқын болашағы үшін жасалынып отыру қажет экспресс-талдау мен қаржы-шаруашылық қызметін талдаудың маңыздылығы жоғары екенін байқауға болады. Осыған сәйкес, ұйымдардың тиімді жұмысы үшін келесі бағыттарды ұсынуға болады:

- қаржы бөлімін ашу;
- қаржы директорының болуы;
- қаржы менеджерін жалдау;
- қаржы-шаруашылық қызметке талдауды ұдайы жүргізу;
- қаржылық сауаттылықты арттыру;
- ұсыныстар мен іс-шараларды бекітіп отыру;
- қаржылық жағдайды объективті бағалау.

Бірақ қаржылық жағдайды объективті бағалау мақсатында бірнеше есепті кезеңдердегі баланс валютасында жылжымайтын мүлік құнының өзгерістерін сатудан түскен түсімдегі өзгерістермен және сатудан түскен пайдамен салыстырған жөн. Ол үшін өсу коэффициенттері деп аталатын үш коэффициент есептеледі. Біріншісі мүліктің өсу коэффициентін табу формуласы келесідей:

$$K_{\text{мв}} = \frac{(HK_{\text{т}} - HK_{\text{ш}})}{HK_{\text{кс}}} \quad (1)$$

мұндағы, $HK_{\text{т}}$ – кезеңде түскен негізгі құрал құны;

$HK_{\text{ш}}$ – есепті кезеңде шығып қалған негізгі құралдың құны;

$HK_{\text{кс}}$ – есепті кезеңнің соңында қалған негізгі құралдың құны.

Екінші көрсеткіш кірістердің өсу қарқынын қаржылық нәтиже туралы есептің көрсеткіштерін пайдалана отырып анықтауға болады.

$$K_{\text{кө}} = \frac{(K_{\text{ек}} - K_{\text{өк}})}{K_{\text{өк}}} \quad (2)$$

мұндағы, $K_{\text{ек}}$ – есепті кезеңнің кірісі;

$K_{\text{өк}}$ – өткен есепті кезеңнің кірісі.

Пайданың өсу қарқынын анықтау формуласы:

$$K_{\text{пө}} = \frac{(P_{\text{ек}} - P_{\text{өк}})}{P_{\text{өк}}} \quad (3)$$

мұндағы, $P_{\text{ек}}$ – есепті кезеңнің пайдасы;

$P_{\text{өк}}$ – өткен есепті кезеңнің пайдасы.

Егер $K_{\text{кө}}$ және $K_{\text{пө}}$ мәндері $K_{\text{мв}}$ мәнінен жоғары болса, бұл өткен кезеңмен салыстырғанда кәсіпорынның экономикалық ресурстарын ұтымды пайдаланатынын көрсетеді.

Кәсіпорынның дамуындағы ұзақ мерзімді тенденцияларды анықтауға мүмкіндік беретін бірнеше жыл бойына есеп беруден басқа объективті талдау және дәлелді қорытындылар үшін тиімділік көрсеткіштерін орташа салалық деректермен немесе бәсекелестердің нәтижелерімен салыстыру

қажет. Өндірістік және іскерлік белсенділіктің салыстырмалы масштабын ескеру қажет.

Қорытынды. Кәсіпорынның қызметіне экспресс-талдау мен қаржы-шаруашылық қызметіне талдаудың аналитикалық рәсімдері сол ұйымның іскерлік белсенділігі, төлем қабілеттілігі, қаржылық тұрақтылығы үшін маңызды екенін атап өткен жөн. Белгіленген аналитикалық рәсімдерді орындау арқылы кәсіпорын жайлы толық және нақты түсініктер мен сипаттамалар қалыптасады. Сол арқылы компанияның директоры немесе қаржы директоры шешімдер қабылдай алады. Қаржылық қызметке талдау жүргізу барысында түрлі коэффициенттер анықталады және олардың әрқайсысы кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсы сипаттап бере алады. Сондықтан да, әр кәсіпорынның өзінің бекіткен аналитикалық рәсімдері немесе халықаралық деңгейде қолданылып жүрген аналитикалық рәсімдерді орындау арқылы компания өзінің ұзақ мерзімге қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ете алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бережная Е.В., Бережной В.И., Багдай О.Б. Кәсіпорынның қаржылық қызметін басқару. – Мәскеу, Инфра-М, 2020. – 205 б.
2. Жапаров Т.К., Жахеева М.Б., Коденко В.Д. Кәсіпорынның қаржылық есептілігін талдау. Оқу әдістемесі. – Қостанай: Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2019. – 156 б.
3. Казакова Н.А. Аналитикалық рәсімдер: аудитте және шаруашылық қызметті бағалауда пайдаланудың тәжірибесі. – Вестник финансового университета. Том 21, – 2017. № 2. – 113-120 б.
4. Кисничян М.Б., Казакова Н.А. Өндірістік компанияның кәсіпкерлік тәуекелдеріне экспресс-талдау және бағалау – Учет. Анализ. Аудит. – 2015. № 3. – 61-66 б.
5. Гумарова, Г.Б. Бизнесі қаржылық экспресс-бағалау мен диагностикалаудың аналитикалық рәсімдері. – Казань, Молодой ученый, 2022. – 37-42 б. – URL: <https://moluch.ru/conf/stud/archive/448/17242/>

С.Н. Жандерке, магистрант
Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Важность аналитических процедур для анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия

Аннотация. В статье представлены аналитические методики анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Кроме того, выводы об организации даются благодаря анализу, проведённому с использованием финансовой отчётности предприятия. Вдобавок к этому, будут даны рекомендации относительно будущей деятельности предприятия. Для этого в статье сначала показаны последовательность и важность аналитических процедур, а также значение предварительного рассмотрения деятельности организации по

поводу необходимой аналитической процедуры для оценки финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Анализ предприятия в целом и анализ финансово-хозяйственной деятельности производится с помощью бухгалтерского баланса. Производится вертикальный и горизонтальный анализ показателей разделов активов и пассивов бухгалтерского баланса. В ходе предварительного анализа финансово-хозяйственной деятельности компании аналитики выявляют наиболее проблемные пункты финансовой отчётности. Аналитические процедуры анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия, используя показатели бухгалтерской отчётности предприятия, определяют различные коэффициенты, делают вывод о финансово-хозяйственной деятельности организации, позволяют принимать эффективные решения для предприятия. Благодаря анализируемой таким образом финансово-хозяйственной деятельности можно говорить об эффективной работе предприятия и рациональном использовании финансовых ресурсов. Кроме того, анализируя доходы и расходы, можно показать, насколько изменилась доля прибыли за прошедшие годы.

Ключевые слова: финансово-хозяйственная деятельность, экспресс-анализ, анализ, аналитические процедуры, финансовое положение.

S.N. Zhanderke, undergraduate
Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

The importance of analytical procedures for the analysis of the financial and economic activities of the enterprise

Abstract. The article presents analytical methods for analyzing the financial and economic activities of an enterprise. In addition, conclusions about the organization are given thanks to the analyzes carried out using the financial statements of the enterprise. In addition, recommendations will be given regarding the future activities of the enterprise. To do this, the article first shows the sequence and importance of analytical procedures, as well as the importance of a preliminary review of the organization's activities regarding the necessary analytical procedure for assessing the financial and economic activities of the enterprise. The analysis of the enterprise as a whole and the analysis of financial and economic activities is carried out using the balance sheet. A vertical and horizontal analysis of the indicators of the sections of assets and liabilities of the balance sheet is carried out. In the course of a preliminary analysis of the financial and economic activities of the company, analysts identify the most problematic items in the financial statements. Analytical procedures for analyzing the financial and economic activities of the enterprise, using the indicators of the financial statements of the enterprise, determine various coefficients, draw a conclusion about the financial and economic activities of the organization, and allow making effective decisions for the enterprise. Thanks to the financial and economic activity analyzed in this way, we can talk about the efficient operation of the enterprise and the rational use of financial resources. In addition, by analyzing income and expenses, it is possible to show how much the share of profit has changed over the past years.

Keywords: financial and economic activity, express analysis, analysis, analytical procedures, financial position.

А.М. Нурғалиева¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.

А.Ж. Қиқымбаев², магистрант

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КАПИТАЛ НАРЫҒЫНЫҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ, КАПИТАЛ НАРЫҒЫН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ СТРАТЕГИЯСЫ

Түйіндеме. Бұл мақалада әлемдік капитал нарығы, оның формалары мен негізгі компоненттері қарастырылды, сонымен қатар әлемдік капитал нарығында кездесетін негізгі проблемалар және оның даму тенденциялары көрсетілген. Капитал нарығының экономиканың дамуымен жүйелі байланысы қарастырылған және капитал нарығының ел экономикасының нақты секторымен интеграциялық қатынастарын нығайту бойынша ұсыныстар тұжырымдалған. Сондай-ақ қазіргі капитал нарығы мен экономиканы модернизациялар қажеттіліктері зерттелген. Капитал нарығының экономиканы дамытуға қабілеттігін (ресурстар бөлігінде де, қаржы нарығының құрылымын, нарық институттарының жай-күйін қанағаттандыру бөлігінде де) нақтылайтын фактілер, сондай-ақ капитал нарығы институттарының халық шаруашылығын жаңғыртуды инвестициялауға қажеттілігі қарастырылды. Қазақстандағы капитал нарығының ағымдағы жағдайы статистикалық деректер негізінде көрсетілген және еліміздегі капитал нарығын дамыту мақсатында жүзеге асырылған шаралар, елімізге тартылған инвестициялар қарастырылған. Қазақстан капиталы нарықтары мен халықаралық қаржы нарықтарының өзара іс-қимылы мәселелері қаралды. Институционалдық инвесторлар үшін Қазақстанның инвестициялық тартымдылығына сипаттама берілді. Дүниежүзілік капитал нарығында орын алып отырған негізгі проблемалар, әлемдік қоғамдастықта қалыптасқан күрделі саяси және экономикалық жағдайға байланысты капиталды әкелу мен шығарудың оң және теріс салдары көрсетілген. Сондай-ақ шетелдік инвестиция ағынының үрдістері, салалық және аймақтық контексте инвесторларды тартудың перспективалық бағыттары қарастырылады.

Түйінді сөздер: экономика, капитал, банк, акция, несиелеу, инвестиция, стратегия.

Кіріспе. Соңғы жылдары капитал нарығы белсенді дамып келеді, оның банктік несиелеумен қатар бизнес үшін қаржы ресурстарының көзі ретіндегі рөлі артуда. 2022 жылы сыртқы факторлардың әсерінен бағалы қағаздар нарығы қысқарған болатын. Бизнес үшін қарыздық және үлестік қаржыландыру көзі ретінде капитал нарығын қалпына келтіруді қамтамасыз ету маңызды. Шетелдік инвесторлардың кетуі және елдің ішкі ресурстарға сүйену жағдайында инвестициялық ресурстарды бірінші кезекте қазақстандық экономиканы трансформациялауға, өмір сүру сапасын жақсартуға үлес қосатын жобалар мен компанияларды

қаржыландыруға бағыттау үшін жағдайлар мен ынталандырулар жасау қажет. Тиісті ақпараттық және білім беру қолдауымен бұл отандық жеке инвестордың капитал нарығына деген қызығушылығын қалпына келтіруге ықпал етуі мүмкін. Бұл ретте капитал нарығында жеке инвестордың құқықтарын қорғау, оның ішінде біліктілігі төмен инвесторлар үшін тәуекелдерді шектеу принципті маңызға ие. Сондықтан біліктілігі жоқ инвесторларға бағалы қағаздарды сату кезінде белгіленетін қолданыстағы және әзірленетін талаптар мен шектеулерді ескеру қажет. Капитал нарығының жұмысы үшін оған деген сенімді қалпына келтіру үлкен маңызға ие, оған бұғатталған активтер мәселесін шешу ықпал етеді. Бұл ретте капитал нарығын толыққанды дамыту үшін бағалы қағаздарға сұраныс туғызатын инвестордың қызығушылығы ғана емес, сонымен қатар компаниялардың бағалы қағаздар нарығы құралдарының көмегімен қаржыландыруды тартуға дайындығы да маңызды.

Дамыған және дамушы елдердің экономикалық саясатының айқындаушы факторлары тұрақты даму және жаһандық бәсекеге қабілеттілік болып табылады. Заманауи экономикалық дамудың негізгі міндеті – жаһандық бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыру үшін экономикалық өсудің жаңа моделін құру арқылы ұзақ мерзімді макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету. Осыған байланысты инвестициялық капиталды экономика саласынан неғұрлым талап етілетін және инновациялыққа тиімді тартуды, шоғырландыруды, бөлуді және қайта бөлуді қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы мемлекеттік экономикалық саясатының мақсаты тиімді жұмыс істейтін қаржы нарығын құру болып табылады. Осы мақсаттың индикативтік бағасы Дүниежүзілік экономикалық форумның жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің рейтингіндегі позицияларды жақсарту және әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіру болып табылады.

Бұл мақсаттарға қол жеткізу экономикалық өсу факторы ретінде экономиканың нақты секторы мен қаржылық делдалдықтың дамыған жүйесінің тығыз өзара іс-қимылы жағдайында экономикалық агенттердің уақытша бос қаржы қаражатын шоғырландырудың және оларды ұзақ мерзімді қаржы ресурстарына айналдырудың нәтижесі болып табылатын инновациялар арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі жағдайда капитал нарығының экономикалық даму процесін инвестициялық қолдаудың динамикалық және жаһандық тетігі ретіндегі рөлі едәуір артып отыр. Капиталды ұзақ мерзімді инвестицияларға айналдыру қабілеті оның институттары мен инфрақұрылымының даму деңгейіне, нарық тереңдігінің көрсеткіші мен макроэкономикалық тұрақтылыққа байланысты.

Сараптамалық бөлім. Қазақстанның қаржы секторы күрделі экономикалық жағдайда жұмыс істейді, оның дамуы бірқатар негізгі проблемалармен қатар жүреді, олардың көпшілігі ұзаққа созылады. Бұл ретте әлсіз қаржы жүйесі макроэкономикалық жағдайлардың нашарлауына тез жауап бере алмайды. Тәжірибеде және бірқатар зерттеулермен дәлелденгендей, тұрақты макроэкономикалық орта өнімділікті арттырудың қажетті шарты болып табылады. Тұрақсыз инфляциямен байланысты болашақ экономикалық перспективаларға қатысты белгісіздік және мемлекеттік қаржының тұрақтылығына күмән

немесе қаржылық дағдарыстардан туындаған құлдырау инвестициялардың қысқаруына әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда шаруашылық субъектілері негізінен ішкі қаржыландыру көздеріне сүйенуге мәжбүр. Кез келген елде капиталдың терең нарығының болуы ЖІӨ-нің жылдам өсуіне ықпал етеді, жылына 1,5-2%-ға және инвестициялық сапаны айтарлықтай жақсартады [1].

Қазақстан экономикасының тұрақты өсуінің негізгі тежеуші факторы қаржы ресурстарына қолжетімділік болып табылады. Мысалы, сарапшылардың бағалауына сәйкес, кәсіпорындардың 90 пайыздан астамының банктерде шоттары бар және Қазақстан экономикасына банк жүйесінің өнуінің жоғары деңгейіне қарамастан, олардың тек 19 пайызы ғана несиеленуге қол жеткізіп отыр. Бұл ретте экономикалық агенттердің орта мерзімді кезеңде капиталға деген жиынтық қажеттілігі 100 млрд доллар деңгейінде бағаланады. Қаржы ресурстарына қолжетімділікті жақсарту мәселесін шешу мақсатында Қазақстан үкіметі қаржылық делдалдық жүйесінің институционалдық құрылымын дамыту, банк жүйесін жетілдіру және шоғырландыру, қадағалау, реттеу және пруденциалдық реттеу стандарттарын арттыру бойынша шаралар қабылдауда. Бұл ретте несиелендіру бойынша шектеулер сақталуда, бұл жинақтарды инвестицияға айналдыру бойынша банк жүйесінің функционалдық рөлін орындауға теріс әсер етеді. Қаржы ресурстарына қол жеткізудің қосымша арнасы бола отырып, қор нарығы да даму сатысында. Сауда көлемі мен құрылымы капитал нарығының көлемі экономиканың көлеміне сәйкес келмейтінін көрсетеді, ал эмитенттердің төмен белсенділігі ұзақ мерзімді қаржыландыруды тарту үшін қаржылық құралдарды пайдалану тәжірибесі мен білімінің жоқтығын көрсетеді. Осылайша, қазіргі кезеңде қаржылық қызметтер нарығын ырықтандыру, қаржы нарығындағы бәсекелестікті күшейту, ішкі нарықты капиталдың әкелілуінен қорғау, интернационалдандыру процестерін дамыту, миноритарлық акционерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғау жүйесін нығайту, макроэкономикалық теңгерімсіздіктерді еңсеру, қаржылық технологияларды белсенді енгізу арқылы Қазақстанның капитал нарығын жаңғырту өзекті міндет болып табылады. Капитал нарығының рөлі борыштық және үлестік қаржы құралдары арқылы кіріс немесе басқа да пайда алу мақсатында жинақтарды (ақша қаражатын және мемлекеттік немесе жеке капиталдың өзге де активтерін) әртүрлі салалардың кәсіпорындарына, кәсіпкерлік жобаларға, қаржы құралдарына, инновациялық жобаларға ұзақ мерзімді инвестицияларға трансформациялау процесін ұйымдастыруда көрінеді. Капитал нарығын мемлекет те, корпорациялар да инвесторлардың кең ауқымына меншікті капиталды ұсыну механизмі арқылы мемлекеттік мүлікті жекешелендіру мақсатында пайдалана алады. Қолжетімділік, тереңдік, тиімділік және тұрақтылық көрсеткіштері бөлінісінде капитал нарығы индикаторларының жүйесі оның даму дәрежесін бағалауға және мемлекеттік саясаттың басымдықтарын айқындауға мүмкіндік береді [2].

Нәтижелер мен талқылаулар. 2020 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша әлемдік капитал нарығы келесі көрсеткіштерді көрсетті: нарықтық капиталдандыру – 85,118 трлн АҚШ доллары; акциялармен сауда көлемі – 8,56 трлн доллар; биржада тіркелген компаниялар саны –

54242; сауда операцияларының саны – тәулігіне 2,66 млн; инвестиция көлемі 61,136 млрд долларды құрайды. Экономикасы дамыған елдер мен халықаралық қаржы орталықтары әлемдік жүйеге барынша интеграцияланған. 2019 жылғы деректер бойынша жетекші елдердің жиынтық инвестициялық активтері мен міндеттемелерінің көлемі олардың ЖІӨ-нен айтарлықтай асып түскен болатын: АҚШ – \$51630 млрд (Ұлттық ЖІӨ-нің 208%), Люксембург – \$21468 млрд (ЖІӨ-нің 36 101%), Ұлыбритания - \$ 21069 млрд (ЖІӨ-нің 801%), Нидерланды – \$16015 млрд (ЖІӨ-нің 2077%) және Германия \$14681 млрд (ЖІӨ-нің 424%). Алайда дамушы елдер жаһандық қаржымен байланысты болып келеді. Олардың шетелдік инвестициялық активтердің жалпы көлеміндегі үлесі соңғы онжылдықта 8%-тен 14%-ке дейін өсті.

Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстан Республикасының жинақталған шетелдік инвестицияларының көлемі 320 миллиард АҚШ долларын құрап, орташа әлемдік деңгейден айтарлықтай асып түсті. ТМД елдері арасында бұл көрсеткіш бойынша Қазақстанның үлесі 20%-ға жуық, ал теңізге шыға алмайтын елдер арасында 40%-дан астамы мемлекеттің табысты сыртқы экономикалық саясатының нәтижесі және инвестицияға деген жоғары сұраныстың көрсеткіші болып табылады. Алайда экономиканың трансформациясы мен тұрақты дамуы инвестицияға деген жоғары қажеттілікті тудырады. Мысалы, 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы жол» бағдарламасын қаржыландыру 16 миллиард доллардан асады немесе осы кезеңдегі негізгі капиталға салынған жалпы инвестицияның 15 пайызынан астамын құрайды. Халықаралық қаржы институттары қаражаты есебінен бірлесіп қаржыландырудың индикативті көлемі 8,97 млрд доллар деңгейінде күтілуде. Екінші бесжылдықтың инновациялық-индустриялық даму мемлекеттік бағдарламасының жобаларын іске асыруға қажетті инвестициялардың жалпы көлемі 52 млрд АҚШ доллары деңгейінде болжануда, қолда бар ресурстар 38-44 млрд АҚШ долларын құрайды. Индустрияландырудың басым секторларын қаржыландыру тапшылығы 6-14 млрд АҚШ доллары деңгейінде бағалануда.

Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша ұлттық валютамен өлшенетін ЖІӨ-ге қатысты инвестициялардың жалпы көлемі Беларусьте, Қазақстанда, Ресейде 20-30% деңгейінде тұрақсыз динамикаға ие, ал әлемдік орташа көрсеткіш шамамен 23% құрайды. Осы индикаторды млрд АҚШ долларымен өлшеу ұлттық валюталардың девальвация факторларын болдырмауға және Қазақстан мен Ресей үшін өлшем Беларусь үшін 33-тен 20%-ға дейін күрт төмендеген кезде 15-18% диапазонында болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіш Азияның дамушы елдері үшін ЖІӨ-нің 40%-дан астамын (мысалы, Өзбекстан, Сингапур, Корея), ал әлемнің дамушы экономикалары үшін орта есеппен 32%-дан астамын құрайды. Осылайша, Беларусь, Ресей және Қазақстан экономика-ларын қайта құрылымдауды жеделдету үшін ЖІӨ-нің индикативті 40% мөлшерінде негізгі капиталға салынған инвестициялардың көлемі нақты ағымдағы мәндерден 2-2,5 есе жоғары болуы керек. Бұл ретте мемлекеттік қаржы саясатының маңызды элементтерінің бірі капитал нарығының институционалдық инфрақұрылымын дамыту болып табылады. Қор биржасының даму дәрежесі немесе капиталдың өтімділігін және тиімді аллокациясын қамтамасыз ететін капитал нарығының институционалдық

инфрақұрылымының элементтері ретінде халықаралық қаржы орталығының болуы мемлекеттік саясаттың табыстылығының индикаторлары болып табылады [3].

Қазіргі уақытта әлемде Дүниежүзілік қор биржалары федерациясының деректері бойынша 137 қор биржалары бар, олардың ішінде федерацияның құрамына 79 биржа кіреді: Азия және Океания – 21, Америка – 14, Еуропа, Орта Шығыс және Африка – 44, жалпы көлемі 76,7 трлн АҚШ долларын құрайды. Әлемнің 10 ірі қор биржаларының капиталдандыруының жиынтық мөлшері 2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 57,4 трлн АҚШ доллары немесе капиталдандырудың жалпы көлемінің 75% деңгейінде бағаланды. Жаһандық көшбасшылар – АҚШ қор биржалары: капиталдандыру мөлшері 20,7 трлн доллар болатын Нью-Йорк қор биржасы мен NASDAQ шамамен 10,0 трлн доллар, бұл жаһандық акциялар нарығының 40% құрайды. Үшінші орынды Жапонияның қор биржасы сақтап отыр. 4, 5 және 8 орындар Қытайдың қор биржаларына тиесілі, Үндістанның қор биржасы ондыққа кіреді. Лондон қор биржасы (LSE), Еуропалық қор биржалары консорциумы (Euronext) және Азия өңірінің биржалары: Қытай мен Үндістан арасында жоғары қарқынмен өсіп келе жатқан жоғары бәсекелестік байқалады, бұл да аймақтық капиталдандыру құрылымын көрсетеді [4].

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік туралы 2019-2020 жылдарға арналған есепке сәйкес Қазақстан Республикасы 2015 жылғы деңгеймен салыстырғанда 17 позицияға төмен түсіп, 140 елдің ішінде 59-шы орында тұр. Қазақстан Ұлттық Банкі жүргізіп отырған ақша-кредит саясаты орташа қатаң саясат ретінде сипатталды. Оны іске асырудың трансмиссиялық тетігінің негізгі арнасы экономиканың нақты секторы үшін ақша ресурстары құнының номиналды пайыздық ставкаларының оң мөлшері арқылы екі деңгейлі міндетті шешуді және сонымен бірге банк секторының өтімділігін шектеуді қамтамасыз ететін пайыздық арна болып табылады. Осылайша, ақша-кредит саясаты баға мен қаржылық тұрақтылық арасындағы тәуекелдер теңгерімін қамтамасыз етуге бағытталған. Жылдық инфляция жоспарлы 2020-2021 жылдарға белгіленген 4-6% деңгейден жоғары. 2020 жылдың маусым айында жылдық инфляция 7%-ды құрады. Инфляциялық процестер Қазақстандағы және сауда серіктестері – елдеріндегі карантиндік шаралардың әсерінен, сондай-ақ теңгенің құнсыздануы мен оның ішкі бағаларға ауысуымен қалыптасты. 2020 жылы Ұлттық банктің болжамы бойынша инфляциялық процестердің одан әрі өсуі күтілуде. Қазақстан экономикасы дамуының қазіргі кезеңінде қызметтің стратегиялық бағыты ұзақ мерзімді кезеңде орнықты дамуға қол жеткізу үшін экономикалық жүйенің барлық элементтерін трансформациялау және жаңғырту болып табылады. Бұл Даму стратегиясы қаржыландыру көздерін, ең алдымен ішкі қаржыландыру көздерін толық жинақтауды талап етеді. Елдің қаржы жүйесі уақытша бос ақша қаражатын қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қаражаттардан тарту, шоғырландыру, трансформациялау, тұрақты өсуді қамтамасыз ету үшін тәуекелдерді бір мезгілде әртараптандыру кезінде оларды экономика секторлары арасында қайта бөлу жолымен қаржылық делдалдық функциясын іске асыруды тиімді қамтамасыз етуі тиіс. Әмбебап интеграцияланған биржалық алаң – Қазақстан банкаралық

валюта биржасы 1993 жылғы 17 қарашада минералдық ресурстардың экспортын қамтамасыз ету үшін шетел валюталарының нарықтық бағамын қалыптастыру құралы ретінде құрылды. Өзінің дамуының 25 жылында биржа шағын және орта капитализацияланған Акционерлік қоғамдар үшін баламалы биржа алаңын қалыптастыруды қоса алғанда, ақша және валюта нарықтарына, бағалы қағаздар нарығына қызмет көрсететін әмбебап сауда алаңына айналды. 2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының Бағалы қағаздар нарығын 40 брокер және дилер, 9 кастодиан, 19 инвестициялық портфельді басқарушы, 2 трансфер-агент, 1 Сауда-саттықты ұйымдастырушы (Қазақстан қор биржасы), сондай-ақ «бағалы қағаздардың орталық депозитарийі» АҚ, «Бағалы қағаздардың бірыңғай тіркеушісі» АҚ ұсынған болатын. Нарықтардың құрылымына мыналар кіреді: ақша нарығы, валюта нарығы, бағалы қағаздар нарығы. Қазақстан қор биржасында сауда-саттықтың негізгі көлемі ақша және валюта нарығының операцияларымен қамтамасыз етіледі, олар шамамен 90%-ды құрайды және нарық конъюнктурасына байланысты көлемде өзгеріп отырады. Бағалы қағаздар нарығы операцияларының үлесі 5%-дан аспайды. 2020 жылы бағалы қағаздар нарығындағы сауда көлемі: корпоративтік облигациялар – 2 309,4 млрд теңге, мемлекеттік бағалы қағаздар – 1 644,8 млрд теңге, акциялар – 539,8 млрд теңге, халықаралық қаржы ұйымдарының бағалы қағаздары (Халықаралық қаржы корпорациясы) – 101 млрд теңге, инвестициялық қорлардың бағалы қағаздары – 0,4 млрд теңгені құрады. KASE индексі Қазақстанның қор нарығының даму серпінін көрсетеді, өкілдік тізімге кіретін акциялардың нарықтық бағасының еркін айналыстағы акцияларды капиталдандыру бойынша мөлшерленген осы тізімдегі акциялардың бағаларына қатынасы ретінде есептеледі және ұлттық валютадағы активтердің тартымдылығының біріктірілген көрсеткіші болып табылады. 2020 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша индекс 2 400 тармақты құрады. Индекстің өкілеттілік тізіміне 7 қазақстандық компанияның (ЦентрКредит Банкі, Халық банкі, KAZMinerals, Kcell, KEGOC, Қазақтелеком, КазТрансОйл) акциялары кіреді [5].

2021 жылы Қазақстанның экономикасы тұрақты дамудың серпінді траекториясына шықты. Жыл қорытындысы бойынша ЖІӨ өсуі 4%-ті көрсетті. Негізгі фактор – нақты сектор (3,5%). Қызмет көрсету саласы да 3,9% оң серпін байқатты. Ақпарат және байланыс саласы – 13%, сауда – 9,2%, құрылыс – 7,6%, өңдеуші өнеркәсіп – 5,5%, электрмен жабдықтау – 4,8% өсу қарқынын көрсетті. Бұл ретте, негізгі капиталға салынған инвестиция 2021 жылы 3,5%-ке өсті. Сыртқы сауда айналымы 100 млрд АҚШ долл. асып, 17,4%-ке ұлғайды. 2021 жылғы қорытынды бойынша, Қазақстандағы инфляция деңгейі 8,4%. Ағымдағы жылы бюджетаралық қатынастардағы жаңа тәсілдерді ескере отырып, келесі үшжылдықтағы жалпы сипаттағы трансферттердің көлемі туралы заң жобаларын әзірлеу міндеті тұр. Мемлекет басшысының тапсырмаларын іске асыру шеңберінде блок бюджетінің элементтерін енгізу бойынша бюджет заңнамасына түзетулер топтамасы дайындалуда. ҰЭМ басшысының айтуынша, бизнеске әкімшілік жүктемені азайту бойынша жұмыстар жүргізілуде. 2022 жылы кәсіпкерлік саласындағы Міндетті талаптардың тізілімін енгізу, мемлекеттік бақылау жүйесін автоматтандыруды

қамтамасыз ету жоспарлануда. Мемлекеттік бақылаудың жаңа нысаны бойынша, тексерулерден профилактикалық іс-шараларға көшу көзделеді. Инвестициялық саясат бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. 2022 жылғы мақсат – ЖІӨ-нің 18,5% деңгейіне қол жеткізе отырып, негізгі капиталға 19,5 трлн теңге инвестиция тарту болып табылады. Сонымен қатар, мемлекеттің экономикаға артық қатысуын азайту бағыты жалғастырылуда. Жекешелендірудің 2025 жылға дейінгі кешенді жоспары 721 мемлекеттік кәсіпорынды қамтиды. Өткен жылғы қорытынды бойынша жоспар 35%-ке орындалды. Осылайша, бүгінгі күні мемлекеттің экономикаға қатысу үлесі 14,6%-ке дейін қысқарды [6].

Капитал нарығын жаңғырту мақсатында 2015 жылғы желтоқсанда Қазақстан Республикасының Конституциялық заңымен «Астана» халықаралық қаржы орталығын құру туралы шешім қабылданды. Бұл бастаманың стратегиялық мақсаты – Қазақстанның әлемдік қаржы нарықтарына интеграциялану, толыққанды әртараптандырылған қаржы жүйесін құру және болашақта бүкіл Орталық Азия өңірі үшін қаржы хабын құру үшін қаржылық инфрақұрылымының өзегін қалыптастыру. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде Қазақстанның капитал нарығы қалыптасу мен дамудың бастапқы кезеңін аяқтағаны, нормативтік және реттеуші база құрылғаны, жаһандық және ұлттық капитал нарықтарында акцияларды бастапқы жария орналастыру тәжірибесі алынғаны анықталды. Алайда, экономиканы несиелеу деңгейінің төмендеуінде көрінетін банк саласындағы сандық компрессия процестері, сондай-ақ қаржыландыру көздерінде белгілі бір теңгерімсіздіктердің болуы экономикалық дамуды қаржыландыру тетігін сәтті іске асыру үшін капитал нарықтарын дамыту қажеттілігін анықтайды. Осылайша, өтімді және теңгерімді капитал нарығын дамыту экономикалық даму стратегиясындағы басым міндеттердің бірі болып табылады, бұл банк жүйесіне маңызды балама құруға және нарық қатысушылары мен ұлттық экономикалардың қажеттіліктері үшін ел мен аймақтың бос ақша ресурстарын жұмылдыруға мүмкіндік береді [7].

Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2022 жылдың қаңтар-тамызында негізгі капиталға инвестициялар көлемі 8,2 трлн теңгені құрады, бұл 2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 5,7%-ға артық. Ақшаның көп бөлігі өнеркәсіп салаларына – 4,1 трлн теңге, жылжымайтын мүлікпен операциялар – 1,7 трлн теңге, көлік және қоймалау – 774,6 млрд теңге түсті. Бұл ретте, негізгі қаражат шағын кәсіпорындарға салынған қаржы – 4,3 трлн теңге. Ірі кәсіпорындарға 3,5 трлн теңге, ал орташа кәсіпорындарға – 413,7 млрд теңгені құрады.

Егер өңірлерге бөлуді қарастыратын болсақ, онда негізгі капиталға салынатын салымдардың өсуі республиканың 15 өңірінде байқалды. Ең үлкен өсім Шымкент пен Алматыда байқалды (тиісінше 31,1% және 23,4%). Бұл ретте төмендеу республиканың бес өңірінде тіркелді: Жамбыл (1%-ға), Қарағанды (1,2%-ға), Атырау (4,5%-ға), Абай (6,7%-ға), Ұлытау (34,8%-ға) облыстарында [8].

Капитал нарығын дамытудың практикалық құралы, стратегиялары:

Дамудың бастапқы деңгейі. Бірінші кезеңде нарықты дамыту міндетін мемлекет ұлттық және мемлекеттік ақшаны басқару тәжірибесін өзгерту арқылы шешеді. Жинақ тиімді түрде инвестицияға айналуы керек.

Жинақталған және уақытша бос ақша қаражаты ішкі де, сыртқы да, жеке де, корпоративтік, жеке, мемлекеттік, ұлттық, өңірлік, халықаралық, жаһандық ағындар капитал нарығының инфрақұрылымы арқылы бағытталуға тиіс. Нарыққа қатысушылар үшін ынталандырушы импульстарды, әдетте, жеңілдікті салық салу жүйелері арқылы жүзеге асыру болып табылады. Мысалы, Қазақстан үшін мемлекеттік және квазимемлекеттік қорлардың қаражаты: Қазақстанның Ұлттық қоры, «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат Қоры, «Бәйтерек» қоры, ұлттық инвестициялық корпорация, Бірыңғай Ұлттық Зейнетақы Қоры активтері, Ұлттық банк пен мемлекеттік бюджет қаражаты қазақстандық қор нарығының өтімділігін ұлғайту көзі бола алады.

Нарық дамуының орташа деңгейі. Салықтық және салықтық емес ынталандырулардың мөлшерленген саясаты арқылы сақтандыру, инвестициялық, лизингтік компанияларды қоса алғанда, мемлекеттік меншік үлесі бар және мемлекеттік үлесі жоқ акционерлік қоғамдар, бірлескен кәсіпорындар, банктер және банк консорциумдары есебінен нарыққа қатысушылар санын кеңейту. Шетелдік қор биржаларынан ұлттық компаниялардың акциялары мен депозитарлық қолхаттарының делистингі процесін жандандыру, сондай-ақ ірі инвесторлардың активтерін тарту үшін Private Banking және WealthManagement институтын дамыту, ЕАЭО елдерінің бірыңғай қаржы нарығын құру, қос листинг және IPO-ның Ұлттық алаңдағы міндеттілігі, брокерлер мен дилерлердің тіркелуін өзара тану нарыққа қатысушылар мен құралдарының санын ұлғайтуға мүмкіндік береді. Нарық дамуының жоғары деңгейі жаһандық инвестициялық банктердің, интегративті бірлестіктер банктерінің, жаһандық институционалдық инвесторлар мен қорлардың (инвестициялық, өзара, хедж) қатысуы есебінен қол жеткізіледі. Институционалдық инвесторлар ұзақ инвестициялық іргелі талдау негізінде қалыптасқан активтің әділ құны туралы сенімді пікір қалыптастыра отырып, меншікті де, клиенттік активтерді де кәсіби басқаратын бағалы қағаздар нарығының ең ірі кәсіби қатысушылары болып табылады [9]

Қорытынды. Қазақстан Республикасын дамытудың стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу жиынтығында инвестициялық капиталды экономиканың неғұрлым талап етілетін және инновациялық салаларына тез әрі тиімді тартуды, жинақтауды, бөлуді және қайта бөлуді қамтамасыз етуге тиіс қаржы институттары мен қаржы нарықтарының құрамында қаржы секторы толыққанды дамыған жағдайда мүмкін болады. Бұл міндет күрделі экономикалық көп факторлы процестерді сауатты басқаруды талап етеді, оларды дұрыс бағалау басқарушылық шешімдер қабылдауда және экономикалық және қаржылық саясатты әзірлеуде қиындық тудырады.

2025 жылға қарай Қазақстан халқының жалпы жинақтары шамамен 55 млрд АҚШ долларын құрайды, егер оларды қазақстандық капитал нарығына қайта бағыттайтын болсақ, бұл өтімділіктің жақсы көзі бола алады. Бүгінгі таңда бөлшек инвесторлар қор нарығына үлкен қызығушылық танытуда. Бағалы қағаздарға инвестиция салу ел халқы үшін бос қаражатты салудың балама түрі бола алады. Жыл басынан бері ҚР Бағалы қағаздардың орталық депозитарийінде жеке тұлғалар ашқан

шоттар саны 6,9%-ға, 125,8 мыңға дейін өсті. Мысалы, 2020 жылғы маусымда «Қазатомөнеркәсіп» акцияларын қайталама орналастыру кезінде бөлшек инвесторлар тарапынан сұраныс 2019 жылы компанияның SPO кезінде болғанмен салыстырғанда 5 есе өсті.

Жалпы алғанда, 2025 жылға дейінгі кезеңде экономиканың нақты және мемлекеттік секторлары компанияларының борыштық және Акционерлік капиталдарын орналастыру есебінен капитал нарығына 351 млрд АҚШ долларын тарту әлеуеті бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Fixed Income, Derivatives, and Alternative Investments / CFA. – Milwaukee: Kaplan University, 2017. – Book 5. – 237 p.
2. Статистика Лондонской фондовой биржи. – Режим доступа: <http://www.londonstockexchange.com/statistics/home/statistics.htm>
3. Торговая информация /Казахстанская фондовая биржа // http://kase.kz/ru/#trade_info_period
4. Монетарная политика / Национальный Банк РК.
5. Ничкасова Ю.О. Глобальные тенденции рынка IPO и современная практика привлечения капитала на примере казахстанских компаний // Матер. междунар. науч.-практ. конф. «Экономика и управление XXI века». – Гродно, 2018. – С. 263-268
6. Nychkasova Y. Current trends of Global Market IPO and their impact on the institutional structure of the Kazakhstan's stock market // Optimum. EconomicStudies. – 2018. – № 97. – P. 74-89.
7. The World Bank Groups Support to Capital Market Development: main report / International Bank of Reconstruction and Development; The World Bank. – Washington, 2019. – 309 p.
8. <https://lsm.kz/investicii-v-osnovnoj-kapital-kazahstana-rastuy>
9. Адамбекова А.А. Взаимодействие секторов финансового рынка Казахстана и их регулирование: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2018.

А.М. Нургалиева¹, кандидат экономических наук, и.о. доцента

А.Ж. Кикымбаев², магистрант

^{1, 2} Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Текущее состояние рынка капитала Казахстана, стратегия модернизации рынка капитала

Аннотация. В данной статье рассмотрены мировой рынок капитала, его формы и основные компоненты, а также отражены основные проблемы, с которыми сталкивается мировой рынок капитала и тенденции его развития. Рассмотрены системные связи рынка капитала с развитием экономики и сформулированы предложения по укреплению интеграционных отношений рынка капитала с реальным сектором экономики страны. Также исследованы

потребности современного рынка капитала и модернизации экономики. Рассмотрены факты, уточняющие способность рынка капитала к развитию экономики (как в части ресурсов, так и в части удовлетворения структуры финансового рынка, состояния институтов рынка), а также необходимость институтов рынка капитала инвестировать в модернизацию народного хозяйства. Текущее состояние рынка капитала в Казахстане отражено на основе статистических данных и предусмотрены меры, реализованные в целях развития рынка капитала в стране, привлеченные инвестиции в нашу страну. Рассмотрены вопросы взаимодействия рынков казахстанского капитала и международных финансовых рынков. Дана характеристика инвестиционной привлекательности Казахстана для институциональных инвесторов. Показаны основные проблемы, возникающие на мировом рынке капитала, положительные и отрицательные последствия ввоза и вывоза капитала в связи со сложной политической и экономической ситуацией, сложившейся в мировом сообществе. Также будут рассмотрены тенденции притока иностранных инвестиций, перспективные направления привлечения инвесторов в отраслевом и региональном контексте.

Ключевые слова: экономика, капитал, банк, акции, кредитование, инвестиции, стратегия.

A.M. Nurgaliev¹, candidate of economic sciences, Acting Associate Professor

A.Zh. Kikymbayev², undergraduate

^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Current state of capital market of Kazakhstan, strategy of capital market modernization

Abstract. This article examines the global capital market, its forms and main components, and reflects the main challenges facing the global capital market and trends in its development. The systemic links of the capital market with the development of the economy are considered and proposals are formulated to strengthen the integration relations of the capital market with the real sector of a country's economy. The needs of modern capital market and modernization of economy are also investigated. Facts clarifying the ability of capital market to develop economy (both in terms of resources and satisfaction of financial market structure, state of market institutions), as well as necessity of capital market institutions to invest in modernization of national economy were considered. The current state of the capital market in Kazakhstan is reflected on the basis of statistical data and measures implemented to develop the capital market in the country, attracted investments in our country are provided. The issues of interaction of Kazakhstan's capital markets and international financial markets are considered. Characteristics of investment attractiveness of Kazakhstan for institutional investors are given. The main problems arising in the global capital market, positive and negative consequences of import and export of capital due to complicated political and economic situation in the world community are shown. The tendencies of foreign investments inflow, perspective directions of investors' attraction in branch and regional context will also be considered.

Keywords: economy, capital, bank, shares, lending, investment, strategy.

А.С. Асилова¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Т.Қ. Марат², магистрант

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫ: ПАЙДА БОЛУЫ, ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

Түйіндеме. Бұл мақалада революциялық әрекет ету механизмі жақында пайда болған блокчейн (blockchain) деп аталатын сандық құндылықтар алмасудың орталықсыздандырылған, автономды жүйесі қарастырылады, бірақ қазірдің өзінде ол танымал және үлкен әлеуетке ие. Ғылыми мақалада адам қызметінің барлық салаларында және экономика салаларында цифрлық технологиялық тізбектерді қалыптастыруға бағытталған қаржылық технологиялардың қазіргі заманғы моделін қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Блокчейн, стартаптар, смарт-келісімшарттар сияқты қазіргі заманғы цифрлық технологиялар көптеген бизнес-процестерді іске асыруды жеңілдететін дәстүрлі қаржы жүйесінің барлық салаларында ақпараттық технологияларды жедел енгізуді жандандырады. Мақалада криптовалюта саласын цифрландыруда, мүлде жаңа бағдарламалық-аппараттық шешімдерді, жаңа цифрлық технологияларды, оның ішінде блокчейн-платформаларды енгізудің объективті өзектілігі расталады. Қазақстанда цифрландыру процесінде блокчейн технологияларды қолдану жандандырылады, бұл ретте цифрландырудың негізгі экономикалық мазмұны өзгеріссіз қалады. Қаржы саласында блокчейн тетігін қолдану жаңа мобильді төлем қосымшаларын құруға, криптовалюталарды пайдалануға және т.б. әкеледі. Блокчейннің негізгі жұмыс жасау аясы – экономика, атап айтқанда, криптовалюта. Мақала блокчейн сияқты технологияның пайда болу тарихына арналған, автордың пікірі бойынша осы инновациялық технологияны пайдаланудың негізгі ерекшеліктері қарастырылды, сондай-ақ реттеу ерекшеліктері талданды.

Түйінді сөздер: блокчейн, криптовалюта, ақпараттық технологиялар, сандық құндылықтар, құқықтық реттеу.

Кіріспе. Ғаламтор мен әлеуметтік желілердің қазіргі заманғы даму деңгейі пайдаланушыларға үйден шықпай-ақ түрлі әлеуметтік топтарды құруға және біріктіруге мүмкіндік берді. Ақпарат алмасу үшін әлеуметтік желілерді пайдаланатын адамдар саны 2010 жылдан бастап 3.58 миллиард адамға дейін өсті. Сонымен бірге 2000-шы жылдардағы дағдарыс, 2007 жылы АҚШ қор нарығының құлдырауы. 2014 жылы басталған ресейлік дағдарыс қауіпсіз құндылықтармен алмасуға мүмкіндік бере отырып, осы адамдардың барлығын біріктіре алатын орталықсыздандырылған ақша қаражаттарын алмасу орталықтарының аналогтарының пайда болуы және белсенді енгізу қажеттігін осындай дағдарыстар анықтады.

2007 жылы АҚШ қор нарығының құлдырауына толығырақ

тоқталайық. Белгілі бір деректер бойынша экономикалық құлдыраудың бірқатар себептері бар, бірақ ипотекалық несиелеуге толығырақ тоқталсақ [1]. Осы жағдайға байланысты анық неге екені белгісіз, алайда классикалық инвестициялық құралдарға рейтингті жария ету құқығына ие Moody's, Standard & Poor's және Fitch Ratings сияқты АҚШ-тың ірі банктері ипотекалық бағалы қағаздар үшін ААА рейтингін (облигацияның тәуекелділігінің ықтимал рейтингтерінің ең аз деңгейі. ААА рейтингімен белгіленген актив осы активтің нарықтық құнының төмендеуіне байланысты ақша қаражатын жоғалту тәуекелдері іс жүзінде жоқ, инвестициялау тұрғысынан ең аз тәуекелге ие болып саналады) белгілеу қажет деп есептеді. Әр түрлі сыртқы факторлармен қатар, осы активтерге деген қызығушылықтың айтарлықтай өсуі ипотекалық несиелендіруге мақұлданған өтінімдер санының едәуір өсуіне серпін берді.

Сараптамалық бөлім. Уақытымен абсурдқа дейін барды: АҚШ-тың жұмыссыз немесе заңсыз жұмысқа орналасқан тұрғындары (резиденттер емес) құны мен саны төлем қабілеттілігі индексінен едәуір асып кеткен жылжымайтын мүлікті сатып алуға мүмкіндігі болған. АҚШ халқының банктер алдындағы қарыз шұңқыры қарқынды өсе бастады, бұл 2008 жылғы дағдарысқа алып келді.

Тарихи фактілер тұрғысынан мәселені талқылайық. 1971 ж. 15 тамызда АҚШ президенті Ричард Никсон (Richard Nixon) теледидарда сөз сөйлей отырып, «алтын терезе» деп аталатын құбылысты жаба отырып, доллардың алтынмен қамтамасыз етілуінің жойылғандығын, АҚШ-тың алтын стандарты жүйесінен шыққандығын хабарлады [2]. Іс жүзінде алтын-валюта стандартының күшін жоюы ақша қаражатының мемлекет иеленетін алтын бірлігіне байланысты еместігін білдіреді.

Басқаша айтқанда, қарыз қолхаттары (атап айтқанда мемлекеттік валюталар) ұлттық монеталық аулалардың қолын байлап қойған құндылықты тоқтатты.

2008 жылдың құлдырауына оралғанда, 1976 жылғы алтын-валюта стандартының күшін жоюы туралы айтпауға болмайды. Өйткені, АҚШ-тың банк жүйесінің күйреуі елді банкротқа ұшыратып қана қоя алмай, керісінше, АҚШ долларының басқа ұлттық валюталарға деген құндылығы іс жүзінде сол кезден бастап екі есе өсті. Әрине, бірден емес, уақыт өте келе жаңадан басылған ақша белгілерінің көлемі айтарлықтай өсті, бұл көп жағдайда АҚШ-тың қарыз шұңқырынан шығуына мүмкіндік берді. Екінші жағынан, АҚШ-тың барлық қалған әлем үшін капиталистік локомотив ретінде қарыздарға басқа елдерді өз артынан алып кете алмайтын еді. Халықаралық валюта қоры қаржы ұйымдарының мүмкін болатын әлемдік жиынтық шығынын шамамен 1 триллион доллар шамасында көрсетті. Бір жылдан кейін жарияланған ХВҚ болжамында банктер мен басқа да қаржы ұйымдарының әлемдік жиынтық шығындары 4 триллион доллардан астам бағаланды.

2008 жылғы дағдарыс, сәйкесінше, дүниежүзілік ауқымдағы құбылысқа айналды. Еуропадағы қаржы дағдарысы 15 жыл ішінде алғаш рет еуроаймақ экономикасының рецессиясына алып келді, ал оның ЖІӨ деңгейі екінші және үшінші тоқсандар ішінде 0,2%-ға қысқарғаны түсінікті болды [3].

Бұл оқиғаны әділетті деп айту қиын. Әрине, осы оқиғаларға нақты

ғылымдар секторының ғалымдарын да айналып өтпейтін елеулі қоғамдық резонанс тудырды.

2009 жылдың 3 қаңтары, Satoshi Nakamoto никнеймі бар Github пайдаланушысы (әлі күнге дейін Накамото жеке тұлғасы туралы ештеңе белгісіз, оны ғалымдардың тұтас тобы деп те санайды) өзінің желісінде «Bitcoin: a Peer-to-Peer Electronic Cash System»/ Bitcoin: сандық пирингтік қолма-қол ақша» атты мақаланы жариялады.

Жақында ғана қызықты жаңалық өзіне назар аударды. Зимбабвенің жаңа қаржы министрі Мтхули Нкубе «криптовалюта бюджеттің өтімділік проблемасын шеше алады, елдің төлем қабілеттілігін жақсарта алады және елдің валюта қорын толықтыра алады», деп мәлімдеді. Атап айтқанда, Зимбабве Үкіметі мәселені әрі қарай зерттеу және нарық мониторингі үшін Ұлттық Банкте криповалюта департаментін құруға міндеттелді.

«Блокчейн» технологиялар жарысы. Бұл мәселеде Африка елі жалғыз емес және бұрын да бірқатар дамушы және тіпті орташа табыс деңгейі бар, бірақ қаржылық өтімділікке байланысты проблемалары бар және валюталық кірістерді толтырудың баламалы көзін тапқысы келетін бірқатар елдер өздерінің қызығушылықтарын білдірді, жағдай жасады және тіпті өзінің криптовалютасының шығарылымын бастады (криптовалютаның майнингі) мысалы, Венесуэла, Беларусь – ел президенті Лукашенко цифрлық экономиканы дамыту туралы декрет шеңберінде криповалюта нарығын дамыту туралы Жарлыққа қол қойды. Ресей Федерациясы да блокчейн технологиясын енгізуді, оны қамтамасыз етудің заңнамалық базасын дайындаумен белсенді айналысуда және криптовалюта майнинг нарығын игеруде. Криптоматтар да пайда болды, ал РФ ОБ криптовалюта кірістеріне салық салу мәселелерін талқылайды.

Алайда, криптовалюталар бұл тек сән ғана емес, ол сонымен бірге нарықтары жеткілікті дәрежеде дамымаған және капитал нарықтарына қол жеткізу проблемалары бар кедей маргиналды елдердің талпыныстары. Криптовалюта айналымындағы әлемдік көшбасшылардың бірі Корея Республикасы болып табылады, онда тиісті нарық бар, блокчейн технологиясын дамыту стратегиясы қабылданды, өте қатаң реттеуші база құрылды, алыпсатарлық операциялардың алдын-алу және криптовалюталарды шығару мен сатудан түскен кірістерге салық салуды қадағалау жүзеге асырылады. Сондай-ақ Исландия мемлекеті, кен өндіру үшін қажетті электр энергиясының арзан құны, дамыған сандық технологиялар нарығы және криптовалюта нарығын қолайлы реттеу заңнамасының болуынан өте танымал.

Соңғы жылдары криптовалюта нарығының дамуындағы «Бум» жарылысы қаржы нарықтарының және оларды реттеу бойынша әлемдік сарапшылар арасында бірқатар мәселелер көтерілді: криптовалюталар дәстүрлі валюталардың, мысалы, АҚШ долларының басымдығына қарсы панацея болып табылады ма; криптовалюталар қаншалықты тұрақты және алыпсатарлықтан, табыстарды жылыстатудан қорғалған; криптовалюта нарығындағы жоғары дәрежедегі құбылмалылықты қалай болдырмау керек; және, негізінен, бұл феномен сән үлгісі немесе «соңғы жылдардың хайпы» ма немесе бұл шынымен де ұзаққа баратын құбылыс па? Әзірше ұлттық және орталық банктердің әлемдік реттеушілері, ФРЖ және Еуропалық ОБ әлемдік резервтік валюталардың басымдығына – АҚШ

доллары мен евроға қауіп төндіретін криптовалюталарды консервативті және теріс деп қабылдайды. Бұған қарамастан, криптовалютадан тыс қалуды ешкім қаламайды және бұл тренд әлемдік жарысқа күнен күнге көп елдерді қатыстыруда.

Цифрлық экономиканың, бағдарламалық қамтамасыз ету нарығының, сондай-ақ, тұтастай алғанда дамыған және либералды қаржы нарықтары мен реттеудің жақсы деңгейі бар көптеген елдер қаржы тарту мен капиталдандыру деңгейін арттыратын, жеке сатып алушы мен сатушы үшін ашық және қолжетімді платформа жасайтын, сондай-ақ мемлекет тарапынан да, нарықтық агенттердің де тұтас бірқатар электрондық қызметтерді көрсету мен тіркеу үшін пайдаланатын, қазірдің өзінде капиталдың баламалы көзі болып табылатын криптовалюталарды айналысқа түсіру мен енгізуден пайда табады. Криптовалюта нарығында 2011 жылдың басынан бастап Bitcoin нарықтың басым бөлігін жаулап алды, алайда күннен-күнге жаңа, потенциалы тұрақты және алыпсатарлықтан қорғалған криптовалюта түрлері пайда бола бастады.

Еуропа және Орталық Азия экономикасының соңғы тұрақты шолуы (мамыр 2018) аясында Дүниежүзілік Банктің аға экономисі Кеңесінің талдаушылары криптовалюта перспективаларын осылайша сипаттайды. Шолуда криптовалютанан айналымға шығаруға және сатуға мүмкіндік беретін блокчейн технологиялары жарнамалық айла немесе трансформациялы технологиялар болып табылады ма деген мәселені талдай отырып, «криптовалюта және блокчейн технологиясының пайда болуы әртүрлі себептермен 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысынан кейін күшке ие болған технологиялардың кең толқынының бөлігі болып табылатыны» атап өтілді. Қазіргі уақытта дәстүрлі дүкендерге, сервистік компанияларға және ұзақ мерзімді еңбек қатынастарына Alibaba, Amazon, Uber, Airbnb және т.б. сияқты ірі сандық платформалардың пайда болуы әсер етуде.

2009 жылдан бастап блокчейн технологиясы қауіпсіздік пен тұрақтылықты күшейту үшін пысықталды. 2018 жылдың басынан бастап жалпы құны 137 млрд АҚШ долларын құрайтын 17 млн биткойн шығарылды. Көптеген балама криптовалюталары пайда болды және көптеген компаниялар мен зерттеу топтары қауіпсіздікті арттыру және сенімділігін күшейту үшін қосымша блокшаушы қосымшаларды зерттейді. Сыншылар қаржы секторына, әсіресе оның трансшекаралық трансферттеріне бәсекелестік қысым көрсете отырып, қаржылық инновациялар толқынына бастама жасады.

Блокчейн технологиясы делдал компаниялардың қатысуынсыз субъектілер арасында транзакциялар жасауға және ақпараттық ағындармен тікелей (P2P) алмасуға мүмкіндік береді. Криптовалюта – бұл блок технологиясын ең озық қолдану: ақша орталық банктердің қатысуынсыз жасалады, төлемдер жеңілдетіледі, өйткені қаржы мекемелері іске қосылмаған.

Криптовалютасын иелену және сату құқығын тіркеу кезінде пайдаланылатын P2P (people to people) келісімшарттарының әлеуетті артықшылықтары анық. Олар қаржы құралдарына рұқсаты жоқ адамдар үшін қолжетімді болуы мүмкін. Олар сондай-ақ қазіргі уақытта қаржы институттарына, әсіресе Орталық Азияда сенімсіздік салдарынан

шектелген қаржылық қызметтерге қолжетімділікті арттыра алады. Қазіргі уақытта өңірдің көптеген елдері контрактілерді орындау бөлігінде әлсіз құқықтық базадан зардап шегуде, т.б. блоктау технологиясында қолданылатын «ақылды шарттар» контрагенттер бір-бірін білмесе де қауіпсіз болып табылады. Бұдан басқа, сыбайлас жемқорлыққа және бизнес үшін шығындарға жиі қосымша мүмкіндіктер жасайтын мемлекеттік агенттер қажет емес. Егер жаңа өнімдер мамандандырылған нарықтардан тыс сатылып, тауарлар мен қызметтердің кең түрлерін сатып алу үшін пайдаланылуы мүмкін болса, криптовалюта платформасы бұл қаржы өнімдерін өтімді ете алады.

Алайда, елеулі шектеулер айқын болды. Сенімді делдалдарсыз рыноктардың орталықсыздандырылған ұйымы қымбат болуы мүмкін деген куәліктер бар. Криптовалюта құнының құбылмалылығы оның өміршеңдігіне күмән тудырады.

Еуропа және Орталық Азия аймағы. Блокчейн технологиясының пайда болуы Еуропа мен Орталық Азия аймағындағы белсенділікті тудырды. Жеке тұлғалар криптовалюталарды трансшекаралық операциялар немесе алыпсатарлық инвестициялар үшін пайдаланады. Мемлекеттік қызметтерді цифрлауға және оңтайландыруға ұмтылған үкіметтер оны қауіпсіз және мөлдір ету үшін блокчейн технологиясымен тәжірибе жасайды.

Шығыс Еуропа мен ОА аймағындағы криптовалюта және блокчейн нарықтарын жан-жақты талдау қол жетімсіз, бірқатар деректер аймақ елдері осы бағыттағы әлемнің басқа да көптеген бөліктерінен анағұрлым белсенді екенін көрсетеді, себебі мынадай факторлардың үйлесуі: көптеген елдердің үкіметтері – Эстониядан Грузияға дейін және Словенияға дейін – блокчейн технологияларымен эксперимент жасайды; өңірдің көптеген елдерінде ИТ нарығын, бағдарламалық қамтамасыз ету компанияларын елеулі мемлекеттік қолдау бар, ал қолайлы бизнес-климат стартаптарды ынталандырады, әсіресе Шығыс Еуропада; салыстырмалы түрде реттелмеген қаржы секторы эксперименттер үшін құнарлы топырақты қамтамасыз етеді; қаржы секторында мұраға қалған технологиялардың болмауы; сенімді делдалдардың болмауы жаңа қаржы құралдарын тартады.

Мысалы, Литва Үкіметі Мельбурн мен Шанхайдағы ұқсас орталықтармен әріптестікте блокчейн технологиялардың стартаптарын дамыту үшін бизнес-инкубаторларды ашуды қолдайды. Литваның жеке орталық банкі жаңа сандық қаржы технологияларын әзірлейтін жаңадан бастаған компаниялар үшін бір жылдық стартаптарды ұсынады. Эстонияда медицинада блоктау технологияларын қолдану және мемлекеттік электрондық қызметтерді тіркеу мүмкіндіктері зерттеледі. Грузия құқық қолдану тәжірибесін күшейту және бизнесті сыбайлас жемқорлықтан қорғау үшін «ақылды келісімшарттарды» қолдау мүмкіндігін зерттейді. Сербия мен Тәжікстан ақша аударымдары нарығын дамыту үшін блокчейн технологиясын пайдалану бөлігінде БҰҰ Даму бағдарламасымен ынтымақтастықта эксперимент жүргізуде. Өзбекстан блокты банктік пайдалану үшін сандық идентификаторлармен тәжірибе жасайды. Швед Орталық Банкі өз сандық валюта шығаруды қарастырады. Тұтастай алғанда, қолайлы іскерлік климаты, салыстырмалы түрде

дамыған қаржы құралдары бар және қаржы нарығында монополияның жоқ ЕЦА өңірінің шағын елдері блокчейн технологияларына негізделген жаңа қаржы құралдарын енгізу үшін жақсы мүмкіндіктерге ие.

Дүниежүзілік Банктің сарапшылары Еуропа мен Орталық Азиядағы блокчейн технологиясының танымалдығы мен әлеуетіне мынадай түсініктеме береді:

- Өңірдің шығыс бөлігінде нарықтық қаржы секторлары – салыстырмалы түрде жаңа және әлі күнге дейін серпінді түрде қалыптасуда, әсіресе сақтандыру және капитал нарықтары.

- Елдер жер мен жылжымайтын мүлік кадастрларын тіркеу үшін блоктық технологиялар платформасын пайдалану әлеуетін көреді.

- 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысы және 2014 жылы мұнай бағасының құлдырауы дәстүрлі қаржы институттарына деген сенімді төмендетті. Өңірдің шығыс бөлігінде банк депозиттері салыстырмалы түрде аз, ал тұтынушылар жинақтарды инвестициялаудың баламалы тәсілдерін іздейді.

- Барлық өңірде банктер қаржы секторларында басым. Кепіл талап етпейтін Венчурлік капитал дамымайды. Блок негізінде жинақ тартудың жаңа нысандары осы бос орын толтыруға көмектесе алады.

- Траншекаралық трансферттерді жүзеге асырудың жаңа тәсілдеріне сұраныс жоғары болып табылады. Аймақтағы ақша аударымдары – үлкен; олармен байланысты жоғары транзакциялық шығындар – ауыр. Аймақта ақшаны жылыстатуға, салық төлеуден жалтаруға және капиталды немесе санкцияларды айналып өтуге байланысты заңсыз қаржы ағындарының айтарлықтай үлесі бар.

- Өңірде үкімет қызметтердің кең спектрін ұсынады. Олар әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін бақылайды және әзірлейді, және олардың көпшілігі денсаулық сақтау, әлеуметтік қамтамасыз ету және білім беру саласындағы мемлекеттік қызметтерде интеграциялаушы рөл атқарады. Бұл қызметтерді неғұрлым тиімді және ашық ету үшін сұраныс өсуде. Көптеген үкіметтер осы мақсаттарға жету үшін блокчейн технологияларымен тәжірибе жасайды.

- Бірқатар үкіметтер, әсіресе аймақтың шығыс бөлігінде (бірақ Орталық Азияда емес) алдыңғы қатарлы технология мен қаржы қызметтері нарығында ірі компаниялардың монополиясын бөлу тәсілдерін іздейді.

Сонымен қатар, криптовалюта және блок технологиясы тартылған мемлекеттер тарапынан қаржылық, сондай-ақ жалпы экономикалық саясат және реттеу шаралары бөлігінде бірқатар бағдарламалық міндеттерді қояды:

- Бірінші міндет – қаржылық қадағалау, тұтынушылардың құқықтарын қорғау және салықтық әкімшілендіру ережелерін қолдану болып табылады.

- Екінші міндет – биткойндерді және басқа да криптовалюталарды өндіру кезінде электр энергиясын шамадан тыс пайдалануды жеңу.

- Үшінші міндет – Үкімет блоктау технологиясына маманданған бастауыш компанияларды қолдау керек пе екендігін анықтау.

- Төртінші міндет – блокчейн технологиясын үкіметтер мен

орталық банктердің олардың қызметтерінің сапасын арттыру үшін пайдалануы мүмкін бе екенін анықтау. Саясаткерлер ажиотажды ұстап тұру мен жаңа трансформациялық мүмкіндіктердің толық әлеуетін ашу арасындағы тепе-теңдікті табу керек.

Сондай-ақ, реттеуіштің жеткілікті қадағалауынан тыс капиталды әлеуетті заңсыз жылжытуға жол бермеу блокчейн технологиясы үшін маңызды міндет болып табылады. Ресейде, мысалы, блокчейн технологиясын пайдаланудың маңызды себебі – бұл ірі қаражат трансфертінің баламалы тәсілдерін әзірлеу ниеті. Ресей криптовалютаһның ең ірі эмитенті болып табылады (956 млн АҚШ долл.), одан кейін Құрама Штаттар (811 млн АҚШ долл.) және Швейцария (514 млн АҚШ). Осы амбициялық жобаның мақсаттарының бірі SWIFT халықаралық банкаралық төлем жүйесінің баламасын ұсыну болып табылады. Ресейде блоктау платформасында сандық электрондық әмиян пайдаланушылардың ең көп саны бар (UNDP 2018).

Мақалада Blockchain деп аталатын революциялық орталықсыздандырылған, автономды сандық құндылықтар алмасу жүйесінің әрекет ету механизмі егжей-тегжейлі сипатталған, ол құндылық Bitcoin деп аталды. Биткойнның негізгі идеясы сыртқы реттеуіштен толық тәуелсіз болды. Биткойнге сервер қажет емес, оған модераторлар мен билік етуші субъектінің мақұлдауы қажет емес. Банк жүйесінен, бюрократиялық рәсімдерден және кез келген сыртқы факторлардан бөлек, Биткойн қазіргі әлемдегі жалғыз шынайы қамтамасыз етілген валюта болып қала береді, оның басты құндылығы – ақпарат.

Нәтижелер мен талқылаулар. Биткойн туралы адамдар біле бастады. Блокчейн технологиясы шын мәнінде мінсіз есеп кітабы болып табылады. Блокчейннен алынған деректерді басқаларына ауыстыруға болмайды, оларды қолдан жасауға немесе рұқсатсыз иемденуге болмайды, өйткені блокчейнде сақталған деректердің дұрыстығын биткойнның барлық иелері бір мезгілде растауы қажет.

Мұндай, шын мәнінде революциялық, ақпарат алмасу технологиясы назардан тыс қалмады. Уақыт өте келе блокчейннің өзінің энтузиасттары пайда болды. Жас ғалымдар, бағдарламашылар және қарапайым адамдар блокчейнді тереңірек зерттей бастады, олар бұл технологияның мәні ақшада еместігін түсінді. Техникалық шешім ретінде блокчейн өте икемді болып шықты, бұл бухгалтерлік деректерді есепке алудан бастап шынайы емес ұлттық дауыс беруге дейін кез келген қажеттіліктерге бейімдеуге болады.

Әрине, технологияға деген қызығушылық өсе берді. Биткойнның бір монетасының құндылығы жақын арада 100 \$-дан асып түсті, ал біраз уақыттан кейін 6000 \$-дан жоғары болды, сонымен қатар криптовалюта нарығының капитализациясы 200 млрд АҚШ долларына дейін өсті. Блокчейндағы деректердің қауіпсіздігі алдымен әскери құрылымдар, содан кейін мемлекеттік билік органдарын да қызықтыра бастады. Мұндай резонанстық тренд Ресейде, Қазақстанда да ұзақ уақыт бойы жария болмаған еді. Дегенмен, биткойнды елемеу мүмкін емес мерзімге жеттік.

Көп жағдайда бұл жаңа криптовалюталардың пайда болуына байланысты болды. Биткойн кодына негізделген валюталар «Форктер» деп атай бастады, ал блокчейннің өз идеяларына негізделген және құрылымы бар

валюталарды «Альткойндер» деп аталды. Жаңа монеталар, биткойнға қарағанда, пайдалану жағынан жылдам және арзан болды, олардың коды биткойннен басқа функцияларды орындауға оңтайландырылған, мысалы, биткойнның функциясы тек биткойндермен алмасуды көздейді. Мысалы, Ethereum мысалында монетаның функциясы смарт-келісімшарттарды жасау және орындау функциясына (екінші тарапқа сенімді талап етпейтін адамдар арасындағы келісімшарттар) дейін эволюцияға ұшырағанын көруге болады. Мазмұны жағынан, блокчейн деректерді қауіпсіз сақтау қажет жерде таптырмас. Бұған Ресейде де назар аударды «Бұл қарым-қатынас бүгінгі күні өте сақ қаралады, себебі бұл салада ештеңе реттелмеген» – В.В. Путин (21.07.2017)

«Заңсыз аударымдармен және ақшаны жылыстатумен күрес аясында 2018 жылы Ресейде биткойн және басқа да криптовалюталармен операциялар заңдастырылуы мүмкін» – Алексей Моисеев (Қаржы министрлігі) Bloomberg агенттігіне берген сұхбатында 11.04.2017.

Дегенмен, блокчейн, криптовалюталарды, олардың форктерін және ICO реттеу бастапқыда және әлі де билік ететін субъект үшін маңызды мәселені білдіреді. Бұған алғашқылардың бірі болып Қытайда назар аударды [4]. Көптеген сарапшылардың пікірінше, Қытай қазіргі таңда дамушы индустрияда көшбасшы болып табылады және олар орнықты құқықтық институт ретінде заттай құқықты белгіледі және әлемдегі алғашқы реттеушілердің бірі болды.

Мұндай құқық объектілерін реттеу кезіндегі негізгі мәселе құқықтық саланы таңдау болып табылады. 2016 жылдың ақпан айында Мәскеуде Элина Сидоренко (криптовалюта бойынша РФ Мемлекеттік Думасының сарапшысы) Blockchain conference Moscow-дегі баяндамасында мәселені тезистік түрде белгіледі: «Ресей заң шығарушы құқық саласын таңдау мүмкін емес. Қаржылық және заттық құқықта өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Қазіргі уақытта Ресей қандай жолды таңдайтыны анық емес».

Уақыт өте келе, криптовалюта тым көпфункционалды екені түсінікті болды және бұл оны нәрсе деп атауға келмейтіндігін анықтады. Шын мәнінде, заттық құқық шеңберінде реттеу саласын белгілеу биткойнды қолдануды айтарлықтай жеңілдетеді, алайда, сонымен қатар, криптовалютанан зат деп айту қиын екенін түсіну қажет. «Бірегей деректер қоймасы» зияткерлік қызметтің нысаны мен нәтижесі деп атауға болады, ал криптовалюта функционалы деректерді сақтауға қарағанда айтарлықтай кең. Екінші жағынан, заттық құқық криптовалюта алмасуды жеңілдетеді, шын мәнінде оны тараққа теңейді.

2016 жылы криптовалюта нарығына Ethereum келгенде, криптовалюта РФ АК-нің баптарының ширек бөлігін алмастыра алады. Виталий Бутериннің командасы ұсынған кодқа мұндай революциялық көзқарас, нақты құқық тұрғысынан криптовалюталарды реттеу мүмкіндігін қалдырмайды.

Адамдар өмірінде ақылды (смарт) келісімшарттарды енгізуден басқа, Ethereum командасы, шын мәнісінде, әлемдегі алғашқы ICO-ның бірін құрды, өз кезегінде рекордты 18 млн доллар жинап [6], 2 жыл ішінде капиталдандыруды 35 млрд долларға дейін ұлғайтты. Осылайша криптовалютаның үшінші қыры ашылды, ол – қаржы құралы (актив).

Өйткені, сату енді басталғанда ETH құны бір бірлік үшін 1 АҚШ доллары шегінде өзгеріп отырды, ал осы мақаланы жазу кезінде эфириумның құндылығы қазірдің өзінде 223 долларды құрады. Мұндай елеулі өсімді классикалық қаржы құралдары сирек көрсетеді.

Бірақ мәселелер бұнымен аяқталмайды. Ethereum жасап шығарылғаннан кейін, Бутериннің әзірлеушілер командасы өздерінің жеке монеталарын (токендарын) жасау үшін ыңғайлы құрал ғана жасап қана қойған жоқ, сонымен қатар алаяқтық табиғаты бар ICO жобаларының толқынын тудырды. Бүгінгі күннің өзінде ICO жүргізудің ешқандай нақты құқықтық механизмі жоқ.

Технологияның ерекшелігіне байланысты (криптовалюта транзакцияларының анонимділігі), алаяқтарға тек қана өздерінің, мысалы, революциялық жобалары үшін визитка-сайттарын ұйымдастыру ғана қалды. Мүмкін, алаяқтардың өздері инвесторлардан келіп түскен ақша ағынына таң қалды. Бүгінгі күні алдын-ала сәтсіз жоба үшін ақша жинау рекорды The DAO проекті болып табылады, ол өзінің ICO краудфандингі циклінің аптасында криптовалютада 252 млн АҚШ долларын жинады.

The DAO – ұйымның жаңа түрі, оны сипаттау үшін қандай да бір заңды тұлғаға байланысты емес цифрлы компаниямен салыстырсақ болады. Өзгермейтін код арқылы құрасырылған бұл жүйе Ол тек қана ETH (Ethereum жұмыс істейтін таңбалар) түрінде қаражат салған және оларды арнайы DAO – таңбаларына ауыстырған инвесторлар қоғамдастығымен басқарылады [7].

Қаражат жинау биткоиндарда жүргізілгенін және бүгінгі күні сома айтарлықтай көп екенін атап өту керек.

The DAO өзінің бастапқы кодын көрсетті, бірақ уақыт өте бұл кодтан сыни осалдықтар табылып, жоба жабылды. Алайда, қаражат (12,000,000 ETH) салымшыларға қайтарылмады және әлі күнге дейін қайтарылмаған. Мұның себептері түсінікті. DAO-ны ақша қаражатын (криптовалюта) салымшыларға қайтарып беруге мәжбүр ететін ешкім болмады. Бұл жерде біз реттеудің кезекті проблемасына тап боламыз – ICO жүргізуді құқықтық реттеу. Заң шығарушыға бүкіл әлемде осы саланың өзінің құқықтық базасы болуы тиіс екендігі неғұрлым түсінікті болып келеді. Бұл Қазақстанда да пайда болды.

Қорытынды. Қазіргі уақытта Қазақстанда құқықтық база туралы тек ой ғана бар. Түрлі баспалармен расталған тиісті заң жобасының болуы туралы деректер, сондай-ақ оның мазмұны туралы белгілі бір мәліметтер бар. Осылайша, ҚР Қаржы министрлігі «криптовалюталық активтердің өсуінен алынған табысқа салық салынбайды», алайда, «азаматтық-құқықтық сипаттағы жасалған шарттар негізінде сыйақы алатын жеке тұлғалар тиісті бюджетке төленуге жататын салық сомасын дербес есептеуі және өзінің есепке алынған жері бойынша салық органына тиісті декларацияны ұсынуы тиіс» деп атап өтті Қаржы министрлігі.

Қазақстандық заң шығарушы органының азаматтардың криптовалютаны сатып алуды шектеу идеясы бар. Шектеу ҰБ бірге енгізіледі және тек аккредитацияланған инвесторлар ғана аккредитацияланған брокерлерден ғана криптовалютаны сатып алуға және сатуға қабілетті болады дегенді білдіреді. Бұл тәсіл криптовалюта идеясына байланысты емес, сонымен қатар, криптовалюта сатып алуда

азаматтарды қалай шектейтіндігі түсініксіз. Бүгінде кез келген адам оны интернет арқылы жасай алады. Криптовалюта сатып алу мәселе бұл мәселенің қиындығына емес, бұл мәселенің шешілу құнына байланысты.

Сонымен қатар, Қазақстанда криптовалюта өндірісі (майнинг) мемлекеттік монополия деңгейіне көшірілуі мүмкін деген қауесет бар. Бұл не үшін жасалатыны анық емес, өйткені криптовалюта идеясы бүкіл әлемдегі майнерлердің транзакцияларының шынайылығын растауы үшін, майнингке монополия кез келген блоктың адалдығын сұрақтың астына қоюы мүмкін, бұл желінің майнерлері бір мемлекетте шоғырлануы үшін ғана қажет болады.

Қазақстанда криптовалюта үшін құқықтық өріс құру туралы пікірлердің қарама-қайшылықтары қоғамдық қатынастардың осы саласын реттеу туралы түпкілікті пікір құруға мүмкіндік бермейді. Тек оны елемей мүмкін емес екенін күннен күнге айқындайды

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ипотечный кризис в США (2007) // Википедия. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Ипотечный_кризис_в_США_\(2007\)/](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ипотечный_кризис_в_США_(2007)) (дата обращения: 27.06.2018).

2. Золотой стандарт – 40 лет спустя // Информационно-аналитический сайт Gold.ru – все о золоте. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://gold.ru/news/zolotoj-standart-40-let-spustja.html/> (дата обращения: 27.06.2018).

3. Финансовый кризис в Европе: хронология событий // Экономический кризис. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.economic-crisis.ru/morovoi-finansoviy-krizis/mirovoi-finansoviy-krizis-evropa.html/> (дата обращения: 27.06.2018).

4. Правовой режим криптовалют // Википедия. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Правовой_статус_криптовалют_#Китай/ (дата обращения: 27.06.2018).

5. Китай как мировой лидер использования биткойн-технологии // Сайт BitRoad. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://bitroad.ru/exclusive/kitay-kak-mirovoy-lider-ispolzovaniya-bitkoin-tehnologii-697/> (дата обращения: 27.06.2018).

6. Crypto Expo Moscow // Financial One. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://fomag.ru/news/krupneyshie-ico-v-istorii/> (дата обращения: 27.06.2018).

7. Что такое The DAO и как он стал крупнейшим краудфандинговым проектом в истории // Geektimes. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://geektimes.ru/company/wirex/blog/276744/> (дата обращения: 27.06.2018).

8. Минфин пояснил порядок уплаты НДФЛ с операций с биткоинами // РБК. [Электронный ресурс]. <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5a09657a9a79477d210c5f22/>

9. Силуанов: государство «возглавит и отрегулирует» майнинг и обращение

10. Криптовалют // Медуза. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://meduza.io/news/2017/10/11/siluanov-gosudarstvo-vozglavit-i-otreguliruet-mayning-i-obraschenie-kriptovalyut/> (дата обращения: 27.06.2018).

А.С. Асилова¹, кандидат экономических наук, доцент

Т.Қ. Марат², магистрант

^{1, 2} Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Технология блокчейн: происхождение, особенности использования и проблема регулирования

Аннотация. В этой статье рассматривается децентрализованная автономная система обмена цифровыми ценностями, революционный механизм действия которой недавно появился под названием блокчейн (blockchain), но уже сейчас она популярна и имеет большой потенциал. Научная статья проблемы формирования современной модели финансовых технологий, направленной на формирование цифровых технологических цепочек во всех сферах человеческой деятельности и отраслях экономики рассматривается. Современные цифровые технологии, такие как Блокчейн, стартапы, смарт-контракты, активизируют оперативное внедрение информационных технологий во всех отраслях традиционной финансовой системы, облегчая реализацию многих бизнес-процессов. В статье подтверждается объективная актуальность цифровизации криптовалютной отрасли, внедрения совершенно новых программно-аппаратных решений, новых цифровых технологий, в том числе блокчейн-платформ. В Казахстане будет активизировано применение блокчейн-технологий в процессе цифровизации, при этом основное экономическое содержание цифровизации останется прежним. Использование механизма блокчейна в финансовой сфере приводит к созданию новых мобильных платежных приложений, использованию криптовалют и т. д. Основной сферой функционирования блокчейна является экономика, в частности криптовалюта. Статья посвящена истории возникновения такой технологии, как блокчейн, рассмотрены основные особенности использования этой инновационной технологии, по мнению автора, а также проанализированы особенности регулирования.

Ключевые слова: блокчейн, криптовалюта, информационные технологии, цифровые ценности, правовое регулирование.

A.S. Assilova¹, candidate of economic sciences, docent

T.M. Marat², undergraduate

^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Strategic investment management of financial institutions

Abstract. This article will consider a decentralized, autonomous system for the exchange of digital values called blockchain (blockchain), a revolutionary mechanism of action of which has recently appeared, but even now it is popular and has great potential. The scientific article discusses the problems of the formation of a modern model of financial technologies aimed at the formation of digital technological chains in all spheres of human activity and sectors of the economy is considered. Modern digital technologies, such as blockchain, startups, smart contracts, activate the accelerated implementation of information technologies in all areas of the traditional financial system, which facilitates the implementation of many business processes. The article confirms the objective relevance in the digitalization of the cryptocurrency industry, the introduction of completely new software and hardware solutions, new digital technologies, including blockchain-platforms. Kazakhstan will intensify the use of blockchain technologies in the process of digitalization, while the main economic content of digitalization will remain unchanged. In the financial sector, the use of the blockchain mechanism will lead to the creation of new mobile payment applications, the use of cryptocurrencies, etc. The main sphere of operation of the blockchain is the economy, in particular, cryptocurrency. The article is devoted to the history of the emergence of such a technology as blockchain, the main features of the use of this innovative technology, according to the author, were considered, as well as the features of regulation were analyzed.

Keywords: blockchain, cryptocurrency, information technology, digital values, Legal Regulation.

А.А. Айгалин¹, кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор
С.Б. Тастулеков², сениор-лектор
^{1, 2} Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

КРЕДИТНЫЕ РИСКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Аннотация. Статья посвящена вопросу кредитного риска в коммерческих банках Казахстана. Деятельности коммерческого банка зависит от того, насколько эффективно он использует имеющиеся средства, вкладывая их в различные активы. Управление кредитными рисками необходимо для минимизации банковских потерь. Формирование гибкой и динамичной системы управления банковскими рисками является одним из главнейших условий стабильного и прибыльного функционирования банков. А также система управления рисками в коммерческом банке понимается как в широком, так и узком смысле. В широком смысле под системой управления банковскими рисками понимается следующая совокупность элементов: международные стандарты по управлению рисками и организации, их принимающие, государственное регулирование денежно-кредитных отношений, включая денежно-кредитную политику, деятельность Агентства РК по регулированию и развитию финансового рынка механизмы государственного надзора и регулирования за деятельностью кредитных организаций, а также иные меры, которые прямо или косвенно могут повлиять на состояние банковской системы. Формальным отличием механизма управления банковскими рисками от системы управления рисками заключается в наличии конкретного объекта и инструментария для управления. Механизм управления рисками состоит из нескольких уровней: международного, национального и внутрибанковского. Включает следующие взаимосвязанные элементы: управленческие, инструментальный механизма управления рисками, информационные, ресурсные, объект управления. В результате исследования в статье представлена структура механизма управления банковскими рисками, дана характеристика его элементов, определены главные задачи механизма управления.

Ключевые слова: риск; банковский риск; система управления рисками; механизм управления; механизм управления банковскими рисками.

Введение. В зарубежной практике риск-менеджмент давно признан одним из наиболее эффективных инструментов современного управления. Собственно, большинство крупных западных компаний имеют в своем штате хорошо организованную систему корпоративного риск-менеджмента.

Проблемы финансовых институтов проявились в несовершенстве и несоответствии систем управления рисками современным тенденциям и

уровню принимаемых рисков (как по степени, так и по качеству рисков), низком уровне корпоративного управления, недостаточной прозрачности и, как следствие, неэффективности бизнес-моделей, оказавшихся чувствительными к негативным тенденциям.

Как показывает практика, в последние годы, особенно в период кризиса, центральные банки многих стран при выборе инструментов для обеспечения ценовой и финансовой стабильности сталкиваются с необходимостью поиска компромиссов. Это обусловлено тем, что в распоряжении центральных банков отсутствуют специальные инструменты прямого воздействия на уровень финансовой стабильности, для которой источником дисбалансов часто служат факторы, находящиеся вне прямого воздействия центрального банка.

Учитывая современные тенденции развития денежно-кредитной политики, приоритетным является использование макропруденциальной политики, суть которой состоит в проведении постоянного мониторинга и комплексного анализа взаимосвязей внутри финансовой системы, ее взаимодействия с реальным сектором, бюджетной сферой, а также с тенденциями развития мировых финансовых и товарных рынков с целью выявления и предупреждения системных рисков.

Экспериментальная часть. К основным задачам макропруденциальной политики относят: поддержание устойчивости финансовой системы, ограничение избыточных финансовых рисков, принимаемых на себя финансовой системой, сглаживание финансового цикла. В свою очередь, макропруденциальная политика основывается на макропруденциальном регулировании, которое предполагает разработку комплекса мер проводимых совместно центральным банком, правительством и регуляторами финансового рынка по обеспечению условий для стабильного функционирования всей финансовой системы [1].

Анализ состояния финансовых рынков нередко сводится к количественным показателям (биржевые индексы, капитализация рынка и т.п.), а направления совершенствования рынков к нормотворчеству и к перспективам роста тех же «валовых» показателей. Иногда рассматривается состав участников фондового рынка и его роль в финансировании инвестиций. Так, ряд авторов отмечают, что фондовый рынок остается, преимущественно, спекулятивным, причем не только обращение прежних выпусков, но даже новые выпуски ценных бумаг слабо связаны с реальными инвестициями. Основная часть этих средств используется для рефинансирования долга и перераспределения собственности. Однако воздействие финансовых рынков на макроэкономические процессы в экономике в целом остается, по преимуществу, вне поля зрения экономистов и политиков.

На финансовом рынке Казахстана уже давно работают многие иностранные компании, в том числе консалтинговые и компании, специализирующиеся на рынке ценных бумаг. В банковской сфере насчитывается 14 банков с иностранным участием (всего в стране 26 банков). Помимо конкуренции, внутри банковского сектора на рыночные позиции банков наступают небанковские финансовые учреждения (инвестиционные компании, управляющие компании, страховые компании, негосударственные пенсионные фонды и т.д.), претендующие на

ресурсы корпоративных и частных клиентов банков, а также предприятия нефинансового сектора, нацеленные на сегмент рынка розничного кредитования. Причем они не попадают под требования банковского регулирования, что создает им определенные конкурентные преимущества.

В целях повышения финансовой устойчивости организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций, 29 апреля 2009 года предусмотрена оптимизация расчета собственного капитала и коэффициентов достаточности собственного капитала с учетом международной практики (Базель II).

В настоящее время практически все страны, имеющие активные рынки банковских услуг, предъявляют к банкам требования, в соответствии с которыми их собственный капитал должен быть адекватен принимаемым рискам и обеспечивать способность банков компенсировать непредвиденные убытки. Эффективно управляемые банки с адекватной капитализацией наиболее устойчивы к возможным или имеющимся потерям и в большей степени способны по сравнению с недокапитализированными банками предоставлять кредиты розничным клиентам и субъектам бизнеса на протяжении всего цикла деловой активности, в том числе и в периоды ее спадов [3].

Внедрение международных стандартов достаточности капитала банка (Базель II), выполнение содержащихся в них количественных и качественных требований к собственному капиталу, к надзорной деятельности центрального банка и рыночной дисциплине создают дополнительные стимулы для увеличения капитализации банковского сектора РК.

В 2010 году Международный Базельский комитет по банковскому надзору принял третью по счету редакцию правил банковского регулирования и расчетов, именуемую как Базель III, переход к которому планируется продлиться до внедрения новых стандартов, оставляет за собой высокую вероятность для возникновения рисков ситуаций.

Для начала немного исторических фактов. Все началось в середине семидесятых годов двадцатого века, когда центральные банки десяти крупнейших экономик того времени решили внедрить общие стандарты по банковскому надзору. В швейцарском Базеле был создан комитет при банке по международным расчетам.

В конце восьмидесятых годов было создано первое Соглашение по вопросам достаточности капитала. Оно носило рекомендательный характер, но уже через четыре года после его утверждения количество участников превышало сотню. Главной целью в Базеле I ставилось регулирование кредитного риска. Активы, в зависимости от кредитного риска, делились на пять групп. Как минимум 8% от активов должны были приходиться на капитал, половину из которого составлял бы собственный капитал. Но многие крупные банки избегали этого требования, используя свопы на вероятность возникновения кредитного дефолта, таким образом, понизив долю капитала до 2%.

Отличительной чертой первого соглашения было применение коэффициента риска для государств и их банков, который напрямую зависел от присутствия страны в составе ОЭСР [4].

Следствием всевозможных ухищрений с производными ценными бумагами явились крупные банкротства банков в середине девяностых годов

Результаты и обсуждения. Из-за неэффективности первого соглашения в Базеле занялись разработкой новых требований с учетом всех недостатков предыдущего проекта. И в 2004 году был разработан Базель II, где, помимо регулирования кредитного риска, упор делался еще на рыночные и операционные риски. Основными нововведениями были:

- расширение инструментов по управлению кредитным риском;
- новый метод расчета регулятивного капитала, на основе количественного расчета риска уже самим банком, так называемые IRB модели;
- нововведения по капиталу в связи с операционным риском;
- придание важной роли надзорным органам;
- особое внимание к раскрытию информации и прозрачности деятельности банка.

Но Мировой финансовый кризис заставил Базельский комитет начать работу над третьим по счету проектом стандартов банковского надзора.

По сравнению со вторым соглашением, Базель III увеличивает долю капитала первого уровня (простые акции + нераспределенная прибыль) с 4 до 6% от доли всех активов с учетом риска.

Меняется подход на формирование резервов от метода по уже понесенным потерям к созданию фондов на будущие потери. В связи с этим вводятся новые понятия, как буферный капитал, состоящий из резервного капитала – 2,5% от активов, и антициклический капитал – до 2,5% от активов банка (таблица 2).

Таблица 1 – Основные изменения в структуре капитала банков, согласно новым стандартам Базель III

Капитал первого уровня	Введение понятия Основной капитал (простые акции + нераспределённая прибыль);
	Исключение гибридных инструментов;
	Исключение бессрочных финансовых инструментов.
Капитал второго уровня	Включение гибридных инструментов;
	Отмена ограничения, при котором размер капитала второго уровня не мог превышать капитал первого уровня;
	Включение динамических резервов в размере до 1,25% от активов с учетом риска;
	Включение бессрочных финансовых инструментов;
	Включение привилегированных акций;
	Включение полного объема субординированного долга второго уровня.
Капитал третьего уровня	Полностью упразднен.
Примечание – Составлено автором на основе источника [5]	

В современных условиях особенно востребованы и имеют высокую практическую значимость конкретные рекомендации по совершенствованию системы риск-менеджмента банков, направленные на обеспечение их финансовой устойчивости, методы выявления и закрепления наиболее

гибких приемов и технологий реализации стратегии развития банков в условиях посткризисного периода [6].

Снижение кредитного риска на примере Коммерческий банк (далее – Банк) и оценка кредитоспособности заемщика по методике Банка разработана на основе приложения к Регламенту предоставления кредитов юридическим лицам Банка для определения финансового состояния и степени кредитоспособности заемщика.

Для определения кредитоспособности заемщика проводится количественный (оценка финансового состояния) и качественный анализ рисков. Целью проведения анализа рисков – определение возможности, размера и условий предоставления кредита.

Оценка финансового состояния заемщика по методике в коммерческом банке производится с учетом тенденций в изменении финансового состояния и факторов, влияющих на эти изменения. С этой целью необходимо проанализировать динамику оценочных показателей, структуру статей баланса, качество активов, основные направления хозяйственно-финансовой деятельности предприятия.

Оценка результатов расчетов коэффициентов заключается в присвоении Заемщику категории по каждому из этих показателей на основе сравнения полученных значений.

Включение в модель трех коэффициентов ликвидности не случайно и определяется их важностью при оценке текущей кредитоспособности. При инвестиционном кредитовании дополнительно проводится анализ бизнес-плана. Оценка результатов расчетов P1-P5 заключается в присвоении заемщику категории по каждому из этих показателей на основе сравнения полученных значений с установленными эмпирическим путем достаточными.

Таблица 2 – Система финансовых коэффициентов, применяемая Банком в оценке кредитоспособности заемщика.

Показатель	Обозначение	Расчет по формам бухгалтерской отчетности
Коэффициент абсолютной ликвидности	P1	Денежные средства / [Краткосрочные обязательства всего – Доходы будущих периодов – Резервы предстоящих платежей]
Коэффициент критической оценки (промежуточный коэффициент покрытия)	P2	[Денежные средства + Краткосрочные финансовые вложения + Дебиторская задолженность, платежи по которой ожидаются в течение 12 месяцев] / [Краткосрочные обязательства всего – Доходы будущих периодов – Резервы предстоящих платежей]
Коэффициент критической оценки (промежуточный коэффициент покрытия)	P3	Оборотные активы всего / [Краткосрочные обязательства всего – Доходы будущих периодов – Резервы предстоящих платежей]
Коэффициент соотношения собственных и заемных средств	P4	Капитал и резервы всего / [Долгосрочные обязательства всего – Краткосрочные обязательства всего – Доходы будущих периодов – Резервы предстоящих платежей]
Рентабельность, %	P5	(Прибыль от продажи / Выручки от продажи) x 100%
Примечание – Составлено автором на основе источника [2]		

Включение в модель трех коэффициентов ликвидности не случайно и определяется их важностью при оценке текущей кредитоспособности. При инвестиционном кредитовании дополнительно проводится анализ бизнес-плана. Оценка результатов расчетов P1-P5 заключается в присвоении заемщику категории по каждому из этих показателей на основе сравнения полученных значений с установленными эмпирическим путем достаточными. Далее определяется сумма баллов по этим показателям с учетом их коэффициентных весов. В соответствии с полученной суммой баллов определяется рейтинг или класс заемщика.

Разбивка показателей на категории в зависимости от их фактических значений представлена в таблице 4.

Таблица 3 – Определение категории кредитоспособности организации заемщика Банка

Коэффициенты	1-й класс	2-й класс	3-й класс
P1	0,2 и выше	0,1 - 0,2	менее 0,15
P2	0,8 и выше	0,5 - 0,8	менее 0,5
P3	2,0 и выше	1,0 - 2,0	менее 1,0
P4	1,0 и выше	0,7 - 1,0	менее 0,7
P5	0,15 и выше	менее 0,15	нерентабельный
Примечание – Составлено автором на основе источника [2]			

Далее на основании определенных категорий показателей, в соответствии с их весами рассчитывается сумма баллов заемщика:

$$S = 0,11 \times P1 + 0,05 \times P2 + 0,42 \times P3 + 0,21 \times P4 + 0,21 \times P5, \quad (1)$$

где,

S – рейтинговое число;

P – Коэффициент.

Заключительным этапом рейтинговой оценки кредитоспособности является определение класса заемщика, проводимое на основе рассчитанной суммы баллов.

S = 1 или 1,05 – заемщик может быть отнесен к первому классу кредитоспособности;

S больше 1,05, но меньше 2,42 – соответствует второму классу;

S равно или больше 2,42 – соответствует третьему классу.

При этом кредитование первоклассных заемщиков обычно не вызывает сомнений, кредитование заемщиков второго класса требует у банка взвешенного подхода, а кредитование заемщиков, принадлежащих к третьему классу кредитоспособности, связано с повышенным риском и редко практикуется в Банке.

В дополнение к количественному проводят качественный анализ кредитоспособности предприятия. Качественный анализ кредитоспособности предприятия основан на использовании информации, которая не может быть выражена в количественных показателях. Для такого анализа используются сведения, представленные заемщиком и другими организациями.

Заключение. При работе с проблемными займами в Банке практически все проблемы управления просроченной задолженностью во многом зависят от двух условий.

Во-первых, содержит ли кредитный договор положения, дающие банку право проверять бухгалтерскую и финансовую отчетность заемщика путем осуществления проверок непосредственно на предприятии, а также имеется ли возможность прекратить действие кредитного договора и обратиться взыскание на залог при наличии у банка обоснованных подозрений о неплатежеспособности заемщика.

Во-вторых, какими полномочиями наделен кредитный специалист банка, под постоянным контролем которого должен находиться каждый выданный кредит. Существует базовый «набор сигналов», индикаторов, характеризующих появление некачественного, «проблемного» кредита. В отношении стратегии «спасения» кредитов не существует каких-либо универсальных правил, поскольку каждый «проблемный» кредит по-своему уникален.

Поэтому представляет интерес обобщить приемы, применяемые в банковской практике. Наиболее широко распространены следующие подходы.

Во-первых, в процессе контроля за соблюдением условий исполнения обязательств заемщиками, «тревожные» сигналы систематизируются по двум группам: 1) имеющие признаки организованного (нефинансового) и 2) экономического (финансового) характера. Это позволяет выработать обоснованную и эффективную реакцию на них.

Во-вторых, разрабатывают план мероприятий, который будет способствовать улучшению качества предоставленного кредита.

В-третьих, принимают (выбирают) способы разрешения конфликта между банком и клиентом по конкретному кредиту.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Деньги, кредит, банки: Учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / Жуков Е.Ф., Максимова Л.М., Печникова А.В. и др. – М.: ЮНИТИ, 2019. – с. 207.
2. Официальные сайты банков второго уровня.
3. Сейткасимова Г.К., Жамшиева Б.Э, Воронина М.У. Деньги, кредит, банки. – Алматы, Баспа, 2018. – с. 432.
4. Грабовый С. Риски в современном бизнесе. – М., Банки и биржи, ЮНИТИ, 2019. – 203 с.
5. Материалы Базельского комитета по банковскому надзору. Банк международных расчетов, 2020.
6. «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 (с изменениями, внесенными Законом РК от 12.07.2022).

А.А. Айғалин¹, экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор
С.Б. Тастулеков², сеньор-лектор
^{1, 2} «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Коммерциялық банктің қызметіндегі несиелік тәуекелдер

Түйіндеме. Мақала Қазақстанның коммерциялық банкеріндегі кредиттік тәуекел мәселесіне арналған. Коммерциялық банктің қызметі оның қолда бар қаражатты әртүрлі активтерге салу арқылы қаншалықты тиімді пайдаланатынына байланысты. Несиелік тәуекелдерді басқару банктік шығындарды азайту үшін қажет. Банктік тәуекелдерді басқарудың икемді және серпінді жүйесін қалыптастыру банкердің тұрақты және тиімді жұмыс істеуінің басты шарттарының бірі болып табылады. Сондай-ақ коммерциялық банктегі тәуекелдерді басқару жүйесі кең және тар мағынада түсініледі. Кең мағынада банктік тәуекелдерді басқару жүйесі деп элементтердің мынадай жиынтығы түсініледі: тәуекелдерді басқару жөніндегі халықаралық стандарттар және оларды қабылдайтын ұйымдар, ақша-кредит саясатын, ҚР Ұлттық Банкінің қызметін қоса алғанда, ақша-кредит қатынастарын мемлекеттік реттеу кредиттік ұйымдардың қызметін мемлекеттік қадағалау және реттеу тетіктері, сондай-ақ тікелей немесе жанама өзге де шаралар банк жүйесінің жағдайына әсер етуі мүмкін. Банктік тәуекелдерді басқару механизмі мен тәуекелдерді басқару жүйесінің ресми айырмашылығы – нақты объектінің және басқару құралдарының болуы. Тәуекелдерді басқару тетігі бірнеше деңгейден тұрады: халықаралық, ұлттық және банкішілік. Келесі өзара байланысты элементтерді қамтиды: басқару, тәуекелдерді басқару механизмінің құралдары, ақпараттық, ресурстық, басқару объектісі. Зерттеу нәтижесінде мақалада банктік тәуекелдерді басқару механизмінің құрылымы келтірілген, оның элементтеріне сипаттама берілген, басқару механизмінің негізгі міндеттері анықталған.

Түйінді сөздер: тәуекел; банктік тәуекел; тәуекелдерді басқару жүйесі; басқару механизмі; банктік тәуекелдерді басқару механизмі.

A. Aigalin¹, candidate of Economic Sciences, Associate Professor
S. Tastulekov², senior lecturer
^{1, 2} Turan University, Almaty, Kazakhstan

Credit risks in the activities of a commercial bank

Abstract. The article is devoted to the issue of credit risk in commercial banks of Kazakhstan. The activity of a commercial bank depends on how effectively it uses the available funds, investing them in various assets. Credit risk management is necessary to minimize bank losses. The formation of a flexible and dynamic banking risk management system is one of the most important conditions for the stable and profitable functioning of banks. And also the risk management system in a commercial bank is understood both in a broad and narrow sense. In a broad sense, the banking risk management system is understood as the following set of elements: international risk management standards and organizations adopting them, state regulation of monetary relations, including monetary policy, the activities of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, mechanisms of state supervision and regulation of the activities of credit institutions, as well as other measures that directly or indirectly they can affect the state of the banking system. The formal difference between the bank risk management mechanism and the risk management system is the presence of a specific object and management tools. The risk management mechanism consists of several levels: international, national and intrabank. It includes the following interrelated elements: management, risk management tools, information, resource, management object. As a result of the research, the article presents the structure of the bank risk management mechanism, characterizes its elements, and identifies the main tasks of the management mechanism.

Keywords: risk; banking risk; risk management system; management mechanism; bank risk management mechanism.

XFTAP 06.73.45
ӘОЖ 336.71

Ж.З. Оралбаева¹, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор
М.Ш. Султанова², магистрант
^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме: Мақалада коммерциялық банктердегі бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың ерекшеліктері мен негізгі міндеттері, коммерциялық банктерде бухгалтерлік есепті жүргізудің тәртібі қарастырылады. Банктер нарықтық құрылымдар жүйесінің орталық буындарының бірі болып табылады. Бұл заңды және жеке тұлғалардың ақшалай қаражаттарын тарту және оларды өз атынан ақылы, жеделдік және қайтарымдылық шарттарында орналастыру үшін құрылған ұйымдар. Коммерциялық банктердегі бухгалтерлік есеп басқа ұйымдардағы бухгалтерлік есептен өзгеше. Негізінен бұл өзгерістер тек несиелік ұйымдар жүзеге асыра алатын нақты қызметпен байланысты. Коммерциялық банктегі бухгалтерлік есептің маңызды ерекшеліктері бухгалтерлік есепте көрінетін операциялардың сипаты бойынша, бухгалтерлік жұмысты ұйымдастыру бойынша, бухгалтерлік және басқа бухгалтерлік құжаттаманың нысаны мен мазмұны бойынша, әрине, негізгі бухгалтерлік жазбалар бойынша көрініс табады. Банктер нарықтық қатынастардың субъектілері ретінде ішкі жалпы өнімді өндіру және сату бойынша экономикалық байланыстар нарығының басқа қатысушылары жүзеге асырған кезде қаржы делдалдары болғандықтан, барлық елдерде кредиттік ұйымдарға реттеуші және қадағалау органдары тарапынан – олар жүзеге асыратын қаржы операцияларының заңдылығына, дұрыстығына, уақтылығына және ашықтығына ерекше талаптар қойылады. Банктердің қызметіне жан-жақты бақылауды ұйымдастырудағы басты рөл бухгалтерлік есепке жатады, оның көмегімен банктердің қаржылық және экономикалық операцияларын тіркеуге және олардың заңдылығын, дұрыстығын және уақтылығын дәлелді түрде растауға болады. Сондықтан бухгалтерлік есеп пен есеп беру саласында нормативтік құжаттардың ең көп саны қабылданады, бұл кейде банктердің қызметін шамадан тыс егжей-тегжейлі және екі жақты бақылауға әкеледі. Өсіп келе жатқан ішкі және сыртқы бәсекелестік жағдайында Қазақстанның банк қызметінде басқарушылық есепке алу жүйесін дамыту банктердің бәсекеге қабілеттілігінің және олардың экономикалық әлеуетінің өсуінің қажетті алғышарты болып табылады. Әрі қарай дамудың мәні қажетті инфрақұрылымды құру және

тиімді есеп процесін құру арқылы осы функцияны іске асыру үшін ҚЕХС пайдалануды жандандыру болып табылады.

Түйінді сөздер: коммерциялық банк, бухгалтерлік есеп, фронт-офис, бэк-офис, мидл-офис.

Кіріспе. Коммерциялық банктер нарықтық құрылымдар жүйесінің орталық буындарының бірі болып табылады. Бұл заңды және жеке тұлғалардың ақшалай қаражаттарын тарту және оларды өз атынан ақылы, жеделдік және қайтарымдылық шарттарында орналастыру үшін құрылған ұйымдар [1].

Банктің ұйымдық құрылымы 2 негізгі әдіспен анықталады:

1) банкті басқару құрылымы.

2) оның функционалды бөлімшелері мен қызметтерінің құрылымы.

Басқару органдарының негізгі мақсаты – банктің коммерциялық қызметіне тиімді, ұтымды және жедел басшылықты қамтамасыз ету. Банктің қалай ұйымдастырылғанына, оның басшылық пен бағыныштылық қатынастарының қалай реттелгеніне оның барлық қызметі байланысты.

Сараптамалық бөлім. Фронт-офисте банктің және оның филиалдарының клиенттерімен тікелей байланысы бар қызметкерлер жұмыс істейді. Кәсіби қасиеттермен қатар, олар «адамдармен жұмыс істеу» қабілетіне ие болуы керек.

Фронт-офистің негізгі функциялары:

- мінсіз сервисті қамтамасыз ету.
- клиенттік базаны сақтау және кеңейту.
- сату жоспарын жүзеге асыру.
- клиенттердің қажеттіліктерін зерттеу және банктік өнімдер мен қызметтерді енгізу туралы ұсыныстар енгізу.

- Ұлттық банк пен қаржы ұйымдары тарапынан қойылған талаптарды ретті орындалуын қамтамасыз ету.

Бэк-офис қызметкерлері жаңа клиенттерді тартуға жауапты емес. Бек-офистің негізгі функциялары:

- барлық мәмілелерді жедел және тиісінше ресімдеу.
- барлық дербес шоттар бойынша қаражаттың қозғалысын есепке алу және бақылау.
- шаруашылық қызметті қамтамасыз ету.
- банктің қызметін жалпы басқару және үйлестіру.
- филиалдар қызметінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.
- банк жұмысын құқықтық қамтамасыз ету.
- компьютерлік, бағдарламалық және телекоммуникациялық қолдау.
- бюджетті құру және орындау.

Мидл-офис – бек-офиспен бірлесіп клиенттің транзиттік және жинақтаушы шоттарын ашу жөніндегі операцияларды сүйемелдеуді жүзеге асыратын банктің бөлімшесі.

Фронт-офиске мынадай бөлімдер кіреді: халықаралық қатынастар басқармасы, проблемалық қарыздар басқармасы, бағалы қағаздар басқармасы, несиелеу басқармасы, корпоративтік қаржыландыру басқармасы, бөлшек несиелеу бөлімі, жобалық қаржыландыру басқармасы. Бэк-офиске мынадай бөлімдер кіреді: банк карталары басқармасы,

банкшілік операциялар басқармасы, бас бухгалтерия, белсенді және пассивті операцияларды есепке алу басқармасы, қауіпсіздік басқармасы және т.б. Мидл-офиске төлем жүйелері басқармасы, бухгалтерлік есеп және есеп беру департаменті кіреді.

Коммерциялық Банктегі бухгалтерлік есептің маңызды ерекшеліктері бар. Олар, бухгалтерлік есепте көрінетін операциялардың сипаты бойынша, бухгалтерлік жұмысты ұйымдастыру бойынша, бухгалтерлік және басқа бухгалтерлік құжаттаманың нысаны мен мазмұны бойынша, әрине, негізгі бухгалтерлік жазбалар бойынша ерекше болып келеді.

Экономиканың әртүрлі агенттерінде бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарлары және оларды қолдануды реттейтін құжаттар сәйкесінше жұмыс істейді. Банктер мен кәсіпорындардың шоттары мүлдем өзгеше: нөмірлеу, белгілер саны, атаулар, қызмет ерекшелігіне байланысты сәйкес келмейді. Сонымен қатар, банктерде жеке тараулар қарастырылған-сенімгерлік басқару шоттары, мерзімді мәмілелер, ДЕПО шоттары қолданылады [2].

Коммерциялық банктердегі бухгалтерлік есеп күрделене түседі, өйткені Банктің клиенттерімен операцияларды есепке алу және коммерциялық банктің шаруашылық жүргізуші субъект ретіндегі активтері мен міндеттемелерін есепке алу бір уақытта жүзеге асырылады. Банктік есепте қоғамдық нысандағы есептілікке де маңызды орын беріледі. Коммерциялық банктің есеп саясаты оны құру кезеңінде жүзеге асырылады. Операциялардың бухгалтерлік есебі коммерциялық банктің жарғылық капиталын қалыптастырудан басталады. Бұл ретте коммерциялық банктер үшін шоттардың ерекше жоспары көзделгенін есте ұстаған жөн.

Нәтижелер мен талқылаулар. Банк секторының орнықты өсуі үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі бухгалтерлік есеп жөніндегі нормативтік-құқықтық актілерді, Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарының (ҚЕХС) талаптарын, сондай-ақ ведомстволық бағынысты мекемелер қызметінің практикасын ескере отырып әзірлейді.

Коммерциялық банктердегі бухгалтерлік есептің негізгі міндеттері:

– пайдаланушыларға қажетті егжей-тегжейлі, анық және мазмұнды ақпаратты қалыптастыру; банктің қызметі, мүлдіктік жағдайы, бухгалтерлік есебі жөнінде;

– барлық банктік операциялардың егжей-тегжейлі, толық және сенімді бухгалтерлік есебін жүргізу; талаптар мен міндеттемелердің болуы мен қозғалысы, коммерциялық банктің материалдық және қаржылық ресурстарды пайдалануы;

– осы ұйымның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету, оның қызметінің теріс нәтижелерін болдырмау мақсатында, мәселелерді анықтау [3].

Коммерциялық Банктегі бухгалтерлік есептің мәні активтер мен міндеттемелердің барлық түрлері болып табылады.

Банктің активтері ақшалай қаражат және бағалы металдардан тұрады. Олар, сатып алынған бағалы қағаздар және қаржылық салымдар, орналастырылған депозиттер, берілген кредиттер, есепке алынған вексельдер, дебиторлық берешек, банктің мүлкі, банктің шығыстары болып табылады.

Міндеттемелердің құрамына жарғылық капитал, қосымша капитал, басқа қорлар, пайда, алынған несиелер, тартылған депозиттер, клиенттердің есеп айырысу, ағымдағы және басқа шоттардағы қаражаттары, шығарылған вексельдер, кредиторлық берешек, банктің кірістері жатады.

Коммерциялық банктердің активтері мен міндеттемелері объект рөлінде келесі операцияларда мәмілеге түседі:

- кассалық операциялар (клиенттерге кассалық қызмет көрсету);
- есеп айырысу операциялары (клиенттердің банктік шоттарын жүргізу);
- кредиттік операциялар (қаражатты тарту және орналастыру);
- депозиттік операциялар (қаражатты тарту және орналастыру);
- бағалы қағаздармен операциялар (бағалы қағаздарды сатып алу және сату);
- қымбат металдармен операциялар (сатып алу және сату);
- әртүрлі мазмұндағы және түрдегі шетел валютасындағы операциялар;
- банкаралық операциялар (қаражатты тарту және орналастыру);
- мүліктің, капиталдың, қорлардың қозғалысына байланысты банкішілік операциялар;
- орындалуы қолданыстағы банк заңнамасына қайшы келмейтін банктің басқа да операциялары мен қызметтері [4].

Банктердегі бухгалтерлік есеп базасы операциялық жұмыс болып табылады, оған мыналар жатады:

- 1) кәсіпорындардан, ұйымдардан және мекемелерден ақшалай құжаттарды қабылдау және олардың дұрыс ресімделуін тексеру.
- 2) құжаттарды бухгалтерлік есепте көрсету үшін дайындау.
- 3) есеп айырысу құжаттарының картотекаларын және мерзімді міндеттемелердің картотекаларын жүргізу.
- 4) төлемдердің уақтылығына бақылауды жүзеге асыру.
- 5) шоттарын әртүрлі банктер жүргізетін төлеушілер мен ақша алушылар арасындағы есеп айырысуды жүзеге асыруға байланысты туындайтын корреспонденттік шоттар бойынша операциялар [5].

Бухгалтерлік есептің ең маңызды элементі – бұл банк қызметіндегі өзара байланысты көрсеткіштердің қатынасы болып табылатын баланс. Басқаша айтқанда, коммерциялық банктің балансы – бұл банктегі меншікті және тартылған қаражаттың жай-күйін, оларды несиелік және басқа да белсенді операцияларға орналастыруды көрсететін баланс.

Есеп беру банктің жарғылық қызметін оның балансына қарағанда анағұрлым кеңірек көрсетеді, өйткені ол банктің шығыстары мен кірістерінің құрамын, оның мүгедектік қаражатын, салық салынатын базасын, экономикалық ынталандыру қорларын, резервтерді және т.б. сипаттайтын бірқатар кестелерді қамтиды. Осылайша, оның нысандары басқаруды ақпаратпен қамтамасыз ету, Банк тарапынан да, оның сыртқы пайдаланушылары тарапынан да банктің жарғылық қызметіне талдау және бақылау жүргізу бойынша бухгалтерлік есепке қойылатын талаптарды толық қанағаттандырады [6].

Банктер қаржы құралдарын есепке алу әдіснамасына жаңа нормаларды енгізу кезінде көптеген қиындықтарға тап болады. Бұл нормалардың күрделілігіне, кейде тәжірибе мен статистикалық ақпараттың жеткіліксіздігіне, үлкен шығындарға және т.б. байланысты. дегенмен, бұл өзгерістер коммерциялық банктердің қаржылық есептілікті дұрыс ұсынуы және олардың әлемдік қаржы нарығындағы рейтингін жоғарылату үшін бухгалтерлік есептің жаңа принциптерін енгізудің өзектілігін ескере отырып, объективті түрде қажет және сөзсіз.

Халықаралық стандарттардың талаптарын қоса алғанда, қазіргі заманғы талаптар тұрғысынан коммерциялық банкте бухгалтерлік есепті ұйымдастыру және жүргізу мынадай қағидаттарға негізделеді:

1. Банк қызметінің банкроттыққа әкелетін жағдайлар жасауға жол бермейтін үздіксіздігі.

2. Бірдей ережелер мен нұсқаулықтарды басшылыққа ала отырып, бухгалтерлік есеп жүргізу ережелерінің тұрақтылығы.

3. Активтер мен пассивтерді, кірістер мен шығыстарды бөлек және дұрыс бағалауды және оларды есепте көрсетуді алдын ала анықтайтын сақтық, бұл банктің қаржылық жағдайына қауіп төндіретін тәуекелдерді келесі кезеңдерге ауыстыруға мүмкіндік бермейді.

4. Кассалық әдіс бойынша кірістер мен шығыстарды көрсету, яғни оларды нақты алғаннан кейін кірістер мен шығыстарды есепке алу.

5. Егер орталық банктің нұсқаулығында өзгешелік көзделмесе, операцияларды көрсету күні – олардың жасалған күні.

6. Шоттардағы активтер мен міндеттемелерді бөлек көрсету және бағалау.

7. Кіріс балансының сабақтастығы, яғни баланстық және баланстан тыс шоттар бойынша ағымдағы есепті кезеңнің басындағы қалдықтар алдыңғы кезеңнің соңындағы қалдықтарға сәйкес келуі тиіс.

8. Олардың заңды нысаны емес, олардың экономикалық мазмұны, яғни мәні бойынша операцияларды есепке алуды талап ететін формадан мазмұнның басымдығы.

9. Өлшем бірлігі – активтер мен міндеттемелерді бағалау. Егер қолданыстағы заңнамада немесе Орталық Банктің нормативтік актілерінде өзгешелік көзделмесе (мысалы, шетел валютасындағы активтер мен міндеттемелер, бағалы металдар валюта бағамы мен металл бағасының өзгеруіне қарай қайта бағалануы тиіс) активтер мен міндеттемелерді есептен шығару немесе сату (сатып алу) сәтіне дейін бастапқы құны (сатып алу немесе пайда болу құны) бойынша есепке алуда өзгеріссіз көрсету.

10. Банктің операцияларын шынайы көрсетуге тиіс есепке алу және есептілік деректерінің ашықтығы банктің позициясын көрсетуде түсініксіздікке жол бермей, ақпаратты пайдаланушыға түсінікті болуға тиіс.

11. Банк қызметін шоғырландыру – өз филиалдары мен бөлімшелерінің есептілігін қоса алғанда, жиынтық баланс пен есептілікті жасау.

Қорытынды. Банк секторының сенімділігі мен тұрақтылығы тиісті реттеу, бухгалтерлік есеп және аудит стандарттарын әзірлеу және белгілеу арқылы банктер мен олардың клиенттері, банктер мен реттеушілер

арасындағы нақты қатынастарды анықтайтын жаңартылатын құқықтық базамен қамтамасыз етіледі. Республиканың қаржы институттары ішкі және шетелдік қаржы нарықтарында тиімді бәсекеге түсуі үшін тұрақты халықаралық стандарттарға барынша бейімделу ерекше маңызды [6].

Осылайша, мақаланың нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасауға болады. Халықаралық стандарттар бойынша тұжырымдалған коммерциялық банктердегі бухгалтерлік есептің мақсаттары: акционерлерді банктің қаржы-шаруашылық қызметі туралы толық және дұрыс ақпаратпен қамтамасыз ету; банктің қаржы-шаруашылық қызметті жүзеге асыруы кезінде Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуын бақылау үшін мемлекеттік органдарға қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету. Коммерциялық банктердің қаржылық қызметі әртүрлі, олардың несиелік және депозиттік операциялары көптеген қызметтің сан алуандығы мен қуантады. Коммерциялық банк экономиканың белгілі бір секторын кредиттеумен шектелмейді, сондай-ақ олардың қызметінің бағытына қарамастан барлық экономикалық агенттермен ынтымақтасуға тырысады. Оның несиелік өнімдері олардың қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, әртүрлі клиенттерге арналған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бухгалтерский учет и отчетность в банках/ Под ред. Сейткасимова Г.С. – Алматы: Қаржы-қаражат; Раритет, 2000. – 456 с.
2. Курсов, В.Н., Бухгалтерский учет в коммерческом банке. Новые типовые бухгалтерские проводки операций банка: учебное пособие/ В.Н. Курсов. – М.: Инфа-М, 2007. – 277 с.
3. Миржакыпова С.Т. Бухгалтерский учет в банках. – Алматы: Экономика, 2007. – 874 с.
4. Федорова, Е.А. Бухгалтерский учет и аудит в коммерческом банке/ Е.А. Федорова. – Экономика, 2005. – 294 с.
5. Бухгалтерский учет в коммерческих банках: Учебное пособие / Л.В. Усатова, М. С.Сероштан, Е.В. Арская. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2012. – 392 с.
6. <https://bankreferatov.kz/economics/459-kommercheskie-banki-rk.html>

Ж.З. Оралбаева¹, кандидат экономических наук, профессор

М.Ш. Султанова², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Особенности организации бухгалтерского учета в коммерческих банках

Аннотация. В статье рассматриваются особенности и основные задачи организации бухгалтерского учета в коммерческих банках, порядок ведения бухгалтерского учета в коммерческих банках. Банки представляют собой одно из центральных звеньев системы рыночных структур. Это организации, созданные для привлечения денежных средств юридических и физических лиц и размещения их от своего имени на условиях платности, срочности и возвратности. Бухгалтерский учет в коммерческих банках отличается от бухгалтерского учета в других организациях. В основном эти изменения связаны с конкретной деятельностью, которую могут осуществлять только кредитные организации. Учет в коммерческом банке имеет существенные особенности – и по характеру операций, отражающихся в бухгалтерском учете, и по организации учетной работы, и по форме и содержанию

бухгалтерской и другой учетной документации, ну, и конечно, по основным бухгалтерским проводкам. Поскольку банки как субъекты рыночных отношений являются финансовыми посредниками при осуществлении прочими участниками рынка хозяйственных связей по производству и реализации внутреннего валового продукта, они работают с чужими денежными и финансовыми ресурсами. В этой связи во всех странах к кредитным организациям предъявляются особые требования со стороны регулирующих и надзорных органов – к законности, правильности, своевременности и прозрачности осуществляемых ими финансовых операций. Главная роль в организации всеобъемлющего контроля за деятельностью банков принадлежит бухгалтерскому учету, средствами которого возможно зафиксировать финансовые и хозяйственные операции банков и аргументированно подтвердить их законность, корректность и своевременность. Поэтому именно в сфере бухгалтерского учета и отчетности принимается наибольшее количество нормативных документов, подчас приводящих к излишней детализации и двойному перекрестному контролю деятельности банков. Развитие системы управленческого учета в банковской деятельности Казахстана в условиях растущей внутренней и внешней конкуренции является необходимой предпосылкой для роста конкурентоспособности банков и их экономического потенциала. Суть дальнейшего развития состоит в активизации использования МСФО для реализации этой функции путем создания необходимой инфраструктуры и построения эффективного учетного процесса.

Ключевые слова: коммерческий банк, бухгалтерия, фронт-офис, бэк-офис, мидл-офис.

Zh.Z. Oralbayeva¹, candidate of Economic Sciences, Professor
M.SH. Sultanova², undergraduate

^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Features of the organization of accounting in commercial banks

Abstract. the article discusses the features and main tasks of the organization of accounting in commercial banks, the order of accounting in commercial banks. Banks are one of the central links of the system of market structures. These are organizations created to attract funds from legal entities and individuals and place them on their own behalf on the terms of payment, urgency and repayment. Accounting in commercial banks differs from accounting in other organizations. Basically, these changes are related to specific activities that can only be carried out by credit institutions. Accounting in a commercial bank has significant features – both by the nature of transactions reflected in accounting, and by the organization of accounting work, and by the form and content of accounting and other accounting documentation, and, of course, by the main accounting entries. Since banks, as subjects of market relations, are financial intermediaries in the implementation by other market participants of economic relations for the production and sale of gross domestic product, they work with other people's monetary and financial resources. In this regard, in all countries, special requirements are imposed on credit institutions by regulatory and supervisory authorities – for the legality, correctness, timeliness and transparency of their financial transactions. The main role in the organization of comprehensive control over the activities of banks belongs to accounting, by means of which it is possible to record financial and business transactions of banks and to substantiate their legality, correctness and timeliness. Therefore, it is in the field of accounting and reporting that the largest number of regulatory documents are adopted, sometimes leading to excessive detail and double cross-control of banks' activities. In the context of growing internal and external competition, the development of a management accounting system in the banking activities of Kazakhstan is a necessary prerequisite for the competitiveness of banks and the growth of their economic potential. The essence of further development is to activate the use of IFRS to implement this function by creating the necessary infrastructure and building an effective accounting process.

Keywords: commercial bank, accounting, front office, back office, middle office.

А.О. Раимкулова , магистр экономических наук
Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЛОГОВОГО УЧЕТА НДС

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам налогового учета НДС, включая проблемные вопросы по начислению и его уплате. Государству необходимы финансовые ресурсы для реализации своих функций, это означает, что оно не может существовать без бюджета, формируемого за счет налоговых поступлений. Налог на добавленную стоимость, как один из республиканских налогов, играет большую роль в формировании бюджета государства и приносит основной доход. Под налогом на добавленную стоимость (НДС) понимается форма изъятия в бюджет определенной в соответствии с налоговыми ставками части прибавочной стоимости товаров (работ, услуг). На сегодняшний день одной из основных предпосылок развития экономики страны и обеспечения ее стабильности является эффективное функционирование налоговой системы, поскольку мобилизация налоговых платежей в бюджет страны дает возможность органам государственной власти осуществлять реализацию внутренней и внешней политики, финансировать социальные мероприятия. В статье рассмотрены вопросы определения налогооблагаемой базы, расчеты по начислению и взятая на зачет, приведены необходимые корреспонденции счетов по начислению и перечислению НДС.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, учет, ставка налога, декларация, учет, списание

Введение. Налог на добавленную стоимость (НДС) представляет собой отчисления в бюджет части стоимости облагаемого оборота по реализации, добавленной в процессе производства и обращения товаров, а также отчисления при импорте товаров на территорию Республики Казахстан.

НДС является косвенным налогом и включается в цену приобретаемых товаров, работ, услуг. НДС заменил действовавшие прежде налоги с оборота и с продаж, и охватывает практически все виды товаров и услуг, занимая важное место в расчетах с бюджетом. Его плательщиками являются все предприятия, организации, учреждения, имеющие статус юридического лица, а также индивидуальные предприниматели. Реализуя товар, продавец ставит перед собой цель – получение прибыли, поэтому продажная цена формируется из цены приобретения (себестоимость), наценки и косвенных налогов (НДС и акциз). В таблице 1 представлена характеристика НДС в соответствии с положениями Налогового кодекса РК [1].

Результаты и обсуждения. Согласно Налогового кодекса РК под реализацией понимается отгрузка товаров (оказание услуг) с целью продажи, обмена, безвозмездной передачи по методу начисления. При реализации происходит смена собственника.

Таблица 1 – Правовые основы исчисления и уплаты НДС

Плательщики	Объект налогообложения	Налоговый период	Ставка	Срок уплаты
1) Лица, вставшие на учет по НДС в РК в соответствии со статьями 568-569 Налогового кодекса РК, за исключением гос. учреждений; 2) При импорте товаров – лица, импортирующие эти товары на территорию РК в соответствии с таможенным законодательством РК.	1) облагаемый оборот; 2) облагаемый импорт;	1) календарный квартал	1) 12% 2) 0%	Не позднее 25-го числа второго месяца, следующего за истекшим налоговым периодом.
Примечание: таблица составлена автором [2]				

Исследуемая компания является плательщиком налога на добавленную стоимость и имеет свидетельство о постановке на учет в качестве НДС. Для учета НДС используются счет 1420 «Налог на добавленную стоимость» и счет 3130 «Налог на добавленную стоимость».

Налог, подлежащий перечислению в бюджет, определяется как разница между налогом начисленным (Кт 3130) и уплаченным или подлежащим уплате (Дт 1420) за приобретенные товары, работы, услуги:

$$\text{НДС в бюджет} = \text{НДС начисленный} - \text{НДС уплаченный} \quad (1)$$

Налог на добавленную стоимость, подлежащий уплате поставщикам и подрядчикам за приобретенные у них материальные ценности, выполненные работы, оказанные услуги производственного значения, отражается по дебету счета 1420 «НДС». НДС со счета 1420 списывается после оплаты оприходованных материальных ценностей, принятых работ, услуг в уменьшение задолженности бюджету по данному налогу [3].

Отчетным периодом по НДС является квартал.

Рассмотрим расчет НДС, подлежащего уплате в бюджет за третий квартал 2021 года в ТОО «ННН» (таблица 2).

Облагаемый оборот составил: $31\,300 + 36\,520 + 7633 + 85\,186 + 334\,666 + 1\,372\,013 = 1\,867\,318$ тенге;

Сумма НДС по облагаемому обороту: $3756 + 4382 + 915,96 + 10222,32 + 40159,92 + 164641,56 = 224077,76$ тенге.

Оборот по полученным товарам и услугам ТОО «ННН» по счетам составил: $286\,593 + 140\,006 + 183\,440 + 102\,273 = 712\,312$, сумма НДС оплаченная равна: $34391,16 + 16800,72 + 22012,8 + 12272,76 = 85477,44$ тенге;

Сумма налога на добавленную стоимость, подлежащая уплате в бюджет за период составила: $224077,76 \text{ тг} - 85477,44 \text{ тг} = 138600,32$ тенге.

Таблица 2 – Журнал хозяйственных операций ТОО «ННН» за третий квартал 2021 года

Содержание операции	Дт	Кт	Сумма, тг
1. Выставлен счет «Баян Сулу»			
а) за выполнение работ, оказание услуг;	1210	6010	31 300
б) начислен НДС у уплате	1210	3130	3 756
2. Выставлен счет «Роман»			
а) за выполнение работ, оказание услуг;	1210	6010	31 520
б) начислен НДС у уплате	1210	3130	4 382
3. Выставлен счет ИП «Сидоров»			
а) за реализационные товары;	1210	6010	7 633
б) начислен НДС у уплате	1210	3130	915,96
4. Оприходованы от ИП «Алина-ПВ» согласно счет-фактуры:			
а) запасные части	1314	3310	286 593
б) НДС к возмещению	1420	3310	34391,16
5. Оплачено ИП «Алина – ПВ» за запасные части	3310	1030	329582
6. Оприходованы от «ГелиосПФ» согласно счет-фактуры:			
а) материалы	1310	3310	40 006
б) НДС к возмещению	1420	3310	16800,72
7. Оплачено «Гелиос ПФ» за материалы	3310	1030	350 012
8. Приобретен согласно счет-фактуре в ТОО «Интерленд»:			
а) компьютеры;	2415	3310	183 440
б) НДС к возмещению	1420	3310	22012,8
9. Оплачено ТОО «Интерленд» за компьютер	3310	1030	210 956
10. Выставлен счет ТОО «Шимкент Пиво»			
а) за выполнение работ, оказание услуг;	1210	6010	85 186
б) начислен НДС у уплате	1210	3130	10222,32
11. Выставлен счет ИП Тарасова И.А;			
а) за выполнение работ, оказание услуг;	1210	6010	334 666
б) начислен НДС у уплате	1420	3130	40159,92
12. Оказаны услуги сторонней организации Павлодар дистанции электроснабжения;	8414	3310	102 273
НДС к возмещению	1420	3310	12272,76
13. Выставлен счет ИП «Жорин»;			
а) за выполнение строительно-монтажные работы;	1210	6010	1 372 013
б) начислен НДС к уплате	1210	3130	164641,56
14. Принята к зачету вся сумма НДС	3130	1420	85477,44
15. Перечислен НДС в бюджет	3310	1030	138600,32
Примечание: таблица составлена автором на основе практического материала исследуемой компании и источника [4]			

В конце каждого отчетного периода в Налоговый комитет представляется декларация по НДС по форме 300.00. Одновременно с декларацией предоставляется реестр счетов-фактур по товарам (работам, ком), приобретенным в течение налогового периода. Анализ по налогу добавленную стоимость проведем в сравнении показателей 2020 и 2021 годов (таблице 3).

Таблица 3 – Анализ уплаты НДС ТОО «ННН» за 2021 год

Вид налога	2020 г., тенге	2021 г., тенге	Отклонение, тенге
НДС начисленный	4 794 159	6 350 850	1 556 691
НДС, уплаченный поставщикам	4 373 159	3 278 850	-1 094 309
НДС К уплате в бюджет	421 000	3 072 000	2 651 000
Примечание: таблица составлена автором на основе практического материала исследуемой компании и источника [5]			

Анализируя данные таблицы 3 можно сделать вывод, что начисленный НДС в 2021 году по сравнению с 2020 годом вырос на 1 556 691 тенге или 32%; соответственно уплаченный НДС, уменьшился на -1 094 309 тенге или 25%. В 2020 году по итогам года было превышение суммы НДС, начисленного над относимым в зачет на 421 000 тенге, в 2021 году за счет увеличения объемов работ, сумма НДС к уплате в бюджет составила 3 072 000 тенге. В 2021 году по сравнению с 2020 годом сумма НДС, подлежащего уплате в бюджет, увеличилась на 2 651 000 тенге или в 6 раз.

Заключение. В ТОО «ННН» по НДС имеются следующие случаи:

- при камеральной проверке компания получает уведомление в связи с тем, что при реорганизации компания-поставщик товара изменила свое наименование, при этом реквизиты свидетельства о постановке на учет по НДС и ННН остаются неизменными;
- неполное заполнение всех требуемых реквизитов в счетах-фактурах;
- подача налоговой отчетности в электронном виде.

В любой компании существуют проблемные хозяйственные ситуации по начислению и уплате налогов. В ТОО «ННН» такими ситуациями по НДС являются:

- при камеральной проверке компания получает уведомление в связи с тем, что при реорганизации компания-поставщик товара изменила свое наименование, при этом реквизиты свидетельства о постановке на учет по НДС и РНН остались прежними. В связи с этим налогоплательщиков обязывают предоставлять копии свидетельств о постановке на учет по НДС поставщиков;
- неполное заполнение всех требуемых реквизитов в счетах-фактурах. Приходится по несколько раз возвращать счета на переделку для заполнения в соответствии с требованиями Налогового законодательства;
- сдача налоговой отчетности в электронном виде. Система гарантировано доставки сообщений не всегда срабатывает. Это происходит либо потому, что система не готова к приему такого количества информации, либо потому, что сервер время от времени «зависает». На практике бухгалтеры, также имея электронный ключ, выстаивают очереди, для того чтобы сдать инспектору отчет на дискете, потому что так надежнее.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кодекс Республики Казахстан О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс): № 99-IV. – Алматы: ЛЕМ, 2022. – 658 с.
2. Каипова Г. С. Учет НДС и определение условного финансового результата // Статистика, учет и аудит, 2010, № 2. – С.25-29.
3. Каипова Г. С. Налоги и налоговый учет. – Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2010. – 672 с.
4. Финансовый учет 1/Барышева С.К., Учебное пособие. Рек-но Ученым Советом АО «Финансовая академия», Алматы: «KazBookTrade», 2019. – 199 с.
5. Практикум по финансовому учету 1 / Барышева С.К., Учебное пособие. Рекомендовано Ученым Советом университета Туран. – Алматы: Университет Туран, 2022. – 79 с.

А.О. Райымқұлова, экономика ғылымдарының магистрі
«Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қосылған құн салығының салықтық есебінің өзекті мәселелері

Түйіндеме. Қосылған құн салығы (ҚҚС) тауарларды өндіру және айналыс процесінде қосылған сату бойынша салық салынатын айналым құнының бір бөлігінің бюджетке аударымдарын, сондай-ақ тауарларды Қазақстан Республикасының аумағына импорттау кезінде аударымдарды білдіреді. ҚҚС жанама салық болып табылады және сатып алынатын тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің бағасына енгізіледі. ҚҚС бұрын қолданыста болған айналым және сату салықтарын ауыстырды және бюджетпен есеп айырысуда маңызды орын алатын тауарлар мен қызметтердің барлық түрлерін қамтиды. Кез-келген компанияда салықтарды есептеу және төлеу бойынша проблемалық экономикалық жағдайлар бар. Бүгінгі таңда ел экономикасын дамытудың және оның тұрақтылығын қамтамасыз етудің негізгі алғышарттарының бірі салық жүйесінің тиімді жұмыс істеуі болып табылады, өйткені ел бюджетіне салық төлемдерін жұмылдыру мемлекеттік билік органдарына ішкі және сыртқы саясатты жүзеге асыруға, әлеуметтік іс-шараларды қаржыландыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: қосылған құн салығы, есеп, салық ставкасы, декларация, есепке алу, есептен шығару.

A.O. Raimkulova, master of Economic Sciences
Turan University, Almaty, Kazakhstan

Current issues of vat tax accounting

Abstract. The article is devoted to topical issues of tax VAT, including the problematic issues on calculation and payment. Value Added Tax (VAT) means transfers to the budget of a part of the taxable turnover value for sales added in the process of production and circulation of goods, as well as transfers when importing goods into the territory of the Republic of Kazakhstan. VAT is an indirect tax and is included in the price of purchased goods, works, services. VAT replaced the previously existing turnover and sales taxes and covers all types of goods and services that occupy an important place in settlements with the budget. Any company has problematic economic conditions for calculating and paying taxes. For VAT in "NNN" LLP, the following cases are: during the on-camera inspection, the company receives a notification that the company supplying the goods has changed its name during the reorganization, while the details of the certificate of registration for VAT and NNN remain unchanged; incomplete filling of all required details in invoices; submission of tax reports in electronic form.

Keywords: Value Added Tax, Accounting, Tax Rate, declaration, accounting, write-off.

И.Ә. Иманбай¹, старший преподаватель
М.Н. Оразалинова², доктор PhD, ассоциированный профессор
^{1, 2} Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НА РЫНКЕ

Аннотация. Исследование позволяет предполагать, что передовые предприятия, стремясь оставаться конкурентоспособными, активно осваивают методы управления инновациями. Актуальность и неизбежность перехода предприятий на инновационный путь развития следует из анализа условий ведения хозяйственной деятельности как в экономически развитых странах, так и в странах с развивающейся экономикой. На современном этапе экономического развития проблема конкурентоспособности и ее управления занимает одно из центральных мест в экономической политике государства. И поскольку повышение конкурентоспособности национальной экономики определяется состоянием конкурентоспособности отдельных предприятий, посредством реализации различных программ на национальном и региональном уровне предпринимаются комплексные меры, направленные на повышение конкурентоспособности национальных предприятий, в том числе производственной сферы, сферы услуг. В настоящее время проблема конкурентоспособности и ее достижения по-прежнему остается одной из самых актуальных, так как в условиях рыночных отношений она является ключевым фактором, определяющим возможность для субъекта экономической деятельности длительное время оставаться на рынке и достигать поставленных целей. Стабильный и уверенный рост конкурентоспособности производства становится чрезвычайно важной задачей в период становления стабильных регулируемых условий ведения активной инновационной деятельности для промышленных предприятий. В связи с этим особую значимость приобретают проблемы определения факторов и резервов роста конкурентоспособности, ее оценки и анализа.

Ключевые слова: конкурентоспособность, инновации, предприятия, производство, анализы.

Введение. На современном этапе экономического развития проблема конкурентоспособности и ее управления занимает одно из центральных мест в экономической политике государства. И поскольку повышение конкурентоспособности национальной экономики определяется состоянием конкурентоспособности отдельных предприятий, посредством реализации различных программ на национальном и региональном уровне предпринимаются комплексные меры, направленные на повышение конкурентоспособности национальных предприятий, в том числе производственной сферы, сферы услуг.

Можно отметить программы развития импортозамещения, поощрения развития перерабатывающих производств, развития предприятий инфраструктуры и др. Обсуждение вопросов повышения конкурентоспособности находит отражение во многих программных документах, как отраслевые программы ГПФИИР на 2020-2025 г.г., Программа «производительность 2020», Программа по техническому регулированию и содействию инфраструктуры качества в Республике Казахстан «Нурлы жол» на 2020-2025 г.г. Как отмечается в [1, с.2], первостепенной задачей является создание конкурентоспособных производств, модернизаций действующих производств с целью повышения их производительности, внедрение современных технологий управления.

Экспериментальная часть. Конкурентоспособное развитие предприятий обеспечивает их способность выдерживать конкуренцию в сравнении с аналогичными объектами на рынке. Конкурентоспособность характеризует уровень развития фирм в сравнении с уровнем развития конкурентных предприятий по степени удовлетворения своими товарами или услугами потребности людей и по эффективности производственной деятельности. Современное толкование понятия конкурентоспособности предполагает рассмотрение его как многофакторного процесса реализации конкурентных отношений. На конкурентоспособность предприятия значительное влияние оказывают различные факторы, которые могут подразделяться на внутренние и внешние [2, с. 278].

К внешним факторам относится воздействие, позволяющее ориентироваться предприятию на товарном рынке и формировать стратегию развития. К ним относятся: экономические и административные факторы со стороны государства; основные характеристики рынка, на котором осуществляется деятельность; влияние политических факторов, общественных и негосударственных организаций.

С другой стороны, к внутренним факторам относятся такие, как: маркетинг; потенциал предприятия (научный, технологический, финансово-экономический, кадровый); эффективность рекламы; материально-техническое обеспечение; система товародвижения; сервисное обслуживание [2]. Потенциал предприятия взаимосвязан с решением вопросов доступности финансовых ресурсов, обеспечивающих возможность реализации производственных процессов, материально-техническое оснащение. Также, важное значение имеет возможность развития кадрового потенциала предприятий. Совокупность влияния внешних и внутренних факторов определяет состояние развития предприятия и выбираемые инструменты повышения конкурентоспособности.

Результаты и обсуждения. В частности, в новых экономических условиях основой экономического роста предприятий являются инновации (таблица 1) [3, с. 4].

Инновационная деятельность, как отмечается в [4], а также в руководстве ОЭСР «Oslo Manual» является ценным источником производительности и рабочих мест, а также катализатором новых решений в отношении социальных потребностей и проблем. Также, инновации влекут за собой разработку новых или существенно улучшенных продуктов, процессов, маркетинговых и организационных методов.

Таблица 1 – Основные характеристики индустриальных и инновационных основ экономического развития

Отличительные особенности периода	Период	
	Индустриальный (2 половина XX века)	Инновационный (конец XX-начало XXI века)
Факторы экономического роста	Производственный опыт	Научные знания
Конкурентные преимущества	Промышленные технологии	Продуктовые и управленческие инновации
Основные стратегии в мировой экономике	Перелив капитала и собственности	Перелив знаний и технологий
Формула производства	Капитал + труд	Капитал + НИОКР
Доминирующий капитал	Физический	Интеллектуальный
Преобладающие активы	Материальные	Нематериальные
Инновационный процесс	Периодический, осуществляемый на функциональном уровне	Постоянный, управляемый на корпоративном уровне
Примечание – таблица приведена по источнику [3]		

Это характеризует понимание того, что инновации не сводятся к простой научно-исследовательской и опытно-конструкторской работе, а включают широкий спектр наукоёмкой деятельности, которая в конечном счете приводит к росту выпускаемой продукции и производительности труда. Также важно учитывать, что инновации и внедрение технологий тесно взаимосвязаны и инновации позволяют предприятиям повысить потенциал усвоения знаний и технологий, получаемых извне. В свою очередь применение существующих технологий на предприятии способно вдохновить сотрудников на новые идеи и инновации.

Для оценки конкурентоспособности предприятия рекомендуется применять две группы показателей:

- отражающих степень удовлетворения потребностей рынка (объем реализации, доля рынка, динамичность процессов);
- характеризующих уровень экономической эффективности предприятия (затраты на тенге продукции, объем прибыли, рентабельность продукции и предприятия, величина добавленной стоимости) [5].

Конкурентоспособность – понятие емкое, оно включает в себя прежде всего способность производить продукцию, удовлетворяющую требованиям рынка, при относительно низких издержках производства.

Из этого определения вытекает, что обеспечение конкурентоспособности предполагает осуществление мероприятий, затрагивающих все области деятельности: производственной, изыскательской, коммерческой, социальной и другие виды. Отсюда следует, что в обеспечении высокой конкурентоспособности предприятия необходимо определиться: в чем должны или в чем могут состоять сравнительные преимущества предприятия в конкурентной борьбе, на какие аспекты производства или деятельности необходимо в первую очередь обратить внимание.

Это могут быть: издержки производства и цена, качество, технический уровень, надежность, уровень обслуживания, гибкость производства и т.п. Первым шагом в части реализации предполагаемых преимуществ

является принятие целого ряда решений в области производства. Ими являются:

- 1) установление общего объема производственных мощностей, которые должны быть на предприятии;
- 2) распределение этих мощностей по конкурентным видам продукции, на чем они должны специализироваться и где должны быть размещены;
- 3) определение вида оборудования, его количество, которым должны быть обеспечены производственные подразделения;
- 4) принятие решения о том, какие виды материалов, полуфабрикатов должны производиться внутри предприятия, а какие лучше приобретать на стороне.

В области обеспечения и управления производства ими являются:

- 1) выбор кадровой политики и методов управления человеческими ресурсами (подбор кадров, обучение и подготовка персонала);
- 2) способы повышения метода контроля качества продукции;
- 3) определение системы планирования и контроля запасов;
- 4) организация разработок новых изделий;
- 5) выбор системы показателей для оценки различных сторон деятельности предприятия. Все эти решения принимаются, естественно, с учетом существующего состояния предприятия и целесообразности его изменения [6].

Заключение. Анализ теоретических материалов, практического опыта показывают, что наряду с отмеченными факторами повышения конкурентоспособности предприятий важное значение приобретает качество менеджмента, которое определяются как организационно- управленческие инновации. Качество менеджмента определяет возможности роста производительности труда, эффективного использования накопленного интеллектуального капитала предприятий.

Таким образом, развитие системы менеджмента на предприятии и инновационные подходы к управлению является одним из важных инструментов повышения конкурентоспособности. Передовые предприятия, стремясь оставаться конкурентоспособными, активно осваивают методы управления инновациями. Актуальность и неизбежность перехода предприятий на инновационный путь развития следует из анализа условий ведения хозяйственной деятельности в прошлом и в настоящее время, как в экономически развитых странах, так и в странах с развивающейся экономикой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Программа «производительность 2020». Электронный ресурс. Режим доступа <http://www.economy.kz/sgp/2030/1proizvod2020.pdf>
2. Измайлова А.А. Конкурентоспособность предприятия и факторы, ее определяющие. Электронный ресурс. Режим доступа <http://repository.nkzu.kz/563/195.pdf>
3. Индекс политики в сфере МСП: страны восточного партнерства 2021 год. Ход реализации Акта ЕС о малом бизнесе. Электронный ресурс. Режим доступа http://ufpp.gov.ua/content/PDF/stranu_vostochnogo_partnersta_2019_ru.pdf
4. Голикова В.В. Организационно-управленческие инновации и их влияние на конкурентоспособность предприятия. Электронный ресурс. Режим доступа http://www.hse.ru/data/2010/04/13/1218001775/doklad_golikova.pdf

5. Экономика предприятия: Учебное пособие / И.С. Большухина; под общ. ред. В. В. Кузнецова. – Ульяновск: УлГТУ, 2017. – 118 с.

6. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: Маркетинг, 2019.

И.Ә. Иманбай¹, аға оқытушы

М.Н. Оразалинова², PhD докторы, қауымдастырылған профессор

^{1,2} «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Нарықтағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру

Түйіндеме. Жүргізілген зерттеулер озық кәсіпорындардың бәсекеге қабілетті болып қалуға ұмтылып, инновацияларды басқару әдістерін белсенді меңгеріп жатқанын көрсетеді. Кәсіпорындардың инновациялық даму жолына көшуінің өзектілігі мен сөзсіз болуы экономикалық дамыған елдерде де, дамушы экономикаларда да экономикалық қызметті жүргізу жағдайларын талдаудан туындайды. Экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде бәсекеге қабілеттілік және оны басқару проблемасы мемлекеттің экономикалық саясатында орталық орындардың бірін алады. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру жекелеген кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігінің жай-күйімен айқындалатындықтан, ұлттық және өңірлік деңгейде түрлі бағдарламаларды іске асыру арқылы ұлттық кәсіпорындардың, оның ішінде өндірістік саланың, қызмет көрсету саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған кешенді шаралар қабылдануда деп айтуға болады. Қазіргі уақытта бәсекеге қабілеттілік және оған қол жеткізу проблемасы әлі де өзекті мәселелердің бірі болып қала береді, өйткені нарықтық қатынастар жағдайында бұл экономикалық қызмет субъектісінің нарықта ұзақ уақыт қалу және қойылған максаттарға жету мүмкіндігін анықтайтын негізгі фактор болып табылады. Өндірістің бәсекеге қабілеттілігінің тұрақты және сенімді өсуі өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін белсенді инновациялық қызметті жүргізудің тұрақты реттелетін жағдайларын қалыптастыру кезеңінде өте маңызды міндетке айналады. Осыған байланысты бәсекеге қабілеттіліктің өсу факторлары мен резервтерін анықтау, оны бағалау және талдау проблемалары ерекше маңызға ие.

Түйінді сөздер: бәсекеге қабілеттілік, инновация, кәсіпорын, өндіріс, талдау.

I. Imanbay¹, Senior Lecturer

M. Orazalinova², Doctor PhD, associate professor

^{1,2} Turan University, Almaty, Kazakhstan

Improving the competitiveness of enterprises in the market

Abstract. Studies suggest that the advanced enterprise, seeking to remain competitive, actively exploring methods of innovation management. The urgency and inevitability of transition to an innovative development path should be from the analysis of the business environment in economically developed countries and in emerging economies. At the present stage of economic development, the problem of competitiveness and its management occupies one of the central places in the economic policy of the state. And since the increase in the competitiveness of the national economy is determined by the state of competitiveness of individual enterprises, through the implementation of various programs at the national and regional levels, comprehensive measures are being taken to increase the competitiveness of national enterprises, including the manufacturing sector, the service sector. Currently, the problem of competitiveness and its achievement is still one of the most urgent, since in the conditions of market relations it is a key factor determining the ability for a subject of economic activity to remain on the market for a long time and achieve its goals. Stable and confident growth of the competitiveness of production becomes an extremely important task during the formation of stable regulated conditions for conducting active innovation activities for industrial enterprises. In this regard, the problems of determining the factors and reserves of competitiveness growth, its assessment and analysis are of particular importance.

Keywords: competitiveness, innovation, enterprises, production, analysis.

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

МРНТИ 06.58.35
УДК 330.56

А.Г. Череп¹, доктор экономических наук, профессор

А.Е. Сопина², студент

Л.Г. Олейникова³, доктор экономических наук,
старший научный сотрудник

^{1, 2} Запорожский национальный университет, г. Запорожье, Украина

³ Академия финансового управления Министерства финансов Украины,
г. Киев, Украина

ВЛИЯНИЕ НЕДОСТАТОЧНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИЩЕННОСТИ НА РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ МЕЖДУ УКРАИНЦАМИ

Аннотация. Исследованы теоретические подходы к определению экономических категорий – доход, прибыль. Предоставлено авторское определение такой экономической категории как «доход». Предложены, на основе обобщения существующих теоретических подходов, оставляющие денежные доходов. Всем составляющим денежных доходов надано характеристику. Выполнено анализ распределения общих доходов за децильным (10%) группами населения в период с 2015-2019 годы. Систематизированы основные причины и проблемы при распределении доходов между украинцами. Выполнено сравнение обеспечения социальной сферы в Украине по сравнению с высокоразвитыми странами мира: установлено недостаточный их уровень. На основе статистических данных, выполнено оценку степени неравенства доходов населения в Украине. Установлено, что составляющие денежных доходов в полной мере не отражают реальную ситуацию распределения доходов, поскольку официальные данные не учитывают доходов от теневого сектора экономики. Определены основные причины развития теневой экономики. Определено, что «теневая экономика» – это основная проблема развития экономики Украины. Предложено авторскую классификацию теневой экономики с учетом социальной, административной, экономической и законодательной составляющих. Исследована концепция управления и распределения доходами, выявлены и предложено решение проблем механизма распределения доходов. Определены пути совершенствования управления распределением доходов между населением Украины.

Ключевые слова: доход, прибыль, распределение доходов, теневая экономика, индекс человеческого развития.

Введение. Объектом исследования является современное состояние распределения доходов между украинцами.

Предметом исследования является совокупность теоретико-методических подходов к распределению доходов в Украине.

Целью статьи является разработка практических рекомендаций по совершенствованию управления распределением доходов между украинцами.

Согласно поставленной цели основными задачами статьи являются: определить сущность дохода; определить роль дохода в экономике Украины; определить влияние неравномерного распределения доходов, недостаточной социальной защищенности и теневого сектора на экономику страны; оценить неравенство распределения доходов среди украинский; разработать комплекс мер по совершенствованию управления распределением доходов между населением Украины.

Методы исследования: логическое обобщение, дедуктивный, финансово-экономический и статистический анализ, сравнение, сведение, описательный, сравнительный анализ относительных показателей (коэффициентов), статистический, аналитический, табличный.

Экспериментальная часть. Доходы населения играют важную роль в экономике государства. Поскольку это, во-первых, налоговые поступления в бюджет страны. Во-вторых, один из показателей уровня жизни населения. Недостаточный уровень доходов может привести к увеличению доли населения, которые недовольны низкими условиями жизни и уровнем социально-экономического развития страны. Происходит эмиграция рабочей силы, в том числе высококвалифицированных работников.

Это приводит к уменьшению конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности национальных производств. Полноценному развитию Украины мешает большое неравенство распределения доходов, поэтому улучшение механизма его распределения актуальной проблемой в наше время. Благодаря повышению доходов и развития социальной инфраструктуры, повышается уровень жизни населения, а именно: увеличивается продолжительность жизни, коэффициент рождаемости, уровень образованности; уменьшается количество заболеваний и количество умерших. Поэтому исследования концепции, выявление и решение проблем механизма распределения доходов является важным для развития страны и достижения стабильности в экономике.

Результаты и обсуждения. По определению, которое дано в большом толковом словаре современного украинского языка (сост. и гл. ред. В.Т. Бусел), доход – это деньги или материальные ценности, получаемые государством, юридическим и физическим лицом в результате какой-либо деятельности (производственной, коммерческой, посреднической и т.д.) [1]. Согласно с источником [2], доход – это совокупность всех поступлений, бизнес получил в отчетном периоде. В источнике [3] доход представлено как выручку от реализации продукции, товаров, работ или услуг без вычета предоставленных скидок и косвенных налогов и сборов; дивиденды, проценты и другие доходы, полученные от финансовых инвестиций. Учитывая существующие точки зрения ученых по определению сущности дохода, предлагаем рассматривать его как денежные и неденежные поступления в результате любой деятельности (производства и реализации продукции, оказании услуг, операций с капиталом и т.д.).

Денежные доходы включают в себя составляющие, которые отражены на рис. 1.

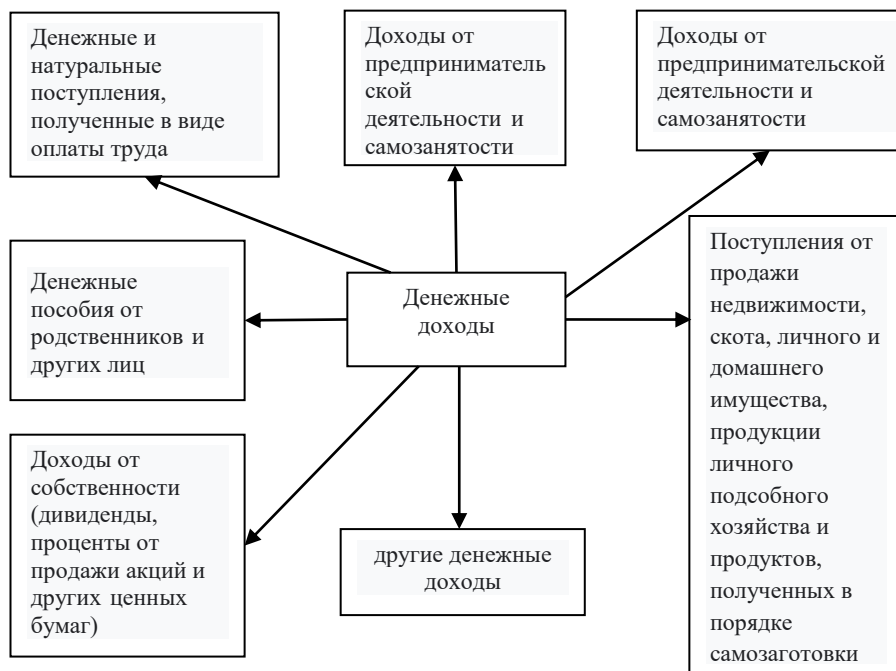

Рисунок 1 – Составляющие денежных доходов

Разработано авторами на основе [4, 5]

При идеальных условиях, распределение доходов между населения страны происходит следующим образом: 10% доходов распределяется между 10% населения, 20% – между 20% населения, 30% – между 30% населения, 40% – между 40% населения, 50% – между 50% населения, 60% – между 60% населения, 70% – между 70% населения, 80% – между 80% населения, 90% – между 90% населения, 100% – между 100% населения.

Однако составляющие денежных доходов в полной мере не отражают реальную ситуацию распределения доходов, поскольку официальные данные не учитывают доходов от теневого сектора экономики.

Можно выделить 4 основные причины развития теневой экономики: социальную, административную, экономическую и законодательную (рис. 2).

Теневая экономика – хозяйственная, коммерческая и экономическая деятельность, осуществляемая вне государственного учета и контролем [6]. Для увеличения собственных доходов, «теневые» предприятия не перераспределяют собственных доходов в бюджеты и государственные целевые фонды, не платят налогов.

Рисунок 2 – Причины появления теневой экономики

Разработано авторами на основе источника [6]

По результатам исследования состояния теневой экономики в Украине, которая провела компания Ernst & Young [13], 846 млрд гривен (23,8% от официального ВВП за 2020), находится в тени.

Прибыль – один из показателей уровня жизни населения. В период с 2015 до 2019 лет больше часть населения получала меньше половины прибыли. При этом в Украине недостаточный уровень обеспечения социальной сферы по сравнению с высоко развитыми странами мира (табл. 1).

Таблица 1 – Расходы на социальную сферу в Украине и высоко развитых странах, [8], [9], [10], [11], [12]

Страна	Расходы на социальную сферу, млн \$	Расходы на социальную сферу, %	Индекс человеческого развития
Украина	11332	24,7%	0,774
Норвегия	80373,3	40%	0,956
Япония	315719,4	29%	0,917
Словакия	13713,12	35,6%	0,858

Небольшой размер прибыли и уровень социальной защищенности населения может привести к нестабильности в стране, увеличение доли населения, недовольна низкими условиями жизни (рис. 3).

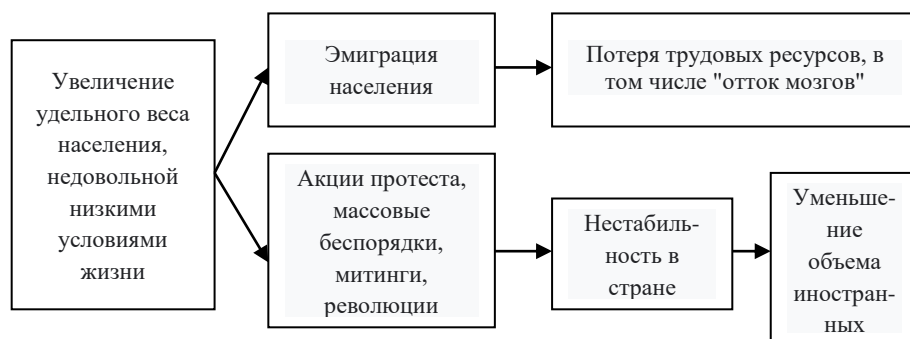

Рисунок 3 – Влияние недостаточной социальной защищенности на экономику страны

Разработано авторами на основе источника [6]

Сравним статистические данные по 2020 г. по распределению дохода между населением в Украине и Швеции (табл. 2). В Швеции индекс Джини больше чем в Украине в 1, 2 раза, однако, значительное финансирование социальной сферы обеспечивает высокий показатель индекса человеческого развития.

Таблица 2 – Индекс Джини в Украине и Швеции, [5], [12], [14]

Показатели	Украина	Швеция
Индекс человеческого развития	0,774	0,943
Индекс Джини	0,263	0,32

Предложения по усовершенствованию управления распределением доходов между украинцами:

1. Усилить контроль за уплатой налогов. По примеру Словакии внедрить трех этапную систему борьбы с неуплатой налогов [11]. Как следствие, уменьшится доля теневого сектора экономики в стране и увеличится количество отчислений в бюджет Украины и, соответственно, к социальной сфере (поскольку она финансируется преимущественно из государственного бюджета). Это приведет к улучшению уровня жизни среди населения.

2. По примеру Швеции, на большую прибыль накладывать больший налог. Таким образом между любыми категориями населения Швеции соотношение в заработной плате не превышает 1: 3 [15]. Это уменьшит степень неравенства при распределении доходов.

3. По примеру США, перевести большую часть расчетов в безналичную форму. Это значительно уменьшит уровень теневой экономики в стране, поскольку станет легче отслеживать операции перевода средств.

4. Улучшать состояние социальной сферы в стране. Усовершенствовать нормативно-правовую базу по поддержке малообеспеченных слоев населения (люди с ограниченными возможностями, люди, которые потеряли кормильца в результате боевых действий на востоке Украины; одинокие люди с низкими доходами), а именно: предоставление этим

категориям населения материальной поддержки и льгот по медицинскому обслуживанию.

5. Поддержка развития медицинской отрасли как таковой, что обеспечивает здоровье и жизнь всех слоев населения. Особенно это актуально в период пандемии COVID-19.

6. Развитие образования (высшего, перед высшими, среднего специального и среднего), с учетом опыта европейских стран, в условиях интернационализации и цифровизации экономик стран мира.

7. Поскольку одна из причин появления теневой экономики – кризисные явления в стране, то надо развивать и улучшать состояние экономики в стране. Это можно сделать благодаря проведению определенных мероприятий:

- Усовершенствовать законодательную и налоговую систему таким образом, чтобы стимулировать развитие бизнеса, инвестиций и создавать такие условия, чтобы предпринимателям и инвесторам было выгодно создавать бизнес и инвестировать в него. Например, предоставлять льготы или создавать «налоговые каникулы» для предпринимателей, которые только начали свой бизнес.

- Стабилизация финансовой и банковской системы.

- Определить «точки роста экономики», то есть отрасли экономики, которые приносят больше прибыли в государственный бюджет. И применить фискальный (налоговый) метод проведения государственной социально-экономической политики, а именно создавать налоговые льготы для приоритетных отраслей экономики. При этом, сделать больший акцент на интенсивном экономическом росте, а не на экстенсивном. То есть повышение производительности труда и увеличению эффективности использования ограниченных природных ресурсов. Для этого нужно развивать третичный сектор (транспорт и связь, торговля, финансы и страхование, образование, медицина, туризм, жилищно-коммунальное хозяйство, мобильная связь) и, по примеру Японии, Южной Кореи, Сингапура, развивать четвертичный сектор экономики (наука: IT-технологии, робототехника, биоинженерия, генетическая инженерия создавать исследовательские центры, научно-технологических зон, технопарков, технополисов, кластеров). Это приведет к уменьшению зависимости от природных ресурсов и обеспечит устойчивое развитие экономики. Например, сегодня в Украине 1 тонна пшеницы стоит в 2-3 раза дешевле, чем один iPhone.

- Создание свободных экономических зон, внедрение налоговых льгот для развития определенного региона. Это приведет к привлечению инвестиций в предприятия и их активное развитие.

- Развитие производства для внутреннего потребителя. Отечественные продукты будут дешевле, чем импортные.

- Активное строительство дорог.

Все эти меры приведут к развитию отечественных предприятий, повышению зарплат работников; созданию новых рабочих мест; потребности в высококвалифицированных работников.

Заключение. Распределение доходов между децильным группами зависит от экономического положения в стране. Однако существующие

проблемы мешают равномерному распределению доходов. Преодоление теневой экономики и коррупции, изменение законодательства и проведения налоговых реформ улучшат состояние социальной сферы в Украине. Проблемой распределения доходов среди Украинских является низкий уровень контроля за уплатой налогов, отсутствие эффективного наказания за неофициальное трудоустройство, сравнительно низкий развитие экономики в стране и недостаточное развитие социальной сферы. Государство уже принимает меры по реформированию законодательства, чтобы обеспечить населению Украины достойный уровень жизни. Все мероприятия, направленные на улучшение распределения доходов среди украинцев должны быть сосредоточены на решении проблем, которые связаны с теневой экономикой и социальным неравенством населения страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Большой глумачный словарь современного украинского языка (з доп. и допов.) / упор. и гол. ред. В.Т. Бусел. – 5-те вид. – К.; Ирпень: Перун, 2005. – ISBN 966-569-013-2
2. Финансовые показатели бизнеса: доход, выручка, прибыль. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://journal.ostapp.com.ua/uk/articles/post/dohod-vyručka-pribyl>
3. Учет доходов деятельности предприятия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2019/december/issue-99/article-105875.html>
4. Глоссарий терминов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ukrstat.org/metod_polog/glos_stat.htm
5. Государственная служба статистики Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Энциклопедия современной Украины – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18747
7. Причины теневой экономики Украины – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.klubok.net/article2533.html>
8. Статистический ежегодник Украины – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm
9. Статистика Норвегии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ssb.no/en/offentlig-sektor/statistikker/offinnut/kvartal/2020-09-11>
10. Нихон токэй нэнкан 2018: [Статистический ежегодник Японии 2018]. Statistics Bureau. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stat.go.jp>
11. Проект бюджетного плана Словацкой Республики на 2018 год. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [ec.europa.eu > 2018_dbp_sk_en](http://ec.europa.eu/2018_dbp_sk_en)
12. United Nations Development Programme. Индекс человеческого развития – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hdr.undp.org/en/countries>
13. Исследование теневой экономики в Украине компанией Ernst & Young. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2878152-u-tini-perebuvaе-majze-cvert-ekonomiki-ukraini-doslidzenna-ey.html>
14. Статистика Швеции – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.scb.se/en/>
15. Государственные учреждения Швеции. Бюджет Швеции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.government.se/articles/2017/09/the-2018-budget-in-five-minutes/>

А.Г. Череп¹, экономика ғылымдарының докторы, профессор

А.Е. Сопина², студент

Л.Г. Олейникова³, экономика ғылымдарының докторы, аға ғылыми қызметкер

^{1,2} Запорожье Ұлттық университеті, Запорожье қ., Украина

³ Украина Қаржы Министрлігінің Қаржылық басқару Академиясы, Киев қ., Украина

Жеткіліксіз әлеуметтік қорғаудың украиндар арасындағы кірістерді бөлуге әсері

Түйіндеме. Экономикалық категорияларды – кірісті, пайданы анықтаудың теориялық тәсілдері зерттелді. «Табыс» сияқты экономикалық категорияның авторлық анықтамасы берілген. Ақшалай кірістерді қалдыратын қолданыстағы теориялық тәсілдерді жалпылау негізінде ұсынылған. Ақшалай кірістің барлық компоненттеріне сипаттама беріледі. 2015-2019 жылдар кезеңінде халықтың децилді (10%) топтарына жалпы кірістерді бөлуге талдау жасалды. Украиндар арасында кірісті бөлудің негізгі себептері мен проблемалары жүйеленген. Украинадағы әлеуметтік саланы қамтамасыз ету әлемнің дамыған елдерімен салыстырғанда салыстырылды: олардың жеткіліксіз деңгейі анықталды. Статистикалық мәліметтер негізінде Украинадағы халық табысының теңсіздігі дәрежесі бағаланды. Ақшалай кірістердің құрамдас бөліктері кірістерді бөлудің нақты жағдайын толық көрсетпейтіні анықталды, өйткені ресми деректер экономиканың көлеңкелі секторынан түсетін кірістерді есепке алмайды. Көлеңкелі экономиканы дамытудың негізгі себептері анықталды. «Көлеңкелі экономика» Украина экономикасын дамытудың негізгі проблемасы екені анықталды. Көлеңкелі экономиканың авторлық жіктемесі әлеуметтік, әкімшілік, экономикалық және заңнамалық компоненттерді ескере отырып ұсынылды. Кірістерді басқару және бөлу тұжырымдамасы зерттелді, кірістерді бөлу механизмнің мәселелерін шешу анықталды және ұсынылды. Украина халқы арасында кірістерді бөлуді басқаруды жетілдіру жолдары анықталды.

Түйінді сөздер: табыс, пайда, кірісті бөлу, көлеңкелі экономика, адам дамуының индексі.

A. G. Cherep¹, Doctor of economic sciences, professor

A.E. Sopina³, student

L.G. Oleynikova³, Doctor of economic sciences, Senior Researcher

^{1,2} Zaporozhye National University, Kiev, Ukraine

³ Academy of Financial Management of the Ministry of Finance of Ukraine, Kiev, Ukraine

Impact of insufficient social protection on income distribution between ukrainians

Abstract. Theoretical approaches to the determination of economic categories - income, profit – are investigated. The author's definition of such an economic category as “income” is provided. The components of cash income are proposed on the basis of generalization of existing theoretical approaches. All the constituents of monetary income are characterized. The analysis of the distribution of total income for decile groups of population (10%) in the period from 2015 to 2019 is carried out. The main reasons and problems in the allocation of income among Ukrainians are systematized. The comparison of the provision of the social sphere in Ukraine in juxtaposition with the highly developed countries of the world is realized: its insufficient level has been established. Based on statistical data, an assessment of the degree of income inequality of the population in Ukraine is executed. It is established that the components of monetary income do not fully reflect the real situation of income distribution, since official data do not take into account income from the shadow sector of the economy. The main causes for the development of the shadow economy are identified. It has been determined that the «shadow economy» is the main problem of development of the Ukrainian economy. The author's classification of the shadow economy is offered, taking into account the social, administrative, economic and legislative components. The concept of management and distribution of income has been studied, and a solution to the problems of the mechanism of income distribution has been identified and proposed. The ways of improving the management of income distribution among the population of Ukraine are determined.

Keywords: Income, profit, income distribution, Lorenz curve, Gini index, shadow economy, Human Development Index.

С.М. Момынкулова¹, магистр экономических наук, лектор

Ж.А. Абуталипова², магистр экономических наук, лектор

Д.Д. Жалмагамбетов³, магистрант

И. Снигирев⁴, магистрант

^{1, 2} Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

^{3, 4} Алматы Менеджмент Университет, г. Алматы, Казахстан

ВОЗМОЖНОСТИ И УГРОЗЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация: Сегодня Казахстан стоит на пороге бума в сфере электронной коммерции. Темпы развития электронной торговли особенно возросли в период пандемии Covid 19. В статье проведен анализ развития электронной коммерции. Практическое применение вопросов по этой теме лежат в коммерческих и социальных тенденциях развития рынка электронной коммерции, поэтому эти аспекты были приняты в качестве предмета исследования и рассмотрены с использованием статистических данных. Теоретическое изучение некоторых факторов электронной коммерции затронуло широкий круг неэкономических прикладных проблем: социальных, технических, технологических и др. была предложена иерархия понятий автора: электронный бизнес, электронная коммерция. Систематический анализ постепенного развития дистанционной торговли выявил исторические пики ее развития, в том числе период отделения электронной торговли в самостоятельную форму. На основе результатов анализа рынка электронной коммерции позволили сделать следующие выводы: 1) электронная коммерция является одним из наиболее быстро развивающихся секторов экономики; 2) основными условиями активного развития рынка электронной коммерции являются процессы цифровизации и глобализации экономики; 3) пандемия Covid 19 и связанные с ней карантинные ограничения стали катализаторами развития электронной коммерции. Развитие электронной коммерции создает ряд возможностей и угроз для всех участников: государства, хозяйствующих субъектов и потребителей.

Ключевые слова: электронная торговля, цифровая экономика, торговля, электронная коммерция, эволюция.

Введение. Электронная торговля является одной из активно развивающихся сегментов торговли, экономики страны, что характеризует влияние цифровых технологий на современную жизнь. Некоторые исследователи даже склонны считать это «показателем развития цифровой экономики» [1].

Источниками аналитической информации о состоянии и тенденциях развития электронной коммерции в глобальном масштабе являются официальные отчеты международных организаций, регулирующих международную торговлю: Всемирной торговой организации, Всемирной таможенной организации, Конференции ООН по торговле и развитию, а также

международных и отечественных банков, ассоциаций, объединяющих участников рынка [2].

Различают две формы розничной торговли: внутри магазина и вне магазина [3]. Традиционный магазин или торговля подразумевает покупку покупателем в фиксированной торговой сети через прямой контакт с продавцом и возможность знакомства покупателя непосредственно с товаром. Покупки вне магазина, за пределами торговой сети, то есть внемагазинная торговля. Таким образом, в основе широко распространенной концепции «дистанционной» торговли исторически и логически лежит концепция торговли «вне магазина». Между тем, эти понятия не являются синонимами. Существенным идентификатором дистанционной торговли является способ получения информации о товаре, исключающий «возможность непосредственного ознакомления покупателя с товаром (образцом товара) до заключения договора купли-продажи» [4]. Потребители могут получить информацию о товаре в дистанционной торговле либо с помощью информационно-коммуникационных средств, «либо с помощью традиционных средств обмена данными («бумажные» каталоги, брошюры)» [5].

Экспериментальная часть. Изучение истории возникновения и эволюции дистанционной торговли позволило выделить несколько важных моментов в ее развитии.

Целесообразно начать отсчет времени с формирования коммерческой бизнес-модели, которая использовала в качестве источника информации о продукте прототип каталога и почтовую инфраструктуру для доставки товаров потребителям (70-е годы XIX века Дистанционная торговля возникла в северных штатах США, когда существовала реальная потребность в обеспечении потребительскими товарами населения сельских районов и труднодоступных регионов, где розничная торговля может предложить лишь ограниченный ассортимент товаров. Почтовая инфраструктура фактически была единственным возможным инструментом доставки потребительских товаров населению. Торговля каталогами развилась позже в Европе. Следующий исторический пик развития дистанционной торговли можно отнести к 50-60-м годам. В тот же период, в то же время, происходит развитие торговли по каталогам. Такие компании, как Quelly, ОТТО, Nekermann, Peter J. Основным социально-экономическим фактором, стимулировавшим активное развитие дистанционной торговли, стала очередная волна эмансипации женщин, их массовый выход на работу, радикальное изменение патриархального семейного уклада, что потребовало сокращения времени на уборку и посещение бизнеса предприятия. Благодаря развитию научно-технического прогресса, появляется новый канал формирования потребителей – телевидение (радио).

Следующий эволюционный пик в развитии дистанционной торговли начинается в 90-е годы, чему способствовало развитие научно-технического прогресса, а также масштабное распространение интернет-технологий. Процессы концентрации капитала в торговле привели к появлению коммерческих мегаформатов, развитию торговых сетей.

Результаты и обсуждения. Торговые компании, работающие в традиционном формате, параллельно создают интернет-магазины. Происходит вовлечение в оборот дистанционной торговли новых групп товаров, развивается омниканальность, происходит взаимная трансформация и вза-

имопроникновение видов дистанционной торговли. Параллельно с организационными и технологическими факторами на данном этапе существенное влияние на развитие дистанционной торговли оказывает социальный фактор: повышение социального статуса женщин, признание женщин в бизнесе и в общественно-политической жизни общества, а также формирование основного торгового ядра поколения X. Розничная торговля наконец-то пересекла национальные границы государств благодаря развитию трансграничной электронной торговли.

Таблица 2. Возможности и угрозы для развития электронной коммерции

Участники процесса электронной торговли	Возможности	Угрозы
Потребители	широкий и глубокий ассортимент продукции; экономия времени и финансовых затрат для покупателей; оперативность в поиске продуктов; нет ограничений по времени для совершения покупки; никаких географических ограничений для совершения покупки; удобство оплаты товаров; удобство для доставки товаров; возможность получения персонализированного предложения; возможность получения дополнительной информации о качествах товара для потребителя из отзывов покупателей, ранее совершавших покупки, наличия технических устройств и условий размещения и оплаты заказа потребителем	отсутствие возможности предварительной тактильной оценки свойств продукта для потребителя; ожидание товара с момента оформления заказа до момента получения; риск мошенничества
Компании электронной коммерции	имеют относительно низкий барьер для выхода на рынок; относительно короткий начальный период для бизнес-проекта; снижение эксплуатационных расходов; расширьте ассортимент продукции и сведите к минимуму запасы; оптимизация цепочки поставок; возможность формировать персональные предложения для потребителей на основе их отпечатков пальцев зависит от развития ИТ-технологий	часть потребительской аудитории не будет охвачена; значительные инвестиции в логистическую инфраструктуру; обеспечение информационной безопасности; повышенная зависимость от поставщиков товаров (услуг) на рынках; неспособность использовать вдохновляющие визуальные инструменты мерчандайзинга
Торговля как самостоятельный сектор национальной экономики	потенциальный рост объемов потребления и розничной торговли; потенциальное увеличение налоговых и таможенных поступлений; потенциальный рост числа рабочих мест для низкоквалифицированной рабочей силы; потенциальный рост инвестиций, включая изменение структуры иностранной занятости и квалификационных требований к торговле рабочей силой	массовое высвобождение коммерческих площадей; снижение социально-коммуникативной функции торговых центров; потенциальный риск снижения конкурентоспособности средних и малых коммерческих предприятий; снижение деловой активности девелоперских компаний

Пандемия Covid-19 и связанные с ней ограничительные карантинные меры стали катализатором ее интенсивного развития, включая бесконтактную доставку. Произошли радикальные изменения в структуре и культуре потребления. Таким образом, 2020 год в развитии электронной коммерции стал своеобразной «точкой невозврата», когда формат удаленной коммерции охватил практически всю потребительскую аудиторию.

Потребители оказывают социально-экономическое влияние на развитие электронной коммерции, суть которой заключается в новом качестве потребления. Экономический эффект в основном проявляется в экономии потребительских расходов. Социальный эффект заключается в высвобождении времени потребителей для совершения покупки и повышении качества обслуживания за счет удобства поиска и оплаты товаров; отсутствия временных и географических ограничений.

Развитие электронной коммерции представляет собой целый ряд возможностей и угроз для всех ее участников. Участниками процесса электронной коммерции являются: государство; хозяйствующие субъекты (торговые компании, поставщики, владельцы агрегаторов) и потребители [7].

Министерство торговли и интеграции РК планирует к 2025 году в рамках Национального проекта развития торговли нарастить долю электронной торговли до 15%, планируется довести долю электронной торговли до 9,9%, что составит 1,4 трлн тенге. В 2025 году – до 15%, а это уже 3,6 трлн тенге. По данным Казпочты, в 2020 году объем рынка онлайн-торговли вырос более чем в 2 раза, превысив 1,1 трлн тенге и достигнув 9,7% от общего объема розничной торговли. В 2019 году показатель составлял 3,7%. Развивать экосистему электронной коммерции планируется с помощью трех инструментов. Первый – стимулирование электронной торговли и обучение МСБ. Второй – развитие службы доставки и логистических сервисов, третий – развитие онлайн-трансграничной торговли [2,6].

Чтобы нарастить показатели доли электронной торговли, необходимо совершенствовать государственное регулирование, улучшить инфраструктуру электронной коммерции, координацию государства и бизнеса, развивать электронный экспорт казахстанских товаров. Очень важно в этом процессе постоянно развивать цифровые навыки бизнеса и населения. Повышение цифровой и финансовой грамотности МСБ поможет дальнейшему развитию e-commerce в стране и выходу наших казахстанских компаний на другие рынки.

Пандемия оказала положительное влияние на развитие электронной торговли в мире и в Казахстане. Карантинные меры потребовали от бизнеса пересмотра формата взаимодействия с клиентами. Опыт и знания, полученные предпринимателями от ведущих международных экспертов и специалистов, помогут им изменить стратегию работы, найти новые форматы, нестандартные решения и сервисы. Электронная торговля может стать одним из драйверов роста экономики в стране, а также источником для новых рабочих мест.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кондрашова Е.А., Броварь Н.А. Электронная торговля как индикатор развития цифровой экономики // ДонАУиГС. СНР серии «Финансы, учет, аудит». Выпуск, 2021.
2. Официальный сайт Ассоциации компаний интернет-торговли [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://akit.ru/internet-torgovlya-v-rossii-2020/>
3. Котляров И.Д. Эволюция форм торговли: традиционная, дистанционная, электронная // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2021. № 14 (87). – С. 85-96.
4. Дыганова Р.Р. Анализ зарубежного и отечественного опыта развития дистанционной торговли // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2016. – Том 6. № 10А. – С. 65-73.
5. Крутякова А.С. Развитие и регулирование дистанционной торговли. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Санкт-Петербургский торгово-экономический институт. Санкт-Петербург. – 2021
6. Гончарук И.В. Обзор исследований о влиянии пандемии COVID-19 на развитие мировой и российской электронной торговли//Таможенная политика России на Дальнем Востоке. 2021. – № 1(94). С. 66-82.
7. Стукалова И.Б. Перспективы развития электронной торговли: возможности и угрозы // Теоретическая и прикладная экономика. – 2021. – № 4. – С. 29-40. DOI: 10.25136/2409-8647.2021.4.36909 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36909

С.М. Момынкулова¹, экономика ғылымдарының магистрі, лектор

Ж.А. Абуталипова², экономика ғылымдарының магистрі, лектор

Д.Д. Жалмагамбетов³, магистрант

И. Снигирев⁴, магистрант

^{1,2} Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

^{3,4} Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазақстанда электрондық коммерцияны дамыту үшін мүмкіндіктер мен қауіптер

Түйіндеме. Мақала Қазақстан Республикасындағы электрондық сауда-саттықты дамытуға арналған. Тақырыпты зерттеу өзектілігі осы сегменттегі сауданың жоғары дәрежедегі қарқынмен өсіп бара жатқандығымен байланысты. Зерттеудің мақсаты – электрондық сауда-саттықтың тұтынушылар, саудаөсаттық бизнесі және біртұтас ұлттық экономика үшін электрондық сауда-саттықтың оған кездесіп отыратын мүмкіндіктері мен төнетін қатерлерді ескере отырып, электрондық сауда-саттықтың дамуының болашағына талдау жасау болып табылады. Зерттеу құралы ретінде экономикалық емес факторлардың әлеуметтік, ғылыми-техникалық, техникалық т.б кең тараған спектрінің электрондық сауда-саттықтарының эволюцияларына теориялық талдау кезінде болжап есепке алынатын институционалдық амалдың (тәсілдің) методологиясы қабылданды. Ақпараттық база ретінде интернет-сауда серіктестігі (компания) ассоциасының, қашықтық сауда-саттықтың ұлттық ассоциасының, шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінің нәтижелері қолданылды. Сауда-саттық түрлерінің эволюцияларын зерттеу оның арақашықтық сауда-саттықтың бір түрі екендігін

дәлелдеуге мүмкіндік берді. Автор ұсынған арақашықтығын жүргізетін сауда – саттықты дамытуда оны кезең-кезеңімен іске асыру, дамудың, оның ішінде электрондық сауда-саттықты өз алдына дербес бөліп шығару кезеңі оның дамуының тарихи шыңы екендігін анықтауға мүмкіндік берді. Электрондық сауда-саттық нарығын талдау нәтижесі мынадай қортындылар жасауға ықпалын тигізеді: 1) Электрондық сауда-саттық жаңа жұмыс орындары мен кіріс салығының мүмкіншіліктерін генерация тұрғыда дамып келе жатқан экономикалық секторлардың бірі болып табылады; 2) Электрондық сауда-саттықтың активті түрде дамудың негізгі алдыңғы себебі мұндағы экономиканы цифрландыру мен глобализациялау үдерістері болып табылады; 3) Электрондық сауда-саттықтың дамуының катализаторы COVID-19 пандемиясының және оған байланысты карантиндік шектеулері болды. Электрондық сауда-саттықты дамыту бірқатар мүмкіндіктер спектрін және оның барлық қатысушылары үшін қатерлерін қалыптастырады, яғни, мемлекет, шаруашылық субъектілерімен тұтынушылар үшін. Автор анықтаған мүмкіндіктер мен қатерлер электрондық сауда-саттықты құру кезінде қатерлік тәуекелді азайтып және оны пайдалану мүмкіндігі үшін шаралар жиынтығын әзірлеу негізін қалайды.

Түйінді сөздер: электрондық сауда, цифрлық экономика, сауда, электрондық коммерция, эволюция.

S.M. Momykulova¹, Master of Economics, Lecturer

Zh.A. Abutalipova², Master of Economics, Lecturer

D.D. Zhalmagambetov³, master's student

I. Snigirev⁴, master's student

^{1, 2} Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

^{3, 4} Almaty University of Management, Almaty, Kazakhstan

Opportunities and threats for the development of e-commerce in Kazakhstan

Abstract: This article is devoted to the development of e-commerce. The relevance of this topic is confirmed by the growth rates of this sales segment. The goal is to analyze the prospects for the development of e-commerce, taking into account potential opportunities and problems for consumers, retail trade and the economy as a whole. The subject of this study is the process of developing the e-commerce market. The study uses an institutional approach that includes a wide range of non-economic factors (social, scientific, technical, technological, etc.) in a theoretical analysis of the evolution of e-commerce. The information base contains information from the Association of e-commerce companies, the National Association of postal and distance trade, as well as works foreign scientists. The author proposes a hierarchy of concepts: e-business, e-commerce and online commerce. Tracking the evolutionary history of trade forms proves that e-commerce is a form of distance trading. The proposed stages of the development of remote trade reveal the historical accents of its development, including the separation of e-commerce. The results of the analysis of the e-commerce market led to the following conclusions: 1) e-commerce is one of the dynamically developing sectors of the economy, creating new jobs and tax revenues; 2) the main conditions for the active development of the e-commerce market are digitalization and globalization of the economy; 3) the COVID-19 pandemic has become the development of e-commerce, providing a number of opportunities and risks for all participants: the state, companies and consumers. The opportunities and risks mentioned by the author help to develop measures to take advantage of opportunities and reduce the risks that arise as a result of the development of e-commerce, which determines the prospects for its development.

Keywords: e-commerce, digital economy, trade, e-commerce, evolution.

К.Б. Дауылбаев¹, экономика ғылымдарының докторы, профессор
Л.Н. Махмеджанова², экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
М.Қ. Абуова³, магистрант

¹ Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан

² Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академия, Алматы қ., Қазақстан

³ Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫҢ ДИСПРОПОРЦИЯЛАРЫН БАҒАЛАУ

Түйіндеме. Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасының аумақтық бірліктерінің даму деңгейіндегі теңгерімсіздік проблемасын шешуде жаңа тиімді тәсілдер мен тетіктерді іздеу қажеттілігі туралы мәселе туындады. Мемлекет басшысының халыққа жолдаған Жолдауларында қойылған жаңа міндеттерді ескере отырып, елдің барлық аумақтарын ұтымды және тиімді дамыту таяу жылдардағы мемлекет жұмысындағы маңызды аспект болып көрінеді, қазіргі заманғы қағидаттар мен тәсілдер негізінде осы бағыттағы саясатты жаңғырту қажеттілігі туындады. Осы уақытқа дейін аймақтық айырмашылықтар мәселесінің шешімдерін іздеу тақырыбы және әр аймақтың экономикалық өсуге қосқан үлесін зерттеу әдістемесі өзекті болып қала береді. Республикада диспропорцияларды өңірлік деңгейде теңестіру саясатындағы қазіргі заманғы үрдістерді, олардың өткірлігі мен тереңдігін бағалау жөнінде пікірталастар әлі де бәсеңдемейді. Әдістемелік негізі отандық және шетелдік ғалымдардың келесі бағыттар бойынша әлеуметтік-экономикалық жағдай тұрғысынан өңірлерді дамытудың теориялық негіздері мен мәселелері әртүрлі тәсілдерін ұсынады. Практикалық бойынша тұжырымдалған тұжырымдарды қолдану қазақстандық өңірлік саясатты әзірлеу кезінде сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық жағдай бөлінісінде ҚР өңірлік дамуының ағымдағы жай-күйіне мониторинг жүргізу және бағалау мақсатында өңіртану, экономика және т.б. бойынша материалдарды әзірлеу үшін мүмкіндігін қамтиды.

Түйінді сөздер: ҚР өңірлік дамуы, диспропорция мәселе, экономикалық жүйе, тұрғын үй нарығын қаржыландыру, мемлекеттік реттеу, аймақтың экономикалық көрсеткіштерін, қаржы және инвестиция.

Кіріспе. Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық дамуы біркелкі емес: «байлар» санатына жататын неғұрлым дамыған аумақтар, сондай-ақ аз дәрежеде дамыған, «кедейлер» санатына жататын облыстары бар. Сарапшылар атап өткендей, ЖІӨ-ге байланысты ең табысты және аз табысты өңірлерді саралау деңгейі 9,5 еселенген көрсеткішті құрады [1]. Осындай диспропорцияларды диагностикалау алдағы онжылдықта екі қарама-қарсы тенденцияны анықтады. Егер бастапқы кезеңде диспропорциялардың мөлшері баяу қысқарса, яғни конвергенция процесі байқалса, онда алдағы бірнеше жылда кері бұрылыс орын алып,

өңірлердің даму деңгейіндегі алшақтық күрт өсе бастады, яғни дивергенция процесі белгіленді [2].

Бұл жағдайда теріс тенденцияны жоюға және әлеуметтік-экономикалық дамуға байланысты процестерді теңдестірілген күйге келтіруге бағытталған аймақтық деңгейде осындай саясатты жүзеге асыру қажеттілігі туралы мәселе туындайды.

Әлеуметтік-экономикалық дамудағы айырмашылықтар өңірдегі өмір сапасы индикаторының ауытқуларын (ел бойынша бірдей орташа көрсеткіштермен салыстырғанда) және шаруашылық қызметті ұтымды жүргізу үшін қажетті жағдайларды қамтиды. Аймақтық дамудағы теңгерімсіздік объективті және субъективті себептерге байланысты туындайды. Объективті болып табиғи-климаттық айырмашылықтар, қолайлы географиялық орналасу, минералды-шикізат әлеуетінің болуы, еңбек ресурстарының артық болуы және т.б. Субъективтіге жүргізіліп жатқан өңірлік саясаттың ауысу жиілігінде көрініс табатын іс-қимылдың және экономикалық мүдделерді ілгерілетудің нақты тетіктерінің болмауы, дамудың алдыңғы бағдарларының әсері, бәсекелестік және өтемақы тетіктерін тиімсіз қолдану, антропогендік факторлар және т.б. жатады.

Диспропорция мәселесінің шешілмеуі экономикалық жүйенің тұрақсыздығының пайда болуына әкеледі, ол құрылымдық-параметрлік антагонизмдер өскен сайын дағдарыс жағдайына айналады. Біртұтас мемлекеттегі өңірлердің сараланған дамуы бірқатар жағымсыз салдарға әкеп соғады: облыс пен жетекші орындарға ие қалаларға ресурстардың бақылаусыз ағыны өсуде, бұл аутсайдер аймақтардың деградациясына әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайда билік құрылымдарының немқұрайлылығы ресурстарға ие емес аумақтарда наразылық тудыруы және елде әлеуметтік шиеленісті тудыруы мүмкін. Осы себепті диспропорцияларды теңестіру немесе олардың мөлшерін азайту мәселесі маңызды макроэкономикалық міндеттердің бірі болып табылады.

Сараптамалық бөлім. Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының теңгерімсіздігі проблемасының алдын алу және жою үшін әрбір жеке өңірдің даму тиімділігін барынша толықтығы мен дәлдігімен бағалауға мүмкіндік беретін уақтылы және сенімді индикаторлар талап етіледі. Мұндай индикаторлардың рөлін Р. Каплан мен Д. Нортон ұсынған тиімділік көрсеткіштерінің теңдестірілген жүйесі (Balanced Scorecard) орындай алады, бұл аймақты басқару сапасын едәуір арттыруға мүмкіндік береді [3]. Ssp авторлары негізгі әдістен бастап жеке аймақтың бизнес-стратегиясын құрудың және оны іске асыруды басқарудың негізгі ережелеріне дейінгі құралдар жиынтығын құрды. Р. Каплан мен Д. Нортонның көзқарасы «стратегиялық карталар» деп аталды және экономика субъектісі қандай да бір «құндылық» жасайтын өзіндік модельмен жұмыс істейді, содан кейін стратегия осы «құндылықты» құру процесін кезең-кезеңімен түсіндіреді [4].

Аймақтың экономикалық көрсеткіштерін есепке алу мақсатында оны тиімдірек ететін ssp әдістемесінің айрықша ерекшелігі оның критерийлері болып табылады, олардың бірі көрсеткіштер, жалпы тәжірибеден айырмашылығы, белгілі бір негізде жүйеленуі керек, яғни көрсеткіштер кәсіпорынның (аймақтың) стратегиясымен анықталады. Сымбатты көрсеткіштер жүйесі («Стратегия картасы») қызметкерлерді стратегияға

дұрыс «баптауды» қамтамасыз етеді, дұрыс стратегиялық фокусқа кепілдік береді [5].

Бірқелкі емес даму мәселесін зерттеудің алғашқы әрекеттері жоғарыда сипатталған аймақтық дамудың негізгі теорияларында атап өтілді. Сонымен, и. Фон Тюненнің зерттеулерінде алғаш рет аумақтардың дифференциациясына талдау жасалды. Ауылшаруашылық штандортының моделінде ғалым «орталықтың» (қаланың) және оған іргелес концентрлі мамандандырылған аумақтардың айырмашылығына емес, олардың бірыңғай жүйенің шекарасындағы функционалдық өзара тәуелділігіне назар аударады [6].

Ф. Бродель алдымен аймақтық дамудың диспропорциясының негізгі қасиетіне – оның иерархиясына назар аударды. Олардың дифференциациясы иерархиялық қатынастар ретінде қарастырылады, оның мәні әкімшілік-әкімшілік функциялардың белгілі бір жиынтығының кейбір субтерриторияларында шоғырлану болып табылады, бұл сонымен бірге функцияларды жүйенің орталығына «беру» деп санауға болады [7].

Әлеуметтік-экономикалық жүйелерді саралау тұжырымдамасының эволюциясына тағы бір ғылыми көзқарас в. Кристаллердің «орталық орындар» теориясымен ұсынылған, бұл тіркесті кез-келген елді мекеннің, жақсырақ оған созылатын периферияларды орталық тауарлармен қамтамасыз ететін қаланың белгісі ретінде қарастырады.

«Орталықтың» қалыптасуына және оның перифериямен байланысына тағы бір көзқарас И. Валерштейннің еңбектерінде ұсынылған, мұнда Батыс Еуропаның мысалында әлемдік «орталықтардың» бірі ретінде экономикалық үстемдікті көрсету әрекеті байқалады, кейбір функцияларды периферияға ауыстыру кезінде қосымша ресурстардың пайда болуында оң нүктені қарастырады және оны ғылыми-экономикалық және экономикалық негіз ретінде қарастырады. «Орталықтың» әлеуметтік-экономикалық табысы. Осыны ескере отырып, ғалым әлемдік жүйелерді талдаудағы үш негізгі бағытты белгіледі: ядро, жартылай периферия, периферия. Бұл бағыттар еңбекті бақылау әдістері, шаруашылық институттарының проблемалары және қызмет өнімдерінің (нәтижелерінің) пайдалылығы сияқты критерийлермен сипатталады [8].

«Орталық – периферия» тұжырымдамасының қалыптасуы мен жұмысын түсінудегі серпіліс Т.Хегерстрандтың инновациялардың диффузиясының табиғаты туралы ілімі болды. Автор өз еңбектерінде инновациялық дамудың логикасын ұстана отырып, «орталық» әлеуметтік-экономикалық және технологиялық сипаттағы инновациялардың пайда болуының бастауы ретінде қызмет етеді, ал қалған кеңістік инновациялардың таралуының экономикалық ортасы ретінде қызмет етеді деген ойда барған сайын расталуда.

В. Лексин мен А. Швецов аумақтық дамудағы бірқелкі дамуы «белгілі бір мемлекеттің шекарасындағы қоғамның экономикалық, әлеуметтік, саяси және басқа өмір сүру кеңістігінің сапасы мен дәрежесін сипаттайтын және мемлекеттің жекелеген аумақтары арасындағы айырмашылықтарды қалыптастыру процесі нәтижесі ретінде түсіндірілетін аумақтық саралау» деп түсінеді [9].

Егер экономика мен әлеуметтік саланың дамуының аумақтық бірқелкі исследованиястігін зерттеу әдістері туралы айтатын болсақ, мұндай

дамуды бағалау эмпирикалық аймақтық талдаудың міндеттеріне кіреді, ол іс жүзінде экономикалық талдауға сонымен қатар өте жақын және кеңістікте орналасқан әртүрлі процестер мен құбылыстарды зерттейді.

Философиялық категориямен дәлірек айтсақ, олардың өзара байланысының диалектикасымен жұмыс жасай отырып, аймақтық теңсіздікті диагностикалау қарапайым жағдайы ретінде қарастырылуы қажет.

Нәтижелер мен талқылаулар. Біз мүмкіндікті зерттейміз өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесін анықтау және олардың теңгерімсіздігінің сандық бағаларын табу ғылыми-практикалық қызығушылықты арттырды және ел экономикасын тұрақты өсу траекториясына шығару мақсатын көздей отырып, өңірлік саясат шеңберінде мемлекеттік шараларды әзірлеу үшін маңызды шартқа айналуы тис.

Екіден көп аймақтың кеңістіктік құрылымындағы айырмашылық теңгерімсіздік немесе диспаритет деп аталады. Екінші жағынан, өңірлік экономикалардың теңгерімді дамуына қаржы және халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына аймақта экономикалардың ірілендірілген нақты секторлары қызметінің негізгі индикаторларын, сондай-ақ аймақтың қажеттіліктерін барынша қанағаттандыратын нақты сектор мен қаржы нарығы, Еңбек және тауарлар нарығы негізгі кіші салаларын пропорционалды, синхронды және бір бағытты өзгертуді білдіреді.

Теңгерімсіздікті диагностикалау кезінде индикаторларды таңдау және олардың негіздемесі мәселесі бірінші орынға шығады. Саралау мөлшері ЖӨӨ көрсеткіші, табыс деңгейі, жұмыссыздық, халықтың білім деңгейі және т.б. бойынша анықталуы мүмкін. Сонымен бірге бірнеше өзара байланысты көрсеткіштер жиі қолданылуы, мысалы, өмір сүру сапасын даму деңгейін анықтау кезінде.

Сонымен қатар, ғылымда әлеуметтік (соның ішінде әлеуметтік-демографиялық) және экономикалық аспектілердегі аймақтардың айырмашылығын анықтайтын Аумақтық ерекшеліктер мен себептерді бағалауға сәйкес келетін бірқатар ғылыми зерттеулер. Бұл зерттеулерде А. Сен және Дж. Гэлбрейт жоғарыда аталған аспектілер бойынша аумақтардың даму тенденцияларын сипаттайтын жалпылама индикаторларды табуға мүмкіндік беретін тәсілді қарастырды [10].

Қазақстан өңірлерін саралау деңгейін белгілеу тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысынан аумақтық ерекшелікті бағалаудың қолда бар перспективаларын зерделей отырып, нақты бөлігі экономикалық, ал ойдан шығарылған бөлігі – әлеуметтік құрамдас бөлігін көрсететін интегралдық (кешенді) көрсеткішті қолдана отырып, өңірлердің ерекшеліктерін бағалауды жүргізу орынды деп санаймыз.

Өзін-өзі дамытудың ішкі механизмдері және сандық көрсеткіштермен көрсетілген. Осы тұжырымдаманы қолдану аумақтарды экономикалық өсу деңгейіне, экономикалардың инновация дәрежесіне, өңірлердің ішкі инвестициялармен қамтамасыз етілуіне сәйкестігін диагностикалайтын өңіраралық индикаторларды салыстыруға мүмкіндік береді;

– осы зерттеуде қолданылатын конвергенциялық және дивергенциялық даму процестерінің нәтижелері.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, қызығушылық көбінесе аймақтардың дифференциациясының статикалық көрсеткіші емес, мысалы, вариация коэффициенті емес, бағытқа бағытталуы мүмкін осындай дифференциацияның даму динамикасы болып табылады:

– конвергенция (σ және β) – уақыт бойынша аймақтың даму көрсеткіштерін жақындастыру процесі;

– мәндердің таралуының жоғарылауын көрсететін дивергенциялар.

Аумақтардың дамуындағы анықталған біркелкі причинстіктің себептерін диагностикалау мақсатында зерттеу жүргізу алгоритміне толығырақ тоқталайық. Бұл алгоритмді Е.В. Раевна мен Н.А. Кизим бастаған ғалымдар тобы әзірледі.

Біз жалпыға бірдей танылған критерийлер негізінде әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтарды бағалау әдістерін жүйелейміз: теңсіздіктің ауқымы, құрылымы және динамикасы (1-кесте) [11].

Кесте 1 – Әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті сандық бағалау әдістері мен көрсеткіштері

Топ	Өлшеу критерийлері	Әдістері мен көрсеткіштері
1	Масштаб индикаторлары	Дисперсия көрсеткіштері: – дисперсия; – орташа квадраттық ауытқу; – вариация коэффициенті; – Клоцвог-Магомедов коэффициенті; – Уильямсонның вариация коэффициенті Қорлардың коэффициенті Джини Индексі Децил коэффициенті Гувер Индексі Аткинсон Индексі Тейл Индекстері Колм Индексі Кеңістіктік корреляция индекстері: – Моран индексі – салмақ индексі
2	Теңсіздік құрылымын диагностикалайтын көрсеткіштер	Жергілікті кеңістіктік автокорреляция индексі: – Гетис-Орд индексі Бөлудің статистикалық сипаттамалары: – шектен шығу коэффициенті; – асимметрия коэффициенті Кластерный анализ Аткинсон Индексі Тейл Индексі
3	Теңсіздікті анықтайтын көрсеткіштер	Дисперсия көрсеткіштері: – орташа квадраттық ауытқу; – дисперсия; – Уильямсонның вариация коэффициенті; – вариация коэффициенті; – Клоцвог-Магомедов коэффициенті Қорлардың коэффициенті Джини индексі Децил коэффициенті Тейл индекстері Гувер индексі Колм индексі Аткинсон индексі конвергенцияны талдау

Ескерту – автор дереккөз негізінде құрастырған [11]

1-кестеде Тейл мен Аткинсон индекстерінің барлық үш топқа кіретінін байқауға болады, бұл олардың үш критерийді анықтау қабілетін білдіреді: зерттелетін параметрдің масштабы, құрылымы және теңсіздік динамикасы. Сондай-ақ, индекстер теңсіздікті өлшеудің бес аксиомасына сәйкес келеді [11].

Қалған әдістер мен индикаторлар ақпараттық емес, дегенмен олар аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйелердің теңгерімсіздігін диагностикалауда белсенді қолданылады. Атап айтқанда, олар популяция саны сияқты маңызды факторды ескермейді, олар зерттелетін көрсеткіштің өлшеу шкаласына тәуелді және бес өлшеу критерийіне сәйкес келмейді.

Жоғарыда айтылған әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтарды бағалаудың ең танымал және жиі қолданылатын әдістері мен көрсеткіштерін жүйелейміз.

Дифференциалды дамуды диагностикалаудың әртүрлі әдістерінің ішінде ғылыми ортада және практиктерде әдістер ерекше қызығушылық тудырады кешенді бағалау. Кешенді бағалаудың бір түрі ретінде салыстыру әдістерін зерттеуге С. Суспицынның, В. Самаринаның еңбектері үлкен үлес қосты. Қолданбалы тұрғыдан алғанда, аймақтарды диагностикалауда теория мен практикалық қолданудың симбиозы ретінде В. Лексиннің, А. Гранбергтің және жас ғалымдар С.В. Баранов пен Т.П. Скуфьинаның еңбектері айтарлықтай қызығушылық тудырады.

Қорытынды. Зерттеу нарықты дамытудың қазіргі кезеңінде екенін көрсетті. Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық саралануын бағалаудың әртүрлі тәсілдерін қорытындылай келе, олардың барлығы өңірлердің әлеуметтік, экономикалық және экологиялық дамуын диагностикалауында индикаторларды пайдаланатынын атап өткен жөн. Атап айтқанда, зерттеушілер көші-қон және демографиялық процестерге, халықтың өмір сүру сапасы мен әл-ауқатының деңгейіне, экономиканың инновациясы мен технологиялық құрылымына, қаржылық, инвестициялық және өнеркәсіптік дамуға, адам дамуының жаһандық бағдарламасы шеңберіндегі адами капиталдың сапалық жағдайына көп көңіл бөледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Асылбаев К.Б. Неравномерное развитие регионов Казахстана. Критерии допустимого размера диспропорций // Materials of XI intern. sci. en. and prac. conf. «Modern European Science-2015». – Sheffield, 2015. – Vol. 3. – P. 28-37.
2. Асылбаев К., Асылбаев А., Ниязалиева К. Диагностика несбалансированного развития регионов Казахстана и анализ их сходимости с использованием конвергенции // Actual Problems of Economics. – Киев, 2016. – № 6 (180). – С. 231-245.
3. Кнелъц А. Распределение налогов в Германии // <http://neuezeiten.rusverlag.de/2009/07/24/raspredelenie-nalogov-v-germanii/>.
4. Абрамова Е.А. Исследование уровня дифференциации социально-экономического развития регионов // <https://science-education.ru/ru/article/view?id=6833>.
5. Секреты применения BSC от Роберта Каплана //

<http://www.management.com.ua/strategy/str041.html>

6. Тюнен Й. Изолированное государство. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – Т. XII. – 326 с.

7. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. // <http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/brodel/brodel.pdf>.

8. Валерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – СПб.: Университетская книга, 2017. – 416 с.

9. Лексин В., Швецов А. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Реформы и целостность государства. Проблемы территориальной дифференциации и дезинтеграции // Российский экономический журнал. – 1999. – № 11-12. – С. 36-44.

10. Сен А. Об этике и экономике (пер. с англ.). – М.: Наука, 1996. – 160 с.

11. Маслихина В.Ю. Количественная оценка экономического и социального пространственного неравенства в Приволжском федеральном округе // <http://naukovedenie.ru/PDF/22evn413.pdf>.

К.Б. Дауылбаев¹, доктор экономических наук, профессор
Л.Н. Махмеджанова², кандидат экономических наук, доцент
М.Қ. Абуова³, магистрант

¹ Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

² Евразийская юридическая академия имени Д. Кунаева,
г. Алматы, Казахстан

³ Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Оценка диспропорций социально-экономического развития регионов

Аннотация. В современных условиях встал вопрос о необходимости поиска новых эффективных подходов и механизмов в решении проблемы дисбаланса на уровне развития территориальных единиц Республики Казахстан. С учетом новых задач, поставленных Главой государства в Посланиях народу Казахстана, рациональное и эффективное развитие всех территорий страны представляется важным аспектом в работе государства в ближайшие годы, возникла необходимость модернизации политики в этом направлении на основе современных принципов и подходов. Методическая основа предлагает различные подходы отечественных и зарубежных ученых к теоретическим основам и проблемам развития экономики с точки зрения социально-экономического положения по следующим направлениям. Применение выводов, сформулированных на практике при разработке Казахстанской региональной политики также имеется возможность для разработки материалов по регионоведению, экономике и др. С целью мониторинга и оценки текущего состояния

регионального развития РК в разрезе социально-экономического положения.

Ключевые слова: региональное развитие РК, диспропорция, экономическая система, финансирование рынка жилья, государственное регулирование, экономические показатели региона, финансы и инвестиции.

К.В. Daulbayev¹, doctor of economic sciences, professor
L.N. Makhmedzhanova², candidate of Economic Sciences, associate professor,

М.К. Abuova³, undergraduate

¹ Ablai khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

² D. Kunaev Eurasian Law Academy, Almaty, Kazakhstan

³ Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

Aimaktardyn aleumettik-ekonomikalyk damudyn disproportionaryn bagalau

Abstract. In modern conditions, the question arose about the need to find new effective approaches and mechanisms to solve the problem of imbalance at the level of development of territorial units of the Republic of Kazakhstan. Taking into account the new tasks set by the Head of State in his Messages to the People of Kazakhstan, the rational and effective development of all territories of the country is an important aspect in the work of the state in the coming years, there is a need to modernize policy in this direction based on modern principles and approaches. The methodological framework offers various approaches of domestic and foreign scientists to the theoretical foundations and problems of economic development from the point of view of the socio-economic situation in the following areas. The application of the conclusions formulated in practice in the development of Kazakhstan's regional policy is also possible for the development of materials on regional studies, economics, etc. In order to monitor and assess the current state of regional development of the Republic of Kazakhstan in the context of socio-economic situation.

Keywords: regional development of the Republic of Kazakhstan, disproportion, economic system, housing market financing, state regulation, economic indicators of the region, finance and investment.

ХҒТАР 06.56.21
ӘОЖ 334.7

Г.М. Султанова, магистрант
«Нархоз» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІК: ҚЫЗМЕТ ЕТУДІҢ МӘНІ МЕН МЕХАНИЗМІ

Түйіндеме. Ұлттық экономиканың мемлекеттік және жеке секторлары институттарының өзара әрекеттесу жүйесі экономикалық қатынастардың дамуының қазіргі кезеңін сипаттайтын жағдайларда (жаһандану үрдістері, геосаяси қауіптер, постиндустриалдық сипатта және онымен байланысты өндіріс процестері) маңыздылығы артып отыр. Ұлттық экономикалық жүйелердің тұрақсыздығы мен конъюнктураның сыртқы факторларына тәуелділігі, жүйелік дағдарыстарға бейімділігі ұлттық бизнестің осалдық деңгейін арттырады және ұлттық кәсіпкерлік бастамаларды қолдау және ынталандыру мақсатында мемлекеттік институттарды белсендіруді талап етеді. Осы жағдайларда қазіргі заманғы шындыққа кәсіпкерлік қызметті ынталандырудың ең барабар нысандарының бірі шет елдерде де, Қазақстан да өзінің жоғары тиімділігін дәлелдеген мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік моделі болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің ұйымдастырушылық-басқару механизмінің ерекшеліктерін талдау арқылы автор оның кәсіпкерлік қызметті ынталандыру институты ретіндегі әлеуетін ашады. Қазақстан мысалында мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік моделін жүзеге асырудың практикалық аспектілері зерттеледі. Мақалада МЖҚ жобалары арқылы кәсіпкерлік белсенділікті ынталандыру бойынша іске асырылып жатқан бағдарламалар оң нәтиже беретінін көрсетеді, дегенмен Қазақстанда кәсіпкерлік секторды дамытуда бірқатар мәселелер сақталып отыр. «МЖҚ дамыту орталығы» қауымдастығы жүргізген жалпы елдегі және жекелеген аймақтардағы МЖҚ даму деңгейін бағалау нәтижелеріне сүйене отырып, мемлекет пен бизнес арасындағы өзара іс-қимылдың осы механизмін жетілдіру бағыттары анықталды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік; концессиялық келісімдер; әлеуметтік-экономикалық даму; ұйымдастыру-басқару механизмі; келісімшарттық қатынас.

Кіріспе. Қоғам дамуының постиндустриалдық кезеңі мен экономикалық өмірдегі жаһандану секілді экономикалық және әлеуметтік өмірде орын алған процестер, сондай-ақ адами капиталдың материалдық сапасының жоғарлануы секілді өзгерістер мемлекет пен жеке кәсіпкерліктің корпоративтік және қаржылық жауапкершілігін, олардың нарыққа қатысуын зерттеуді талап етіп отыр. Дамыған батыстық

экономикада бұл мәселелерді шешу тәжірибе жасау аясында жүзеге асса, Қазақстан үшін нарықтық экономиканың түбегейлі трансформациясын қарастыру қажеттілігі туады. Экономиканы мемлекеттен алшақтануы, жеке кәсіпкерлік пен жеке меншіктің жекеленуі мемлекет пен кәсіпкерліктің қағидаттары мен функцияларын, әсіресе өзара әрекеттесу сипатын өзгертті.

Қазақстанның экономикалық дамуының қазіргі кезеңі экономикалық өсудің негізгі факторы ретінде шикізаттық құрамдас бөлікті женумен және инновациялық вектордың басымдылығына көшуімен сипатталады. Бұл өз кезегінде мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік және оның тараптарының өзара жауапкершілігі, оны дамыту және жетілдіру мақсатында осындай кәсіпкерліктің отандық және шетелдік тәжірибесін түсіну, оны қатысушылардың және жалпы қоғамның мүддесі үшін басқару секілді проблемаларын теориялық талдау қажеттілігін арттырады. Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлікті жетілдіру, оның ауқымын кеңейту, тараптардың әлеуметтік жобаларды іске асырудағы сөзсіз жауапкершілігі тек экономикалық нәтижелерді қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар жеке кәсіпкерлікке қатысты қоғамдық теріс пікірді (оның заңдылығы, ашықтығы, әділдігі, бизнесті байытуға бағдарлануы) енсеруге ықпал етуі тиіс. Осылайша, мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік дамыту процесінде мемлекет пен кәсіпкерліктің корпоративтік және қаржылық жауапкершілігін күшейту маңызды ғылыми және практикалық мәселе болып табылады. Әсіресе дамып келе жатқан Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында өзекті болып отыр.

Мақаланың мақсаты – инновациялық құрамдас бөлік негізінде ұлттық экономиканы жаңғырту жағдайында оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекет пен бизнес-қоғамдастық арасындағы өзара іс-қимылды жетілдіру бойынша теориялық және әдістемелік ұсыныстар әзірлеу болып отыр. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

- әлеуметтік маңызды мәселелерді шешуге бағытталған МЖК генезисін зерттеу;
- МЖК тетігі арқылы мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының Қазақстандық тәжірибесін, сондай-ақ МЖК жобаларын іске асырудың қолданыстағы үлгілері мен тетіктерін талдау;
- МЖК жобаларын жоспарлау мен іске асыруға қатысты Қазақстанның нормативтік құқықтық базасын зерделеу;
- мемлекет пен бизнестің мүдделерін тиімді біріктіру үшін адам ресурстарының сапасына мән бере отырып, институционалдық құрылымды дамыту қажеттілігін негіздеу.

Сараптамалық бөлім. Заманауи нарықтық жағдайда компаниялар үшін бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастыратын жаңа, күшті құрал бар – бұл бизнестің инновациялық құрамдас бөлігі. Ол әлемдегі барлық жетекші компаниялардың қызметін жалғастыру үшін эталонға айналды.

Инновациялар тұтынушылардың қалауы бойынша келешегі бар сыйымды нарықтарды іздеуге емес, тауарлар мен қызметтердің жаңа нарықтарын құруға мүмкіндік береді. Алайда, мемлекеттің нақты және дер кезінде көмегінсіз, оның жеке бизнеспен серіктестігінсіз инновациялық нарықты құру және ұдайы өндіріс процесінің инновациялық моделіне

көшу мүмкін емес. Дәл МЖК аясында дамыған елдерде әлеуметтік жүйенің инновациялық моделі қалыптасты. Ғылымның басым әсері, оның материалдық және материалдық емес салаларда практикалық қолданылуы даусыз.

Қазіргі мағынада мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік, В.Г. Варнавский атап өткендей, әр түрлі салалардың кеңінен ұсынылған спектрі контекстінде ауқымды, әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыру үшін ұйымдастырылған бизнестің мемлекетпен ұйымдық, институционалдық және стратегиялық бірлестігі болып табылады. МЖК өнеркәсіптік кешеннің стратегиялық маңызды салаларын жаңғыртудан және ҒЗТҚЖ дамытудан бастап халыққа кез келген қызметтерді көрсетуге дейінгі қызметті атқарушы нысан.

XX ғасырдың 80-90 жылдарында дамыған, содан кейін дамушы елдерде және өтпелі экономикасы бар елдерде (соның ішінде Қазақстанда) әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымның негізгі сегменттері мемлекеттік муниципалдық меншік болған кезде, бұрын болған жағдайларға қарамастан, инфрақұрылымдық жобаларды жеке кәсіпкерлікке басқару, құрылыс және инфрақұрылым функцияларының біртіндеп ауысуы тән жағдай орын ала бастады.

Мемлекет қатысушылары жеке компанияларға инфрақұрылым объектілеріне иелік ету және оларға билік ету мүмкіндігін сақтай отырып, шектеулі құқықтар берді. Бұл ретте орталық және жергілікті өзін-өзі басқару органдары жеке операторлардың қызметіне реттеуші және қадағалаушы ықпалды күшейтіп, қолданыстағы заңнамалық және нормативтік базаны соған сәйкестендірді.

Инфрақұрылымдық кешендерді басқару саласы келесіден көрінетін кейбір дихотомиямен сипатталатын сияқты. Бір жағынан, мемлекеттік құрылымдар шектеулі ресурстар жағдайында өмір сүреді, ал әлеуметтік міндеттемелердің ұлғаюының ағымдағы үрдісі инфрақұрылымдық жобаларға бөлінетін бюджет шығыстарының қысқаруына, екінші жағынан, жоғарыда аталған кешендерді жекешелендіруге әкеледі. Елдердің көпшілігі әлеуметтік-саяси себептер бойынша орынсыз болып саналады, өйткені халықтың ең осал топтарына қатысты кемсітушілік қаупі жоғары. Дихотомиялық жағдайдан шығуға мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік инфрақұрылымының объектілерін салу және пайдалану үшін жеке сектор ресурстарын тартуға бағытталған арнайы ұйымдық-басқару құрылымын енгізу арқылы қол жеткізуге болады.

Шетелдік ғалымдар М. Армстронг, Э. Гроув, П. Дракер, П. Ламбин және т.б. МЖК мәселесін тек корпоративтік басқаруды ғана емес, сонымен қатар білім беру жүйесін, денсаулық сақтауды, инфрақұрылымды мемлекеттік қолдауды жетілдіру және дамыту тұрғысынан зерттеді. Бұл мәселелерді мемлекеттік және жеке капиталды біріктіру арқылы ғана шешуге болады.

А.А. Алпатов, Р.М. Жапаридзе, Л.В. Кабашкин және басқа да ғалымдар шетелдік және ТМД елдерінің МЖК-тің қалыптасуының мазмұны мен мақсаттарын бірдей емес деп бағалайды. Осыған қарамастан, бұл авторлардың көзқарастарын талдай отырып, олардың көзқарастарында жалпы жүйе құраушы белгілерді бөліп көрсетуге болады. МЖК жүйесімен олар мемлекет пен бизнестің өзара тиімді ынтымақтастығын

байланыстырады, бұл капиталды көп қажет ететін, әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыруға сәйкес мемлекет пен жеке бизнестің мүдделерін барынша тиімді үйлестіруге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік түсінігін әр түрлі ғалымдар түрліше түсіндіреді. Шетелдік және ресейлік авторлардың әртүрлі көзқарастарын талдай отырып, МЖК-нің мынадай жалпы анықтамасын беруге болады: «мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік – бұл тәуекелдер мен міндеттемелерді, сондай-ақ ықтимал өтемдік қызметті ескере отырып, құзыреттерді бөлу принциптеріне негізделген басқару функцияларын орындау үшін кез келген деңгейдегі мемлекеттік органдардың жеке капиталды тартуы».

Қазіргі жағдайда жеке бизнес үшін мемлекеттік сектормен серіктестіктің ең маңызды мотивациялық факторларының бірі өз бизнесін дамытудың дәл инновациялық аспектісі үшін пайда болатын мүмкіндіктер екенін атап өту бірдей маңызды. Атап айтқанда, бизнес мемлекеттік сектордың ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарының нәтижелеріне қолжетімділікті қамтамасыз етуге байланысты себептер бойынша мемлекеттік-жекешелік әріптестікке қатыса алады; мемлекеттік инфрақұрылымның мүмкіндіктерін іске асыру, сондай-ақ жоғары технологиялық жабдықтар мен ақпарат алу.

Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік басқалармен қатар, жанжалдардың әртүрлі түрлерінің ықтималдығын төмендетеді, әртүрлі қоғамдық құрылымдар өкілдерінің бірігу деңгейін арттырады. Сонымен, бір жағынан, МЖК нәтижесінде оның барлық қатысушылары синергетикалық әсерден пайда көреді, ал екінші жағынан, басқа жағдайларда мүмкін емес немесе өте қиын болатын өз тәуекелдерін қайта бөлу есебінен.

Өзара әрекеттестіктің бұл түрі осы мәдениеттердің таралуын анықтай отырып, биліктің іскерлік мәдениеті мен корпоративтік іскерлік мәдениет арасындағы терең сәйкессіздіктерді теңестіруге қабілетті. Мемлекет пен бизнестің мұндай өзара іс-қимылы бүкіл азаматтық қоғамның мүдделеріне толық жауап беруі керек және болуы мүмкін.

МЖК біздің еліміздің субъектілерінің қаражатын пайдалана отырып, экономиканың, инновациялардың және қоғаммен байланыстардың кең ауқымында әлеуметтік маңызы бар жобалар мен бағдарламаларды іске асыру үшін жиынтықта пайдаланылатын бюджеттен тыс көздерден алынған қаражатты қоса алғанда, ресурстардың әртүрлі түрлерін шоғырландыруға қабілетті. МЖК-тегі мемлекет пен бизнестің мақсаттарының ерекшеліктері зерттеу нәтижелері бойынша автор құрастырған 1-кестеде көрсетілген. Бұл реттеу мемлекет пен оның институттарының, саяси және қоғамдық ұйымдардың әлеуметтік-экономикалық ортаға ғылыми негізделген, көп мақсатты және теңгерімді ықпалы болып табылады. МЖК жүйесін мұндай стратегиялық мемлекеттік реттеу экономиканың ұзақ мерзімді, тұрақты және инновациялық дамуын қамтамасыз ете алады және өмір сүру сапасын, жеке адамның, мемлекеттің және жеке кәсіпкердің қауіпсіздігін арттырады. Осыған байланысты, бизнес пен үкіметтің мүдделерін үйлестіруге негізделген жағдайларды қамтамасыз ету, сапаны жақсарту сияқты осы мақсатқа жету үшін анықтаушы ретінде әрекет ететін Қазақстандағы МЖК дамуының халықтың өмірі мен әлеуметтік маңызы бар жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асыруындағы қазіргі заманғы ерекшелігін атап өту маңызды.

Кесте 1 – МЖК жүйесіндегі мемлекет пен жеке бизнестің мақсаттары

Мемлекеттің мақсаттары	Жеке бизнес мақсаттары
Халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, адами капиталды дамытуға жағдай жасау	Капиталдың еркін қозғалысы, оның бұрын жеке бизнес үшін қол жетімсіз аймақтарға толып кетуі
Құрылымдық теңгерімсіздіктерді жою, нарықтық экономикаға барабар макрожүйелік құрылымды қалыптастыру	Жобаларды іске асыру үшін бюджеттік және бюджеттен тыс ресурстарды тарту
Өнімдердің (қызметтердің) және жалпы Қазақстандық компаниялардың ұлттық және әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігінің өсуі	Банктердің неғұрлым қолжетімді несие саясаты және мемлекеттік кепілдіктер арқылы жобаларды іске асыру мүмкіндігін пайдалану
ҚР және оның субъектілерінің экономикасының дамуының инновациялық векторға бағдары	Лицензиялар мен рұқсаттар алу үшін отандық ғылыми мекемелермен, уәкілетті органдармен келісім-шарттар жасаудың оңтайлы шарттарын қалыптастыру
Екі жаққа да тиімді шарттарда Қазақстанның әлемдік экономикаға интеграциясы	Мемлекеттің қатысуына негізделген жеке фирма жобасының мәртебесін көтеру. Компанияның оң имиджін құру

Бұл орайда жеке кәсіпкердің бизнесті дамытудың инновациялық стратегиясын әзірлеуге мемлекетпен серіктестікке қатысу уәдмесін күшейту де маңызды.

МЖК тиімділігі, нормативтік-құқықтық базаның сапасына, персоналдың құзыреттілігіне және бірлескен қызмет барысында пайдалану мақсатында пайда болатын барлық қаражатты ұтымды пайдалануға байланысты. Өзара іс-қимыл барысында мемлекеттік органдар әдетте МЖК жобаларының катализаторы, тапсырыс беруші, сондай-ақ бағдарламалық құжаттардың әртүрлі түрлеріне бастамашылық жасайтын және мемлекеттік құрылымдарды (мекемелер, кәсіпорындар, қорлар және аралас меншік нысанындағы ұйымдар) құрайтын құрылымдар ретінде әрекет етеді. Осылайша, мемлекеттік немесе муниципалды органдар мен жеке шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы мемлекеттік-жекеменшік өзара әрекеттестігі ол жүзеге асырылатын аумақтың инновациялық әлеуетін дамыту үшін белгілі бір векторды белгілей алады.

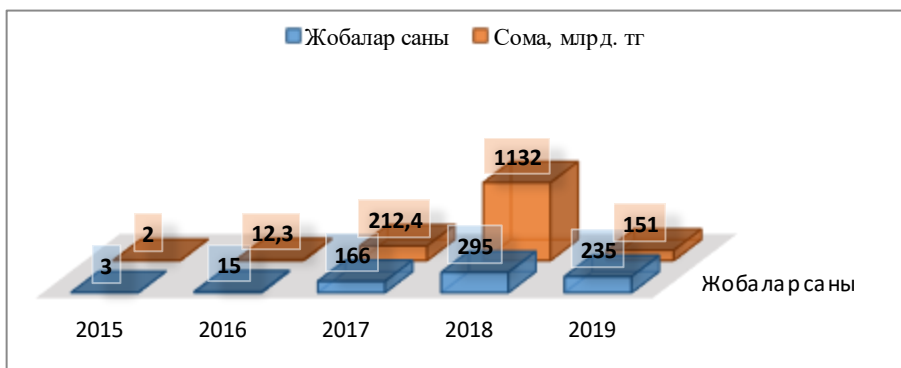
Мемлекеттік аппаратқа келетін болсақ, өз тарапынан серіктестікке негізгі үлес бизнеске мемлекеттік тапсырыстарға қатысуға, өңірлік даму бағдарламаларына сәйкес өз әлеуетін іске асыруға және еркін аумақтарда іс-шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік беруі мүмкін. Бұл тұрғыда шаруашылық жүргізуші субъектілерге ықпал етудің ең маңызды мотивациялық тұтқалары мемлекеттік құрылымдардың белгілі бір кепілдік міндеттемелері, капиталды тарту және мемлекеттік меншік объектілерін экономикалық айналымға тарту мүмкіндігі болып табылады.

Мемлекет тапсырыс беруші және инвестор ретінде әрекет ете отырып, тапсырыстарды орналастыруға кепілдік береді, соның арқасында жеке компаниялар өз өнімдерінің инновациялылығын арттыру арқылы нарықтық тауашалардағы позицияларын нығайта алады. Бизнес, өз кезегінде, аз тәуекелмен өндірістік процестерді жаңғыртуды жүзеге асыра

отырып, өндірісті халықаралық стандарттар деңгейіне дейін жаңғыртуды қамтамасыз етеді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлікті дамыту Қазақстанның экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстанда мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік алғашында ВТО (build, transfer, operate) моделі бойынша концессиялық келісімдер ретінде ғана қарастырылды. «Концессиялар туралы» ҚР бірінші заңы 1991 жылғы 23 желтоқсанда қабылданды, ол ҚР аумағында шетелдік инвесторларға шаруашылық бөлшектерінің белгілі бір түрін жүзеге асырудың және оларға белгілі бір объектілерді жалға берудің құқықтық шарттарын реттеуге бағытталған. 2006 жылғы 7 шілдеде қолданыстағы «Концессиялар туралы» жаңа заң қабылданды, онда елдегі МЖК-ті дамытуға және іске асыруға кедергі келтіретін белгілі бір шектеулер жойылды. Мемлекеттік-жекешелік кәсіпкерліктің практикада қалыптасуы Қазақстанда пайда болуы оның құқықтық-институционалдық қамтамасыз етілуімен байланысты болды. Яғни 2006 жылы «Концессия туралы» заң қабылданғаннан кейін өте аз көлемде болсын алғашқы жобалар тәжірибесі орын алды және механизмнің Қазақстанда дамуына бастау салды. Алайда МЖК өз деңгейінде лайықты деңгейде жетілдіруге негізгі серпін берген 2015 жылы «Мемлекеттік-жекешелік кәсіпкерлік» туралы заң қабылдануы, 2016 жылы Қазақстанның МЖК орталығы құрылуы және т.б. оқиғалардың орын алуы болды. Бұл серпінді тіркелген жобалар санының динамикасынан байқауға болады. 2016 жылы 2015 жылмен салыстырғанда жобалар саны 6-дан 15-ке өссе, 2017 жылы бұл сан 166-ға жетті (1 сурет).

2015-2019 жылдар арасында жалпы құны 1509,7 млрдтг сомасына 714 МЖК жобасы жүзеге асырылды. 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында 93 млрд теңге сомасына 48 МЖК Шарты жасалды, бұл 2019 жылдың сәйкес кезеңіндегі көрсеткіштен – 46 МЖК шартынан асады.

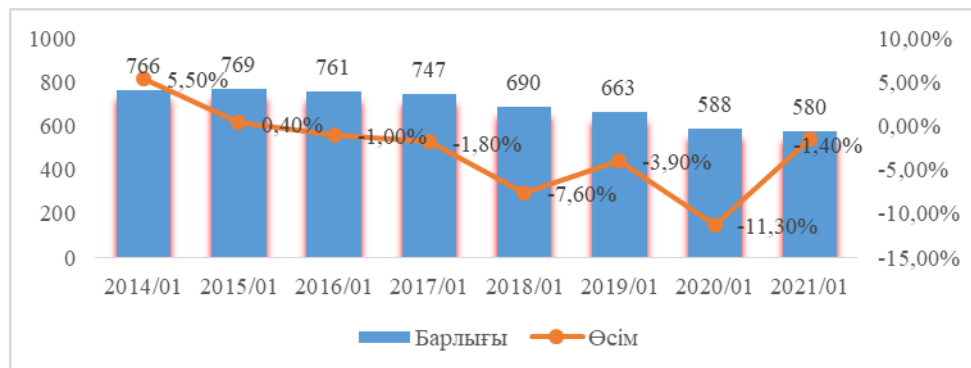

Сурет 1 – 2015-2019 жж. жүзеге асырылған жобалар

Ескерту – «Қазақстандық МЖК орталығы» АҚ деректері негізінде автормен құрастырылды

Салалар бойынша ағымдағы жылдың 6 айында 48 жобаның 25-і білім беру саласына тиесілі – 10 балабақша мен 15 мектеп асханасы. Бұдан әрі МЖК-нің 8 шарты бар 9-дан энергетика және ТКШ, денсаулық сақтау салалары жүреді.

Бүгінгі таңда Қазақстандық нарықтағы жағдайға келсек. 2021 жылғы қаңтарда елде мемлекеттің қатысуымен 672 кәсіпорын тіркелді - бұл бір жыл бұрынғыға қарағанда 2,5%-ға аз. Оның ішінде 86,3% немесе 580 компания – жұмыс істеп тұрған кәсіпорындар, жылына минус 1,4%. Өткен жылы ұқсас кезеңде 588 кәсіпорын жұмыс істеді – бір жыл бұрынғыға қарағанда 11,3%-ға аз.

Сурет 2 – Мемлекеттің қатысуымен жұмыс істейтін заңды тұлғалар (бірл.)

Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы ақпараттары негізінде құрастырылды

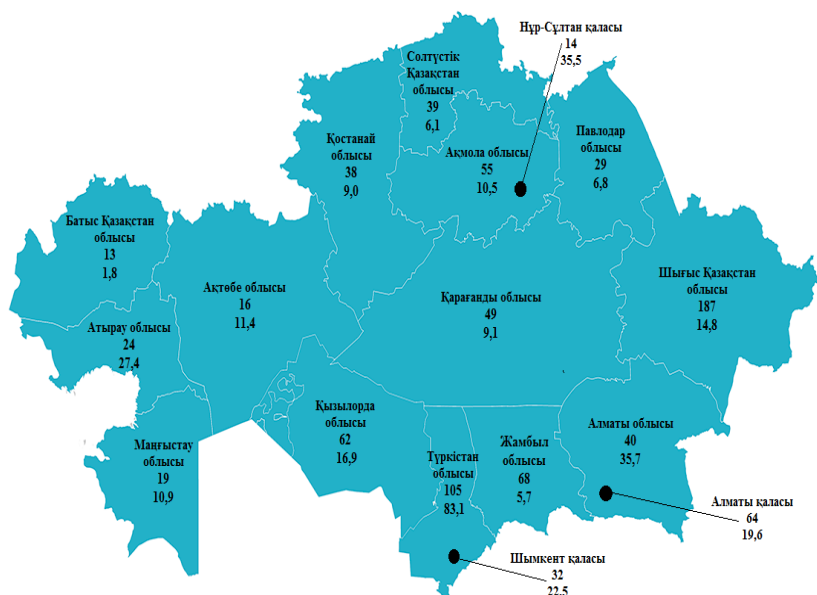
Жеке бизнес пен мемлекеттің қатысуымен жұмыс істейтін компаниялардың көпшілігі Ақпарат және байланыс саласында жұмыс істейді (115 кәсіпорын, жылына минус 5,7%). Бірлескен кәсіпорындар сондай-ақ кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет саласында және сумен жабдықтау секторында жұмыс істейді. Жұмыс істеп тұрған мемлекеттік-жекешелік кәсіпкерлік өзін бизнес пен мемлекеттің өзара іс-қимылының табысты құралы ретінде көрсетуде.

Соңғы уақытта практика бойынша Қазақстанда МЖК-нің қолданыс аясы білім беру саласында кеңейіп, белсенді дамуда. Мәселен, 01.06.2021 ж. жасалған 786 МЖК шартының 56%-ы немесе 437 бірлігі осы салаға тиесілі. Шамамен 115 млрд теңге сомаға шарттар жасалды.

Білім беру саласындағы МЖК жобаларының жартысынан астамы-мектепке дейінгі ұйымдар. Бүгінгі таңда 70 млрд теңге сомасына 240 МЖК шарты жасалды. Осы жобалар шеңберінде жаңа құрылыс, ғимараттарды мектепке дейінгі мекемелерге қайта жаңарту жүзеге асырылды, оларды қалпына келтіру, жаңғырту және пайдалану бойынша жұмыстар жүргізілді. МЖК сенімгерлік басқаруға беру, жалға беру және т. б. форматында жүзеге асырылды. 2019 жылы 3-6 жастағы балаларды қамту 98,5% деңгейінде қамтамасыз етілді. Алайда, осы нәтижелерге қарамастан бірқатар өңірлерде көші-қонның жоғары болуына, демографиялық процестердің өсуіне байланысты мектепке дейінгі ұйымдарға қажеттілік сақталуда. Сондықтан, Қазақстан Республикасының 2020-2025 жылдарға арналған білім мен ғылымды дамытудың жаңа мемлекеттік бағдарламасында мектепке дейінгі ұйымдар мен мектептер желісін одан әрі кеңейту МЖК тетігі және жан басына қаржыландыру

арқылы көрсетіледі. 2025 жылға қарай 1 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамту үлесін 85,3% дейін арттыру жоспарлануда.

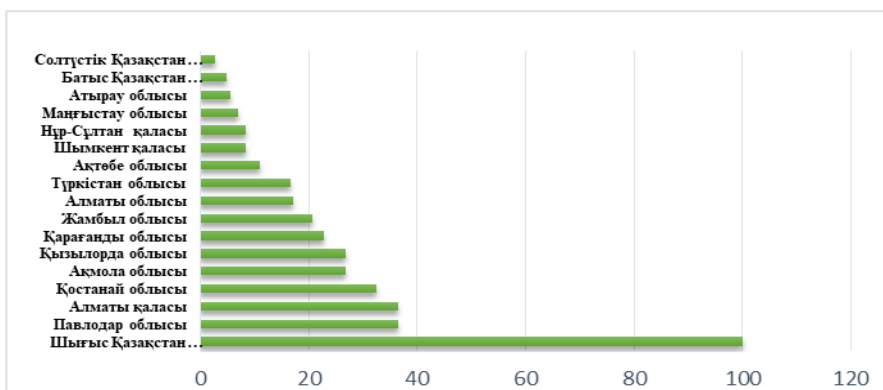
Қазақстандағы мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің жетекші «орталық катализаторы» болып Қазақстандық мемлекеттік-жекешелік кәсіпкерлік орталығы саналады. Орталық өз алаңында мемлекет, бизнес өкілдерін, сондай-ақ қаржы институттарын біріктіреді және МЖК мәселелері бойынша зерттеулер жүргізу және ұсынымдар әзірлеу; МЖК республикалық жобаларына конкурстық құжаттама мен бизнес-жоспарларды сараптау; МЖК жобаларын іске асыруды бағалау; МЖК саласындағы мамандарды оқыту; іске асыруға жоспарланған МЖК жобаларының тізбесін жүргізу қызметтерін жүргізеді.

Сурет 3 – Аймақтар бөлінісінде Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан МЖК жобалары (бірл.) және құны (млдр тг)

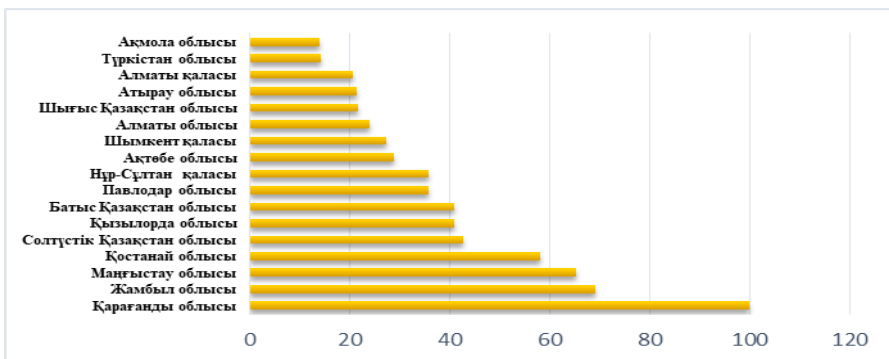
Ескерту – «Қазақстандық МЖК орталығы» АҚ деректері негізінде автормен құрастырылды

МЖК жобалары бүгінде Қазақстанның барлық аймақтарында жүзеге асырылуда және механизмнің барлық өңірлерде біркелкі дамуын қамтамасыз ету мақсатында жұмыстар жасалуды. Әрине, МЖК практикасы келген уақыт, өңірдің инвестициялық әлеуеті, негізгі шаруашылық бағыттары сияқты ерекшеліктеріне байланысты облыстар әр критерий бойынша әртүрлі көрсеткіштер көрсетеді. МЖК жобалары бойынша облыстар рейтингісі төмендегідей сипат алады.

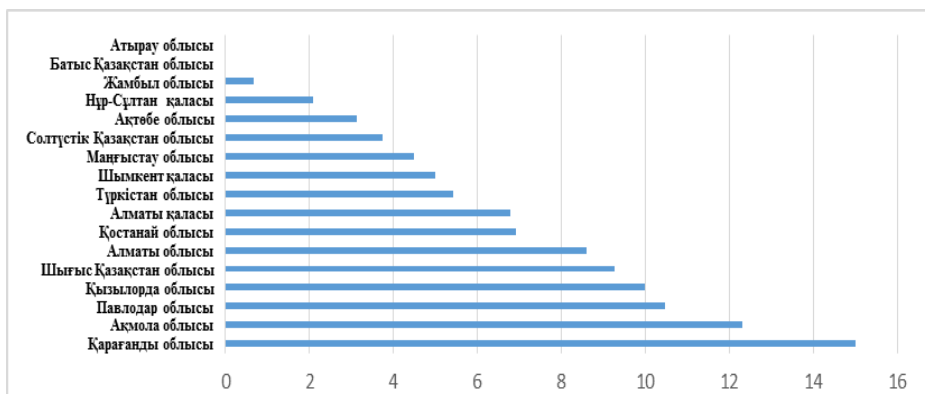
Сурет 4 – Сандық рейтинг

Ескерту – «Қазақстандық МЖК орталығы» АҚ ресми сайтынан алынды

Сурет 5 – Тартылған инвестициялардың мемлекеттік міндеттемелерге қатынасы

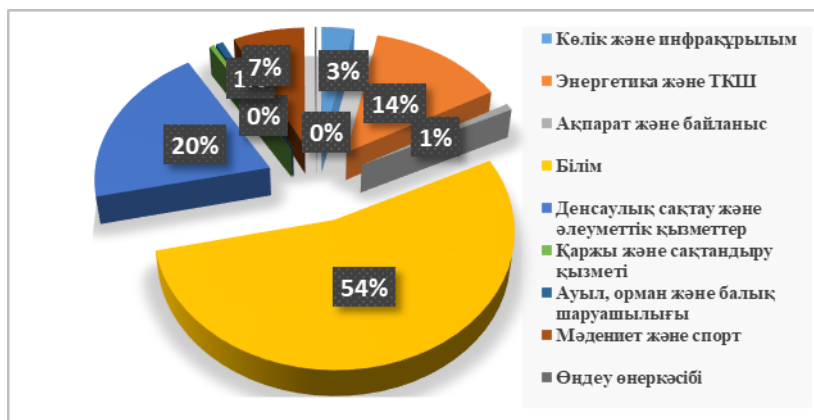
Ескерту – «Қазақстандық МЖК орталығы» АҚ ресми сайтынан алынды

Сурет 6 – 2-ші және 3-ші санаттағы жобалар санының жобалардың жалпы санына қатынасы

Ескерту – «Қазақстандық МЖК орталығы» АҚ ресми сайтынан алынды

2021 жылғы жағдай бойынша Қазақстандық МЖК орталығының реестрінде барлығы 1347 жоба бар. Оның ішінде конкурс сатысында 275 жоба, іске асырылып жатқан келісімшарттар 864, ал бұзылған келісімшарттар саны 38-ді құрады. Барлық жобалар бойынша тартылған және жоспарланған инвестициялардың жалпы көлемі 1 130,6 млрд құрайды. Жобалардың салалық құрылымы бойынша бөлінісі төмендегідей.

Сурет 7 – Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан МЖК жобаларының салалық құрылымы

Ескерту – «Қазақстандық МЖК орталығы» АҚ деректері негізінде автормен құрастырылды

Байқап тұрғанымыздай, жобалардың басым көпшілігі яғни жартысынан көбі білім саласына (719 жоба), одан кейін денсаулық сақтау (266 жоба) мен энергетика және ТКШ салаларына (182 жоба) тиесілі.

Бүгінде бізде МЖК жобаларының 98%-ы өңірлік деңгейде жасалған, өйткені бұл тетік бастапқыда осылай жоспарланған, яғни орталықсыздандырылған болатын. Соның ішінде жергілікті деңгейде ең сұранысқа ие салаларды атап кетейік. Заң күшіне енген сәттен бастап – 2016 жылдан бастап бізде білім беру саласы бірінші орында келеді. Бұл мектепке дейінгі білім беру, орта-техникалық, орта кәсіптік білім беру, студенттік жатақханалар бойынша шарттар және т.б.

Келесі сала – денсаулық сақтау. Бұл ауылдық округтердегі, ауылдық округтердегі дәрігерлік амбулаториялардағы, емханалардағы проблемаларды шешу, қалалық және облыстық орталықтардағы жедел жәрдем көліктерін жарақтандыру жөніндегі жобалар. Дәл сол ақшаға, мемлекет бұрын осы жобаға жұмсаған кезде, қазір жекеше әріптес оған қызмет көрсету жөніндегі барлық міндеттемелердің бір бөлігін беру арқылы неғұрлым жақсы нәтижеге қол жеткізетін «күрделі» жобалар бар.

Үшінші сала – спорт және дене шынықтыру. Ауылдық округтерде спорттық орталықтар, спорттық ангарлар, футбол алаңдары, манеждер ашу. Бірақ қазір спорт саласы төртінші, ал үшінші орында ТКШ саласы. Бұл жергілікті атқарушы органдардың тұрғындардың жайлылығына көбірек көңіл бөлетіндігін көрсетеді. Автомобиль жолдарына, саябақтарға

қызмет көрсету, аула алаңдарын жайластыру және оларды күтіп ұстау – осының бәрі белгілі бір шарттарда жеке сектордың иығына ауысады.

Қазіргі жағдайда бизнестің ақша салуға құлшынысына келер болсақ, іс жүзінде экономиканың барлық салаларында кәсіпкерлердің 2021 жылдың қорытындылары бойынша көргендерін ескере отырып, әріптестік шартына ойланып келеді. Өйткені бұл шарт болашақ төлемдерге кепілдік бермейді. Енді, егер бұрын МЖК жобалары іске асырылған болса, олар бойынша барлық шығындарды өтеу, оның ішінде пайда алу бюджет қаражаты тарапынан толығымен жүзеге асырылатын болса, қазір Үкімет тарапынан қабылданатын шараларға байланысты үшінші санатты жобаларға басымдық берілді. Бірақ бір жағынан бизнес әрдайым өзінің инвестициялық салымдарын, әсіресе әлеуметтік жобаларды ақылы қызметтер арқылы қайтара алмайды. Мұнда, біріншіден, халықтың төлем қабілеттілігінің төмендігі, сатып алу қабілеті, белгіленген және инвестициялық салымдарды өтеуге мүмкіндік бермейтін төмен тарифтер және т.б. Және, әрине, мемлекет тарапынан жобалардың тиімді болуын, әрбір теңгенің неге бөлініп жатқанын түсіну үшін талап орынды. МЖК келісімшарттары шеңберінде әрбір жобаны барлық тараптарды қанағаттандыратын ортақ нүкте табылуы үшін, оның ішінде жоба соңында сапалы қызмет көрсетуі үшін және осы қызмет үшін артық төлем жасамауы үшін мұқият құрылымдалуы маңызды рөл атқармақ.

МЖК әлемдік тәжірибеде салыстырмалы түрде жаңа парадигма ретінде инфрақұрылымды жақсартуға, мемлекеттік мүлікті басқаруды арттыруға және пайдаланылмаған резервтерді тартуға бағытталған ресурстық базаны кеңейтудің тартымды құралына айналады.

Отандық және сыртқы экономикалық әдебиеттерде МЖК дамытуға үлкен көңіл бөлінеді. Сонымен қатар, МЖК әзірлеудің теориялық аспектілері, тендерлік рәсімдер жеңімпаздарының сапалық аспектілерін сипаттайтын критерийлерді анықтау, сондай-ақ жобалардың тиімділігін бағалау әдістері жеткіліксіз зерттелген. Осы мәселелердің себептерін зерттеу мемлекеттік және жеке секторлардың өзара әрекеттесу сапасын арттыру бойынша жаңа тәсілдер мен практикалық ұсыныстарды тұжырымдап, ұсынуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген деректерге сүйене отырып, келесі қорытындыларды жасауға болады. Бүгінгі таңда мемлекеттік-жекешелік әріптестік мемлекет пен жеке бизнес ресурстарын біріктіру арқылы өзекті әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуге мүмкіндік беретін тиімді механизм. Қазіргі әлемде және Қазақстанда да орын алып отырған әлемдік қаржы-инвестициялық дағдарыстың кезекті айналымы мен қолда бар ресурстардың шектеулі көлемі жағдайында қызметтің көптеген бағыттарын жүзеге асыруға мемлекеттің қажеттілігі МЖӘ-нің маңызды инвестициялық тетіктердің бірі ретіндегі маңыздылығын арттырады. Сондықтан, мемлекеттік-жекешелік әріптестік институтын халықаралық, мемлекеттік және жергілікті деңгейлерде жетілдіру, жан-жақты тиімді жұмысын қамтамасыз ету мәселесі өткір тұр. МЖК жобаларын кеңінен қолдануды анықтайтын негізгі факторлар жүйеленді. Факторларға сәйкес, МЖК инновациялар үшін ынталандыруды жасайды және мемлекеттік қызметтерді көрсетуде барынша әсерді

қамтамасыз етеді, өйткені бәсекелестік ортада жеке серіктес нәтижеге қол жеткізу үшін ең жақсы жағдайларды ұсынады.

Жалпы зерттеу жұмысы арқылы, Қазақстанның МЖК саласындағы қолданыстағы заңнамалық базасы, инвестиция аясы талданып, МЖК дамуын ынталандыратын экономикалық құралдарды жетілдіру әрекеттері қарастырылды.

Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесін талдау оның элементтерінің жұмыс істеуінің бөлшектенгенін және ауқымды үнемділіктің жоқтығын көрсетеді. Белсенді жағдайда тиімді ұлттық инновациялық жүйені дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау мемлекеттің МЖК тетігін пайдалануы мемлекеттік инновациялық саясаттың негізгі бағыты болуы тиіс.

Қазіргі уақытта Қазақстанда МЖК институтының дамуы белсенді қалыптасу сатысында: МЖК саласындағы мемлекеттік саясат әзірленді, тұжырымдамалық ережелер құрылды, нарыққа қатысушылар мен МЖК нысандары кеңейтілді, институционалдық орта қалыптасты. Бұл ретте отандық заңнаманы және МЖК жобаларын жоспарлау тәжірибесін талдау шешуді және құқықтық реттеуді қажет ететін бірқатар жекелеген мәселелердің бар екенін көрсетеді.

Қазақстанның аймақтарында МЖК институционалдық инфрақұрылымы дамып келеді. Бұл ретте МЖК құжаттамасын әзірлеу және сараптау жөніндегі қызметтердің сапасы мамандардың біліктілік деңгейіне тікелей байланысты. МЖК тетігі арқылы мемлекеттік инвестициялық жобаларды табысты іске асыру тиімді құқықтық және институционалдық базаны және жоғары білікті кадрларды қажет етеді деп қорытынды жасаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. World Bank group. (2015). what are public-private partnerships? Available at: <http://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/overview/what-are-public-privatepartnerships> (accessed January 2017).

2. «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ.(2020.03.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

3. ҚР Ұлттық экономика министрінің баяндамасы Parlam.kz.

4. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. URL: <https://primeminister.kz/>

5. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy?lang=kk>

6. Қазақстандық мемлекеттік-жеке меншік әріптестік орталығының ресми сайты. URL: <http://kzppp.kz>.

7. «Қазақстандық жобаларды дайындау қоры» ЖШС ресми сайты (Қор). URL: <https://kppf.kz/ru>.

8. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайты. URL: <https://stat.gov.kz/>

9. Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің ресми сайты. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid?lang=kk>

10. Хуснутдинов А.З. Вестник экономики, права и социологии // «Мотивационная составляющая инновационного инвестирования». Экономика. – 2011, № 2. – 94 б.

11. Малышев Е.А., Кашурников А.Н. Рыночные механизмы привлечения инвестиций в развитие электроэнергетики//Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. – № 3 (221), 2015. – 73 с.

12. Аспанбетов Д.А. Развитие автомобильных дорог РК на основе механизма ГЧП, Академия государственного управления при президенте РК. Астана. – 2014.

13. Сергеев Л.И., Богданов А.Г. Содержание регионального механизма отраслевого развития в системе управления инвестиционными процессами // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – 32 (89). – С. 44-53

14. Кочеткова С.А. Государственно-частное партнёрство. Учебное пособие Москва. – 2016.

15. «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ.(2020.03.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

16. Постникова А.А. Мақала Мемлекеттік-жекешелік әріптестік инвестицияларды тарту тетігі ретінде // Экономика және бизнес: теория және практика. – 2017. – № 1. – С. 87-91.

Г.М. Султанова, магистрант
«Нархоз» Университет, г. Алматы, Казахстан

Государственно-частное предпринимательство: суть и механизм функционирования

Аннотация. Система взаимодействия институтов государственного и частного секторов национальной экономики приобретает все большее значение в условиях, характеризующих современный этап развития экономических отношений (тенденции глобализации, геополитические угрозы, постиндустриальный характер и связанные с ними производственные процессы). Нестабильность национальных экономических систем и зависимость от внешних факторов конъюнктуры, подверженность системным кризисам повышает уровень уязвимости национального бизнеса и требует активизации государственных институтов в целях поддержки и стимулирования национальной предпринимательской инициативы. В этих условиях одной из наиболее адекватных форм стимулирования предпринимательской деятельности в современных реалиях является государственно-частная модель предпринимательства, доказавшая свою высокую эффективность как в зарубежных странах, так и в Казахстане. В статье путем анализа особенностей организационно-управленческого механизма государственно-

но-частного партнерства Республики Казахстан раскрывается его потенциал как института стимулирования предпринимательской деятельности. На примере Казахстана изучены практические аспекты реализации модели государственно-частного предпринимательства. В статье показано, что программы, реализуемые по стимулированию предпринимательской активности через проекты Министерства образования и культуры, дают положительные результаты, однако в развитии предпринимательского сектора в Казахстане все еще существует ряд проблем. По результатам оценки уровня развития страны, проведенной ассоциацией ГЧП определены направления совершенствования данного механизма взаимодействия государства и бизнеса.

Ключевые слова: государственно-частное предпринимательство; концессионные соглашения; социально-экономическое развитие; организационно-управленческий механизм; договорные отношения.

G.M. Sultanova, undergraduate
Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

Public-private entrepreneurship: essence and mechanism of functioning

Abstract. The system of interaction between the institutions of the public and private sectors of the national economy is becoming increasingly important in the conditions that characterize the current stage of development of economic relations (globalization trends, geopolitical threats, post-industrial nature and related production processes). The instability of national economic systems and dependence on external factors of the conjuncture, susceptibility to systemic crises increases the level of vulnerability of national business and requires the activation of state institutions in order to support and stimulate national entrepreneurial initiative. Under these conditions, one of the most appropriate forms of stimulating entrepreneurial activity in modern realities is the public-private business model, which has proven its high efficiency both in foreign countries and in Kazakhstan. In the article, by analyzing the features of the organizational and managerial mechanism of public-private partnership of the Republic of Kazakhstan, its potential as an institution for stimulating entrepreneurial activity is revealed. On the example of Kazakhstan, the practical aspects of the implementation of the model of public-private entrepreneurship were studied. The article shows that programs implemented to stimulate entrepreneurial activity through the projects of the Ministry of Education and Culture give positive results, but there are still a number of problems in the development of the business sector in Kazakhstan. According to the results of the assessment of the level of development of the country, conducted by the PPP association, directions for improving this mechanism of interaction between the state and business were determined.

Keywords: public-private entrepreneurship; concession agreements; socio-economic development; organizational and managerial mechanism; contractual relationship.

Г.К. Нургалиева¹, кандидат экономических наук, профессор
Г.С. Сыздыкова², магистрант
^{1,2} Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ: УРОК ДЛЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Статья посвящена анализу венчурного финансирования в различных странах, рассматриваются участники рынка венчурного капитала и возможность применения зарубежного опыта в Казахстане. Создание инновационной экономики в Казахстане не раз обозначалась высшим руководством как первоочередная задача, реализация которой требует совместных усилий государства и бизнеса. Структурная трансформация и переориентация экономики на создание инноваций важна для достижения оперативных целей политики государства. Венчурное финансирование является новым, динамично развивающимся направлением в экономике, которое интегрирует в себе механизмы внедрения и коммерциализации инноваций. Воплощение в жизнь масштабных государственных проектов требует грамотной постановки задач, достижение которых является необходимым этапом на пути к главной цели. Одной из таких задач на современном этапе развития экономики РК является поддержка механизмов венчурного финансирования, без которых невозможно эффективное стимулирование инновационного развития. Таким образом, актуальность данного исследования заключается в том, что именно аналитическое сопоставление механизма венчурного инвестирования в США, странах Европы, Юго-Восточных странах и в Республике Казахстан может помочь выявить приоритетные направления развития венчурной индустрии в РК. При анализе современного состояния венчурной индустрии в РК полезно привлечение опыта зарубежных стран, как стран с наиболее развитым сектором венчурных инвестиций. Основываясь на продолжительном и успешном опыте этих стран, можно сделать попытку спрогнозировать тенденции, необходимые для улучшения венчурной поддержки инновационных направлений бизнеса в Казахстане.

Ключевые слова: венчурный капитал, инновационный бизнес, инновации, венчурный фонд, бизнес-ангел, инвестиции.

Введение. Венчурные инвестиции за последнее десятилетие превратились в крупную мировую индустрию и зарекомендовали себя как важнейший инструмент финансовой поддержки инновационного развития экономики. Сектор венчурного финансирования доказал свою эффективность в развитых странах. Одной из важнейших составляющих развития венчурного процесса является роль государства и государственных программ поддержки развития венчурного бизнеса. В мире не было стран,

ставших на путь инновационного развития, где роль государства в формировании данного института была незначительна.

В Казахстане особенно актуальна тема создания благоприятной инфраструктуры для венчурного инвестирования, посредством которого главным образом происходит финансирование инновационных проектов. При этом представляется целесообразным ориентироваться на опыт зарубежных стран в развитии венчурной индустрии с учетом особенностей казахстанской экономики, а также исходя из задач, стоящих в инновационной сфере.

Экспериментальная часть. Наиболее высокоразвитой инфраструктурой венчурного инвестирования характеризуется рынок США. В США накоплен значительный опыт развития и ведения венчурного бизнеса, действует развитая законодательная база, при этом используется широкий спектр инструментов: налоговых льгот, кредитов, гарантируемых займов [1].

Для США характерна система финансирования инноваций, которая ориентирована на реализацию инновационного процесса в максимально широком круге отраслей. Одной из особенностей функционирования такой системы является развитый сектор институциональных инвесторов (пенсионные фонды, страховые организации, кредитные союзы и др.) – главный источник долгосрочных ресурсов для венчурного финансирования.

Одной из причин активного развития венчурного рынка стало принятие законов, стимулирующих перевод инноваций и государственного сектора в частный сектор.

На территории США числится более сотни льгот, стимулирующих научно-технический прогресс. Общая сумма льгот равна затратам компании на инновационную деятельность.

В США венчурный капитал распределяется в основном в высокотехнологичные области. Для более эффективной интеграции инноваций в реальный сектор экономики венчурные фонды взаимодействуют с исследовательскими центрами и различными институтами.

Как правило финансируются только ранние стадии ЖЦ предприятий. Рынок венчурного финансирования состоит не только из частных инвесторов, он разнообразен: внебюджетные фонды, страховые компании, бизнес-ангелы. На основании состава венчурного рынка можно отметить развитость фондового рынка, который является одной из предпосылок создания успешного рынка венчурного капитала.

Следующими отраслями, привлекательными для венчурных капиталистов и широко развивающимися в США являются биотехнологии, робототехника, медицина, здравоохранение и потребительские товары.

Высокая активность венчурных инвесторов в США объясняется прежде всего развитостью фондового рынка этой страны. К примеру, на биржу NASDAQ торгуются акции преимущественно высокотехнологичных компаний, оцениваемых в \$9,6 трлн.

Еще одним ключевым преимуществом венчурного рынка США является наличие спроса на конечный продукт.

Государство активно содействовало развитию венчурного бизнеса. С этой целью были предприняты следующие меры:

- принятие Федерального закона «О развитии инновационной деятельности в малом бизнесе», с последующими изменениями от 1992 г. (The Small Business Innovation Development Act of 1982). В рамках этого закона был разработан ряд национальных программ, финансируемых из государственного бюджета. Среди наиболее эффективных мероприятий можно назвать такие программы, как «Инновационные исследования в малом бизнесе» (The Small Business Innovation Research – SBIR) и «Программа трансфера технологий малого бизнеса» (The Small Business Technology Transfer Program – STTR);

- запуск программы «Инвестиционные компании малого бизнеса» по созданию компаний для инвестиций в малый-бизнес (Small Business Investment Corporations, SBICs), основной деятельностью которых было предоставление капитала начинающим или уже существующим фирмам;

- снижение налогов на долгосрочные инвестиции;

- предоставление пенсионным фондам права участия в инвестиционной деятельности: с 1978 года законодательство разрешает пенсионным фондам использовать до 5% активов на венчурное финансирование;

- создание развитой инфраструктуры, включающей венчурные фонды, пулы, бизнес-инкубаторы.

Изучив особенности венчурного финансирования США, были определены основные характеристики модели венчурного финансирования Американского венчурного рынка:

- Поддержка государства (льготы, финансовая поддержка, законодательная база);

- Преобладание стартового финансирования;

- Финансирование высокорисковых проектов;

- Активное участие институциональных и частных инвесторов.

Вторым после США рынком венчурного капитала по развитости является Европейский союз (ЕС). В Европе венчурное финансирование стало стремительно развиваться в начале 80-х гг. XX в., причем это развитие было связано с 20-летним американским опытом, опираясь на который европейские страны смогли избежать существенных ошибок и адаптировать к европейским условиям уже отработанные финансовые и управленческие технологии [2].

Европейские инвесторы склонны к вложению средств в активы с низким уровнем риска (к примеру, облигации), в то время как признаком венчурных инвестиций являются высокорисковые сделки. С течением времени предпочтения инвестировать в поздние стадии, когда риски не такие высокие, остались.

Одними из самых развитых стран Европы считаются Великобритания, Нидерланды и Швейцария.

В Европе не существует фондовых рынков, подобных американского NASDAQ, поэтому венчурное финансирование в Европе больше ориентировано на компании, находящиеся в традиционных секторах экономики или на более поздних стадиях развития.

Особенности рынка венчурного капитала Великобритании:

- Наличие альтернативного фондового рынка, на котором обращаются акции молодых инновационных компаний, не достигших фазы зрелости (AIM);

- Предоставление налоговых льгот, в частности налоговых кредитов (зачетов) тем, кто вкладывает средства в предприятия малого бизнеса или венчурного фонда (Enterprise Investment Scheme and Venture Capital Trusts);

- Инвестирование преимущественно в поздние фазы развития компаний;

- Реципиентами венчурного капитала являются предприятия высокотехнологичного сектора и сектора потребительских товаров;

- Основа инвесторов – пенсионные фонды.

Особенности рынка венчурного капитала Франции:

- Реализация специальных государственных программ помощи инновационным предприятиям за счет участия в их затратах путем дотаций, налоговых льгот, льготных кредитов, рискованного капитала и консультирования;

- Наличие системы гарантированных займов, предоставляемых малым предприятиям. Государство выступает в роли вторичного гаранта;

- Активная реализация государственных программ в области развития технологий;

- Лидирующее положение среди инвесторов на рынке занимают банковские структуры и страховые компании (Аналогичная ситуация в Голландии);

- Наличие региональной сети внедренческих центров и организаций по передаче технологий и бизнес-инкубаторов.

Особенности рынка венчурного капитала Германии:

- Высокая степень развития исследовательского сектора;

- Создание германской ассоциации промышленных кооперативных исследований (GAIR), которая объединяет более 100 промышленных исследовательских ассоциаций;

- Малый и средний бизнес получает широкую поддержку посредством многочисленных правительственных программ (к примеру, pro Mittelstand);

- Наибольшая доля венчурного капитала формируется банками, в то время как пенсионные фонды не проявляют совершенно никакой активности. Важную роль в развитии венчурной индустрии играют частные инвесторы;

- Предпочтительность вложений в национальные проекты;

– Прямое государственное участие в развитии венчурного инвестирования.

Особенности рынка венчурного капитала Швейцарии:

– 70% венчурных вложений в швейцарские стартапы были сделаны из-за рубежа;

– Стартапы Швейцарии финансируются за счет бизнес-ангелов. Также заметное число инвестиций идет от корпоративных инвесторов;

– Лидером финансирования является сектор здравоохранения, естественных наук. Также на подъеме сектор ИТ и смежные с ним области знаний;

– Финансирование идет в инновации на начальных этапах для получения максимальной прибыли.

Страны Европы имеют схожие особенности венчурного финансирования, к примеру, основу инвесторов составляют институциональные инвесторы (банки, пенсионные фонды), государство осуществляет всевозможную поддержку венчурному предпринимательству (льготы, дотации, налоговые льготы, льготные кредиты) и финансирование в поздние стадии проектов. Исключение составляет венчурная политика Швейцарии, которая максимально соответствует рынку Америки (финансирование инноваций, поддержка бизнес-ангелами, финансирование в ранние стадии). Изучив особенности венчурного финансирования стран Европы, были определены основные характеристики модели венчурного финансирования Европейского венчурного рынка:

– Поддержка государства (льготы, финансовая поддержка, законодательная база);

– Финансирование проектов на более поздних стадиях и финансирование в традиционные отрасли;

– Финансирование низкорисковых и умереннорисковых проектов;

– Активное участие институциональных инвесторов.

Рынок Юго-Восточной Азии довольно молодой, относительно европейского и американского, но тем не менее его развитие идет стремительными темпами. Наиболее активным венчурным рынком является рынок Сингапура. С 1980-х годов компании в Сингапуре развиваются с помощью бизнес-ангелов и венчурных фондов [3].

Одну из ключевых ролей в развитии благоприятных условий для венчурного инвестирования Сингапура сыграла государственная поддержка развития стартапов, которая предусматривает налоговые льготы для развивающихся компаний и инвесторов, финансирующих их, что увеличивает привлекательность региона практически для любой сферы бизнеса.

Удобное географическое положение Сингапура позволяет местным стартапам строить тесные взаимосвязи с активно развивающимися азиатскими рынками, а также получать выгоды от постоянного доступа к потребителям товаров и услуг, которыми выступают многонациональные корпорации, имеющие свои представительства в финансовом центре Азии.

Некоторые страны Юго-Восточной Азии, такие как Филиппины, Израиль, Сингапур являются одними из ведущих на мировом рынке Hi-tech. За минимальное время эти страны стали лидерами, благодаря эффективной инвестиционной политике правительства и ряда инновационных частных фондов [4].

Существенным фактором, который стимулирует приток частных инвестиций, являются правительственные программы, предоставляющие налоговые льготы. Кроме того, государство берет на себя функцию финансирования инновационных перспективных проектов [5].

В странах Юго-Восточной Азии государство оказывает значительную поддержку на законодательном уровне и при формировании системы эффективных инструментов, прямых и косвенных методов стимулирования венчурного финансирования. При этом институциональные условия развития венчурной индустрии постоянно совершенствуются в соответствии с изменениями внешней среды инновационного бизнеса, новыми трендами мирового рынка инноваций.

Результаты и обсуждения. Изучив основные характеристики, особенности венчурного рынка Америки, стран Европы и Юго-Восточной Азии можно выделить, что казахстанский рынок венчурных инвестиций имеет ряд специфических особенностей, которые отличают его от венчурной индустрии других стран. Однако для Казахстана по-прежнему актуален опыт формирования и становления рынка венчурного капитала в США, Европе и Азии. В странах с развитой инвестиционной индустрией государство оказывает значительную поддержку сектору венчурных инвестиций, который является одним из важнейших сегментов инновационной системы. Поддержка венчурной индустрии в развитых странах осуществляется как на законодательном уровне, так и при формировании системы эффективных инструментов, прямых и косвенных методов стимулирования венчурного финансирования. Прямые методы поддержки венчурных инвестиций включают государственные инвестиции в акционерный капитал и государственные кредиты. Косвенные методы поддержки включают развитие фондовых рынков для инновационных фирм, упрощение процедуры формирования фондов венчурного капитала, стимулирование взаимодействия крупных и малых предприятий с финансовыми институтами.

Именно государственная поддержка имеет особое значение при становлении и развитии рынка венчурного капитала, особенно на начальных этапах. Рекомендации по развитию национальных систем финансирования инноваций, разрабатываемые экспертами международных организаций, как правило, исходят из необходимости построения системы финансирования, в значительной мере, копирующей систему США. Однако применительно к экономике Казахстана, равно как и к экономикам многих других стран, такой подход представляется малопродуктивным. США обладает высоким уровнем развития рыночных институтов, развитым рынком слияний и поглощений, высоким уровнем публичности компаний. В Казахстане же данные секторы экономики находятся пока на стадии формирования.

Заключение. Казахстанская финансовая система традиционно относится к системам с преобладанием банковского финансирования, а не

финансовых рынков и институциональных инвесторов, как в США. Международный опыт формирования венчурных систем финансирования инноваций следует учесть при формировании венчурной индустрии в Казахстане с учетом особенностей экономики страны, а также исходя из задач, стоящих в инновационной сфере (достижение глобального технологического лидерства в определенных нишах и повышение общего технологического уровня массовых отраслей).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Васильева Т.Н. Особенности венчурного финансирования в США / Т.Н. Васильева, И.В. Васильева // Инновации и Инвестиции. – 2018. – № 3. – С. 45-52.
2. Александрин Ю.Н., Тюткалова А.В. Зарубежный опыт развития индустрии венчурного финансирования // Общество: политика, экономика, право. 2022. № 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-razvitiya-industriivenchurnogo-finansirovaniya> (дата обращения: 10.02.2022).
3. Думнова Н.А., Рязанцева Т.В. Венчурные инвестиции как источник благосостояния и социальной стабильности страны. URL: http://www.orelgiet.ru/docs/pdf/11_10_12_12.pdf. (дата обращения: 10.02.2022).
4. 500 Startups. Сайт венчурного фонда: <https://500.co/press>
5. Эндрю Романс. Настольная книга венчурного предпринимателя: секреты лидеров стартапов// 2021. № 1. – С. 28-31.

Г.К. Нурғалиева¹, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Г.С. Сыздықова², магистрант

^{1,2}әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Венчурлық қаржыландырудың шетелдік тәжірибесі: Қазақстан үшін сабақ

Түйіндеме. Мақала әртүрлі елдердегі венчурлық қаржыландыруды талдауға арналған, венчурлық капитал нарығына қатысушылар және шетелдік тәжірибені Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Қазақстанда инновациялық экономиканы құруды жоғары басшылық бірнеше рет басым міндет ретінде белгіледі, оны жүзеге асыру мемлекет пен бизнестің бірлескен күш-жігерін қажет етеді. Мемлекеттік саясаттың жедел мақсаттарына қол жеткізу үшін құрылымдық қайта құру және экономиканы инновацияларды құруға қайта бағдарлау маңызды. Венчурлық қаржыландыру – инновацияларды енгізу және коммерцияландыру тетіктерін біріктіретін экономикадағы жаңа, қарқынды дамып келе жатқан бағыт. Ауқымды мемлекеттік жобаларды іске асыру негізгі мақсатқа жету жолындағы қажетті қадам болып табылатын міндеттерді сауатты қоюды талап етеді. Қазақстан Республикасы экономикасы дамуының қазіргі кезеңіндегі осы міндеттердің бірі венчурлық қаржыландыру тетіктерін қолдау болып табылады, онсыз

инновациялық дамуды тиімді ынталандыру мүмкін емес. Осылайша, бұл зерттеудің өзектілігі АҚШ, Еуропа елдері, Оңтүстік-Шығыс елдері және Қазақстан Республикасындағы венчурлық инвестициялау механизмін аналитикалық салыстыру венчурлік дамудың басым бағыттарын анықтауға көмектесетіндігінде. Қазақстан Республикасындағы өнеркәсіп. Қазақстан Республикасындағы венчурлық саланың қазіргі жағдайына талдау жасағанда венчурлық инвестиция секторы неғұрлым дамыған елдер ретінде шет елдердің тәжірибесіне сүйенген тиімді. Осы елдердің ұзақ және табысты тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстандағы инновациялық бизнес бағыттарына венчурлық капиталды қолдауды жақсарту үшін қажетті тенденцияларды болжауға әрекет жасауға болады.

Түйінді сөздер: венчурлық капитал, инновациялық бизнес, инновациялар, венчурлық қор, бизнес періште, инвестициялар.

G.K. Nurgalieva¹, candidate of Economic Sciences, Professor

G.S. Syzdykova², undergraduate

^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Foreign experience of venture financing: a lesson for Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the analysis of venture financing in various countries, participants in the venture capital market and the possibility of applying foreign experience in Kazakhstan are considered. The creation of an innovative economy in Kazakhstan has been repeatedly designated by the top management as a priority task, the implementation of which requires the joint efforts of the state and business. Structural transformation and reorientation of the economy towards the creation of innovations is important for achieving the operational goals of government policy. Venture financing is a new, dynamically developing direction in the economy, which integrates the mechanisms for introducing and commercializing innovations. The implementation of large-scale state projects requires a competent setting of tasks, the achievement of which is a necessary step on the way to the main goal. One of these tasks at the present stage of development of the economy of the Republic of Kazakhstan is to support venture financing mechanisms, without which it is impossible to effectively stimulate innovative development. Thus, the relevance of this study lies in the fact that it is the analytical comparison of the venture investment mechanism in the USA, European countries, South-Eastern countries and the Republic of Kazakhstan that can help identify priority areas for the development of the venture industry in the Republic of Kazakhstan. When analyzing the current state of the venture industry in the Republic of Kazakhstan, it is useful to draw on the experience of foreign countries, as countries with the most developed sector of venture investments. Based on the long and successful experience of these countries, an attempt can be made to predict the trends needed to improve venture capital support for innovative business lines in Kazakhstan.

Keywords: venture capital, innovative business, innovations, venture fund, business angel, investments.

K.B. Daulbayev¹, doctor of economic sciences, professor
L.N. Makhmedzhanova², candidate of Economic Sciences, associate professor
M.K. Abuova³, undergraduate

¹ Ablai khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

² D. Kunaev Eurasian Law Academy, Almaty, Kazakhstan

³ Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN BY THE METHOD OF SELECTIVE REGIONAL POLICY

Abstract. Until now, the topic of finding solutions to the problem of regional differences and methodology for studying the contribution of each region in achieving economic growth remains relevant. Discussions continue in the republic over the assessment of current trends in the policy of equalizing disproportions at the regional level, their severity and depth. International experience in this area demonstrates a wide range of tools in the field of sustainable regional development designed to smooth out territorial differences. As practice has shown, in prosperous states, the leveling policy is focused on “pulling up” regions that are lagging behind in development to the level of successful ones. In developing countries, the policy of searching for and developing potentially attractive "points of growth" with a parallel process of leveling differences in the socio-economic development of regions has found wide application. The methodological basis of the dissertation research is represented by the works of domestic and foreign scientists in the following areas: theoretical foundations and problems of regional development in the context of the socio-economic situation and analysis, the creation of a methodological basis for identifying and assessing regional asymmetries, as well as a multidimensional statistical analysis of the situation in the regions and grouping statistical data.

Keywords: socio-economic territorial development, regional policy, selective regional policy, disproportions of regions, differentiation of regions.

Introduction. Kazakhstan, along with many countries of the world, faced the problem of differently accelerated development of regions and accumulated its experience in solving it. At the same time, the indicators of socio-economic development in the localities in recent years, in the course of our analysis, showed the ineffectiveness of the measures taken by the state and determine the need for changes in the ongoing regional policy, taking into account regional characteristics and international experience. According to the republican program documents, the ongoing “...regional policy of Kazakhstan is designed to ensure the formation of a rational territorial organization, which includes the stimulation and regulated development of urbanization and agglomeration processes, which are the most important points of economic growth of the national economy, the development and support of promising settlements with economic

and demographic potentials, which corresponds to global trends in the development of urbanization and regional development processes” [8].

The study of international experience allowed us to come to the conclusion that in the scientific world there is no consensus on the content and semantic load of the concept concerning the issue of smoothing out disproportions in the development of regions. Each country, taking into account its characteristics and goals pursued, independently formulates the essence and content of regional policy. At the same time, despite the diversity of approaches in the world to solving the problem of uneven development of territories, all of them are united by the same understanding of the ultimate goal of equalization – this is the achievement of a uniform level of quality of life and well-being of the population throughout the state.

In this context, the Head of State set a number of new tasks to modernize the entire system of regional development, taking into account modern trends and challenges. Regional policy in the new conditions should rely more on the renewed role of strategic planning institutions – the state, territories, business, public associations and the expert community.

Since gaining independence, Kazakhstan has implemented two Regional Policy Concepts aimed at smoothing out contrasts in the level of development of regions and cities. In addition, they implemented.

Experimental part. The development of regions today is carried out in accordance with a number of program documents, such as the Forecast Scheme of the Territorial and Spatial Development of the Country in 2020-2025, the GoT 2020, etc. [8].

Despite the measures taken, the existing policy documents (state, government, sectoral, regional) have a narrow departmental and narrowly focused approach, poorly focused on achieving regional policy priorities. Their main focus is to support successful territories in the form of "points of growth" (macro-regions, hub cities, agglomerations, "first / second / third level" cities), while overcoming the problems and issues faced by backward regions is not pursued directly. In order to level the significant gap in the level of socio-economic territorial development in Kazakhstan, we propose an algorithm in the form of a Roadmap, consisting of two parts. It is based on a selective regional policy that defines “the conscious activity of government bodies, which consists in selective influence on certain territories in order to achieve an effective and (or) uniform distribution of economic activity throughout the country” [1].

Results and discussions. We are studying the possibility of a selective regional policy determined in accordance with the objectives of the economic policy of the regions, the goals of which include two components: "efficiency" and "equality". The “equality” model is applied when the economic policy of the regions selectively affects backward territories. The “efficiency” model is applied when the impact is made on developed regions (“growth poles”). In the content part, the selective regional policy is divided into polarized and equalizing (Figure 1) [2].

The polarized selective policy is designed to provide targeted assistance to specific regions with relatively high development potential, ignoring other remaining actors. This approach leads to an influx of investments in selected regions, considered as "locomotives".

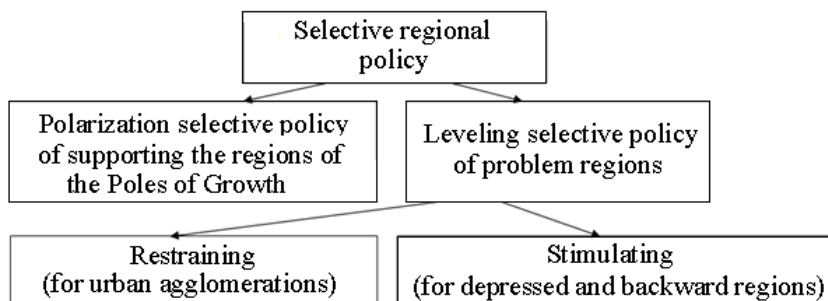

Figure 1 – Types of selective regional policy

Note – Compiled according to the source [2]

In the 2020 Regional Development Program, the main focus is on supporting the “growth poles” in the form of four agglomerations, macro-regions, hub cities, cities of the “first”, “second” and “third” levels. Such a policy corresponds to a polarized selective regional policy.

How effective it is, we will find out as part of the algorithm for reducing regional disparities in the process of analyzing the 2020 Territorial Development Programs.

The leveling approach in selective territorial policy is used to smooth out differentiation in the development of upper-level administrative-territorial units on the basis of selective impact on backward regions, the selection of which from the existing set is carried out taking into account the interests of each specific country. The smoothing policy acquires a stimulating direction when the objects of alignment are territories from among the lagging behind, and includes the fulfillment of only those goals that cannot be achieved without intervention from the authorities, relying only on market institutions. Due to its targeted, targeted content, such a policy differs from similar measures to support the regions by the state with the help of general transfers and, among other things, also plays a restraining role when overpopulated megacities fall under the objects of smoothing disproportions.

The types of selective regional policy described above are summarized and presented in tabular form (Table 1).

The roadmap (sequence) of measures for both parts of the algorithm to reduce socio-economic disparities in the development of the regions of the Republic of Kazakhstan involves assessing in three stages how effectively the selective policy in relation to the regions is being implemented, in our case, the Program for the Development of the Territories of Kazakhstan in 2020.

The first part of the algorithm is aimed at determining the effectiveness of a polarized, and the *second part* is an equalizing selective regional policy in the above direction.

Reducing the high rates of disproportions in regions causes certain difficulties, since there are no methods for objectively assessing the implementation of a selective territorial policy in scientific sources. At the same time, the PRTs are an effective stimulating tool for this kind of policy and include a set of approaches aimed at activating both external and internal factors of territorial development.

Table 1 – Types of selective regional policy and their characteristics

Features	Equalizing selective politics		Polarized selective politics
	stimulating	deterrent	
Objects of selective policy	Backward and depressed regions	Congested urban agglomerations - megacities	Territories with the greatest potential for economic growth
Purpose of selective politics	Reducing inter-regional differences by stimulating the growth of backward and depressed regions	Reducing inter-regional differences by curbing the growth of megacities	Achieving maximum national welfare through the effective use of the economic potential of the region - the poles of growth.
General principles	Principles of social justice		The principle of the nodal system
Note – Compiled according to the source [2]			

There are two criteria for the effectiveness of a selective regional policy: *the dynamics of the number of problem areas and the dynamics of interregional disproportions*. A.G. Granberg established an important regularity - the influence of the level of interregional disproportions on the dynamics of the number of backward territories and named this phenomenon “problems of regional development” [3]. Thus, the scientist noted that the increase in interregional disproportions inevitably leads to the growth of problem areas.

Based on the foregoing, we will present a methodical approach, or a Roadmap consisting of three stages of the first part of the algorithm for evaluating the effectiveness of a polarized selective regional policy in terms of reducing the gap between the lagging problematic and leading regions of the "problem of regional development" (Table 2).

Table 2 – Stages of assessing the effectiveness of the selective regional policy of the state

Criteria for the level of problematic regional development		The level of problematic regional development		Evaluation of the effectiveness of selective regional policy
Dynamics of interregional differences	Dynamics of the number of problem regions			
Stage I	Stage II	Stage III		
Divergence	Rising	High	Rising	Negative III degree
Divergence	No dynamics		Decreasing	Negative II degree
Divergence	Decline		Stable	Negative I degree
Convergence	No dynamics	Low	Stable	Positive I degree
Convergence	Decline		Decreasing	Positive II degree
Convergence	Absence (elimination)		Optimal	Positive III degree
Note – Compiled according to the source [4]				

According to Table 2, *the first stage* of the assessment consists in diagnosing the dynamics of interregional disparities for the period 2016-2020, for the duration of the Programs for the Development of the Territories of Kazakhstan or, more precisely, in the search answering the question – what process is the development of regions subject to - divergence or convergence.

At the second stage, we will evaluate the dynamics of the number of backward and depressed regions of Kazakhstan and establish such trends as growth, decline, lack of dynamics and uncertainty in the number of territories that have difficulties in development compared to more successful territories.

During the third stage, we will compare the results obtained with the criteria presented in Table 2. We will establish the degree of “problem of regional development”, based on the results of which we will draw a conclusion about the effectiveness of a polarized selective regional policy.

Table 3 – Dynamics of interregional differentiation of the regions of the Republic of Kazakhstan in terms of VRP per capita in the implementation of regional development programs in 2021

Differentiation indicators	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year
<i>MMR</i> Difference Scale: – taking into account extreme values	8,09	7,99	7,94	7,75
– without taking into account extreme values	6,03	6,31	6,63	6,97
Coefficient of variation <i>K</i>	0,7073	0,7132	0,7232	0,7414
Note – Compiled according to				

Analysis of the results of the criteria for interregional disproportions in Table 3 – allows us to conclude that the implementation of the Development Programs of the territories of Kazakhstan for 2020-2005 will show signs of a process of interregional divergence, since two out of three indicators (the scale of differences without taking into account extreme values and the coefficient of variation) will increase by the end 2020. Thus, the scale of differences, excluding extreme points, in 2020 increased by 15.6% compared to 2016, the coefficient of variation over the same period increased by 4.8%. The scale of differences, taking into account the extreme values, is less informative, since the extreme points in the population, which stand out strongly against the background of other values, can be excluded from the study population for a more accurate assessment.

Taking into account the fact that the PRT until 2025 was developed in the implementation of higher strategic documents – the Forecast Scheme territorial and spatial development of the country until 2025 and the Regional Development Program until 2020-2025, which enshrined a polarized selective policy for the development and maintenance of successful locomotive regions in the role of “growth points” and does not provide for an equalizing policy, the priorities of which would be related to problem areas, it can be argued that the observed disproportions will only grow, and this is confirmed by our calculations. At the third and final stage, based on the obtained results of the dynamics of interterritorial disparities and the established number of lagging, problem regions, we will evaluate the expected effectiveness of the polarized policy fixed in the PRT until 2025, guided by the above system of assessments in table 40. Thus, in the context of divergence and increase number of problem regions in Kazakhstan, the effectiveness of the polarized selective policy is assessed as "Negative III degree" - the worst option from the scale in Table 40. This is due to the fact that by the end of the PRT until 2020, it will not be possible to positively resolve the issue of problem regions.

The results of territorial differentiation, obtained through the implementation of an equalizing selective policy, show the same trend and dynamics as in the case of a polarized policy: two indicators - the coefficient of variation K and the scale of differences MMR , excluding extreme points, grow throughout the entire estimated period of the PRT, and one indicator – the scale of differences in MMR , taking into account extreme values, decreases. The coefficient of variation K increased over the period of analysis by 5.4%, and the scale of differences in MMR , excluding extreme points, by 15.5%. The scale of differences in MMR , taking into account extreme values, decreased by 6.2%. This indicates the presence of a trend of divergence in the development of regions and suggests that we have not achieved our goal – to achieve a qualitative change in reducing the differentiation of territories, directing the process of development of territories along the path of convergence. For clarity, let us present the results of interregional differences in selective policy in relation to the regions of both models – polarized and equalizing (Table 4). In the numerator, the values correspond to a polarized policy, in the denominator, to an equalizing one.

Table 4 – Dynamics of interregional differences between the regions of the Republic of Kazakhstan before and after adjusting VRP per capita in the implementation of regional development programs in 2021

Differentiation indicators	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year
<i>MMR</i> Difference Scale:	8,09	7,99	7,94	7,75
– taking into account extreme values	7,80	7,66	7,59	7,31
– without taking into account extreme values	6,03	6,31	6,63	6,97
	4,46	4,49	4,82	5,15
Coefficient of variation K	0,7073	0,7132	0,7232	0,7414
	0,6373	0,6414	0,6526	0,6720
Note – Compiled according to				

Further, in accordance with the second stage, by calculation we determine the number of problem areas after adjustment, the results are presented below (table 5).

From table 5, we can conclude that the number of problem regions decreased in 2018-2019. by one unit (from nine to eight), which is also a positive result of the adjustment. In 2017 and 2020, the number of problem regions does not change – eight and nine, respectively.

At the third stage, in the second part of the algorithm, we will evaluate the effectiveness of the leveling policy in accordance with the scale presented in Table 1. The results obtained will meet the “Negative I degree” criterion.

At the first stage of the implementation of this type of policy, signs of divergence were established, at the second stage the number of problem regions decreased, which indicates a general improvement in indicators related to the elimination of regional differences, as opposed to the indicators of the first part of the algorithm associated with polarized selective policy.

Table 5 – The ratio of the forecast level of VRP per capita of the regions of the Republic of Kazakhstan to the average value for the republic after adjustment for the period of 2021

Region	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year
Akmola region	0,5347	0,5950	0,6272	0,6572
Aktobe region	0,7413	0,6987	0,6633	0,6228
Alma-Ata's region	0,4426	0,4626	0,4610	0,4604
Atyrau region	2,6356	2,5819	2,5484	2,4446
WKR	1,0048	0,9938	0,9776	0,9480
Jambyl Region	0,3378	0,3372	0,3360	0,3346
Karaganda region	0,8282	0,8395	0,8435	0,8401
Kostanay region	0,6161	0,5982	0,5861	0,5678
Kyzylorda Region	0,6863	0,6619	0,6491	0,6217
Mangystau region	1,4893	1,4932	1,5158	1,5273
South Kazakhstan region	0,9351	0,9120	0,8791	0,8363
Pavlodar region	0,8252	0,8012	0,7766	0,7446
NKR	0,5710	0,5633	0,5627	0,5582
OKR	0,4692	0,4547	0,4425	0,4299
Astana city	1,9050	1,9630	1,9940	2,1920
Almaty city	1,9778	2,0438	2,1371	2,2146
No. of problems regions (> 0.75)	8	8	8	9
Note – Compiled according to				

Conclusion. The study showed that at the present stage of development, the leveling selective regional policy is preferable and more effective than the polarized type policy pursued in Kazakhstan, adopted in the current program and strategic documents and contributing to the even greater development of successful territories as “growth poles” with insufficient attention to lagging, “weak” regions. This, as shown by the calculations, leads to an increase in disproportions at the regional level, increases the number of problematic territorial units. On the contrary, the leveling selective regional policy, which primarily supports the underdeveloped territories, showed positive results. This policy is based on the electoral principle. According to its results, the scale of differentiation of regions decreased, and the number of problematic regions among them decreased.

REFERENCES

1. Sidorenko O.V. Classification of instruments of selective regional policy of the state // <http://eizvestia.isea.ru/pdf.aspx?id=9691>.
2. Leonov S.N., Sidorenko O.V. Selective regional policy as an independent type of state regional policy // *Electronic Bulletin*. – 2019. – No. 28. – P. 1-6.
3. Granberg A.G. Regional development: the experience of Russia and the European Union: a monograph. – M.: Economics, 2020. – 576 p.
4. Ryabova S.G., Dadykina Yu.V. Regional socio-economic
5. Differentiation and support mechanism for problem regions // <http://sisupr1.mrsu.ru/2011-4/PDF/5/Dadyikina.pdf>.

К.Б. Дауылбаев¹, экономика ғылымдарының докторы, профессор
Л.Н. Махмеджанова², экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
М.Қ. Абуова³, магистрант

¹ Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан

² Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академия, Алматы қ., Қазақстан

³ Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазақстан Республикасы өңірлеріндегі селективтік саясаты әлеуметтік-экономикалық дамуына тигізетін әсері

Түйіндеме. Осы уақытқа дейін аймақтық айырмашылықтар мәселесінің шешімдерін іздеу тақырыбы және әр аймақтың экономикалық өсуге қосқан үлесін зерттеу әдістемесі өзекті болып қала береді. Республикада диспропорцияларды өңірлік деңгейде теңестіру саясатындағы қазіргі заманғы үрдістерді, олардың өткірлігі мен тереңдігін бағалау жөнінде пікірталастар әлі де бәсеңдемейді. Осы саладағы халықаралық тәжірибе аумақтық айырмашылықтарды тегістеуге арналған тұрақты Өңірлік даму саласындағы құралдардың кең жиынтығын көрсетеді. Тәжірибе көрсеткендей, гүлденген мемлекеттерде теңестіру саясаты дамуында артта қалған өңірлерді табысты деңгейге дейін «тартуға» бағытталған. Дамушы елдерде өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы айырмашылықтарды теңестірудің параллельді процесі бар ықтимал тартымды «өсу нүктелерін» іздеу және дамыту саясаты кеңінен қолданылды. Әдістемелік зерттеу әлеуметтік-экономикалық жағдай тұрғысынан Өңірлерді дамытудың теориялық негіздері мен проблемалары және талдау, өңірлік асимметрияны анықтау және бағалау үшін әдістемелік база құру, сондай-ақ өңірлердегі ахуалды көп өлшемді статистикалық талдау және статистикалық деректерді топтастыру бағыттары бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерімен ұсынылған.

Түйінді сөздер: өңірлік саясаттың әлеуметтік-экономикалық аумақтық дамуы, селективті өңірлік саясат, өңірлердің диспропорциясы, өңірлердің саралануы.

К.Б. Дауылбаев¹, доктор экономических наук, профессор
Л.Н. Махмеджанова², кандидат экономических наук, доцент
М.Қ. Абуова³, магистрант

¹ Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

² Евразийская юридическая академия имени Д. Кунаева, г. Алматы, Казахстан

³ Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Социально-экономическое развитие регионов Республики Казахстан методом селективной региональной политики

Аннотация. До настоящего времени остается актуальной тема поиска решений проблемы региональных различий и методологии исследования вклада каждого региона в достижение экономического роста. В республике по-прежнему не утихают дискуссии по поводу оценки современных тенденций в политике выравнивания диспропорций на региональном уровне, их остроты и глубины. Международный опыт в данной сфере демонстрирует широкий набор инструментов в области устойчивого регионального развития, предназначенных для сглаживания территориальных различий. Как показала практика, в благополучных государствах политика выравнивания ориентируется на «подтягивание» отстающих в развитии регионов до уровня успешных. В развивающихся странах нашла широкое применение политика поиска и развития потенциально привлекательных «точек роста» с параллельным процессом выравнивания различий в социально-экономическом развитии регионов. Методологическая исследования представлена трудами отечественных и зарубежных ученых по следующим направлениям теоретические основы и проблемы развития регионов в разрезе социально-экономической обстановки и анализ создание методической базы для выявления и оценки региональной асимметрии а также многомерный статистический анализ ситуации в регионах и группировка статистических данных.

Ключевые слова: социально-экономического территориального развития региональная политика, селективной региональной политики, диспропорций регионов, дифференциации регионов.

Е. Билан¹, магистрант
С.Ж. Пралиева², экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор
^{1, 2} «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

ОТАНДЫҚ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРБИЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстан экономикасындағы сақтандыру нарығының даму ерекшеліктерін және салаларын атап көрсетілген. Экономиканың нарықтық қатынастарға көшуі, кәсіпкерлік қызметтің дамуы, тауар мен айырбас шеңберінің, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы өзара келісімшарт міндеттемелерінің кеңеюі сақтандыру арқылы болатын кепілдіктердің берік жүйесінің қызметтері қарастырылған. Сонымен қатар, қазіргі экономика жағдайындағы сақтандыру институтының ерекше маңыздылығы қандый факторлармен айқындаладынына тоқталған. Отандық сақтандыру жүйесі республика экономикасының сенімді әрі орнықты дамуына, халықты әлеуметтік қорғауды арттыру үшін қосымша негіз жасауға, азаматтар мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүлкін сақтандыруға ықпал етуде және негізгі мәселелер айқындалған. Мақалада сақтандыру тәуекелділігіне байланысты қайта орналастыру қатынастары туындайды, себебі ол зиянның пайда болуын туындату мүмкін, ал оның салдарынан шығындар пайда болудың қазіргі жағдайы қарастырылды. Отандық сақтандыру нарығында «FreedomFinanceInsurance» сақтандыру компаниясы Акционерлік қоғамы қарастырылды. Сонымен қатар, құрылатын стандартталған профиль сақтандыру саласының секторындағы халықаралық стандарттарға сәйкес келеді. IT-технологиялардың бастамасы мен келешектегі болжамы көрсетілді. Бүгінгі және болашақтағы ақпараттық технологияны қолдану нәтижесі қарастырылды. Жұмыстың соңында тұрғын үй нарығы үшін жеңілдікті ипотекалық бағдарламаның рөлі туралы жалпы қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: сақтандыру, сақтандыру нарығы, сақтандыру ісі, қаржы нарығы, инвестициялық портфель.

Кіріспе. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде сақтандыру экономиканың әлеуметтік тұрғыдан маңызды, қарқынды дамушы секторларының бірі болып табылады. Сақтандыру жүйесі түрлі жағдайлардан туындаушы тәуекелдерге қарсы тұрудың тиімді құралын қалыптастырады. Сақтандыру бұл Қазақстан экономикасындағы дамып келе жатқан салалардың бірі болып отыр. Сақтандыру ісі қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатындағы экономикалық әдістермен басқару мен реттеудің құралы болып табылады.

Экономиканың нарықтық қатынастарға көшуі, кәсіпкерлік қызметтің дамуы, тауар мен айырбас шеңберінің, шаруашылық жүргізуші

субъектілер арасындағы өзара келісімшарт міндеттемелерінің кеңеюі сақтандыру арқылы болатын кепілдіктердің берік жүйесін талап етеді. Тек сақтандыру негізінде ғана материалдық игіліктерді өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну процесінде пайда болатын қоғамдық және жеке мүдделерді қорғау мүмкін болады [1].

Сараптамалық бөлім. Қазіргі экономика жағдайындағы сақтандыру институтының ерекше маңыздылығы бірқатар факторлармен айқындалады.

Біріншіден, мемлекет тарапынан көзделген шаралардың сипаты мен көлеміне карамастан, сақтандыру халық пен ұйымдардың түрлі мүдделерін қосымша қорғауға мүмкіндік береді. Қазіргі кезде табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайларды жою жөніндегі шығыстардың негізгі ауырпалығы мүмкіндігі объективті түрде шектеулі болып табылатын мемлекеттік бюджетке түседі.

Екіншіден, сақтандыру механизмін қазіргі жағдайда пайдалану елдегі кәсіпкерлік қызметті жедел дамытуды, Қазақстан экономикасының негізгі саласының ерекшеліктерін, оның климаты мен географиялық орналасуы, экологиясының деңгейін ескере отырып, өндіріс технологиясын жетілдіруді қамтамасыз етеді.

Сақтандыру жүйесі республика экономикасының сенімді әрі орнықты дамуына, халықты әлеуметтік қорғауды арттыру үшін қосымша негіз жасауға, азаматтар мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүлкін сақтандыруға ықпал етуге тиіс. Сақтандыру мәселесі, медициналық сақтандыруды қоса алғанда, әлеуметтік қамсыздандырудың мәселелеріне тікелей қатысты.

Сақтандыру негізі және сақтандыру ісінің негізі – сақтандыру қаржы жүйесінің ішкі аймағының бірі болып табылады. Сақтандыру қоғамдық жиынтық өнімді және ұлттық байлықтың бір бөлімін орналастырумен байланысты. Сақтандыру үшін пайда мен жинақтауды тек қайта орналастыруға байланысты қасиеттер ғана тән, себебі олар көптеген шығындарға байланысты болып келеді. Осыған байланысты сақтандыру меншіктің ақшалай формасының қозғалысымен байланысты. Сақтандыру үшін қаржының барлық қасиеттері тән, бірақ оның өзіндік қасиеттері де орын алуда:

1. Сақтандыру тәуекелділігіне байланысты қайта орналастыру қатынастары туындайды, себебі ол зиянның пайда болуын туындату мүмкін, ал оның салдарынан шығындар пайда болады;

2. Сақтандыру үшін жабық қайта орналастыру қатынастары тән, себебі сақтандыру процесінің мүшелері зиян соммасына байланысты өзара қарым-қатынасты болады. Бұл жабық шеңбер қатысушылардың санына байланысты, өйткені зардап шеккен шаруашылықтар саны сақтандыруға қатысушылар санынан едәуір аз болып келеді. Зиянды өтеу үшін арнайы ақшалай сақтандыру қоры құрылады, ол салымшылардың салған ақша қаражатының негізінде құрылады. Осының нәтижесі бойынша сақтандыру процесіне қатысушы саны неғұрлым көп болса, жасалынатын салымдар көлемі аз болады. Міндетті сақтандыру бойынша сақтандырушы саны көп, ал сақтандыру тарифі мен тәуекелділігі төмен болады;

3. Сақтандыру зиянды уақытқа және аймаққа байланысты қарастырылады.

4. Сақтандарудың өзіне тән бір қасиеті ол жинақталған қаражаттың қайтарымсыздығы болып табылады.

Сақтандыру бұл кәсіпорынның, ұйымдардың және жеке тұлғалардың материалды және басқа да зияндарын жабуға арналған қатысушыларының салымдары негізінде құрылған сақтандыру қорларына байланысты қатынастардың жиынтығы [2].

Отандық сақтандыру қызметі рыногының дамуын тежеп отырған негізгі себептер тек сақтандыру қызметін ұсыну тәжірибесінің жеткіліксіздігінде ғана емес, сонымен бірге халықтың әмір сүру деңгейінің төмендігі мен тәлемқабілеті бар кәсіпорындардың санының аздығында болып отыр. Осы себептер сақтандыру қызметінің потенциалын анықтап және құру механизмдерін жетілдіруге бағытталған және болашақтағы тенденцияларын 4 қорытындылайтын зерттеулердің жоқтығынан болып отыр. Осы себептер тақырыптың өзектілігін ашады.

Сақтандыру нарықтарының құбылыстарының ықпал ету аймағына түсуі, халықаралық қаржы нарығындағы жағдайлардың нашарлауының ірі деген сақтандырушылар мен қайта сақтандырушылар қатарының теңгерімдік көрсеткіштеріне және қаржы күшіне әсер етуі жағдайында «FreedomFinanceInsurance» сақтандыру компанияның сенімділігі мен тұрақтылығы артуда.

Қазіргі таңда сақтандыру қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында рыноктық әдістермен экономиканы басқарудың негізгі құралы болып табылады. Сақтандыру механизмдерінің ерекшелігі тек қана кәсіпорындар мен азаматтардың мүлкін сақтау ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің макроэкономикалық мәселелерін шешу секілді қызметтерді атқару болып табылады. Сондықтан, рыноктық шаруашылығы дамыған мемлекеттерде сақтандыру әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешудегі экономиканың стратегиялық секторы болып отыр [3].

Нәтижелер мен талқылаулар. Бүгінгі таңда Қазақстанда сақтандыру қызметі саласын реттейтін тиімді құрал сақтандыру заңы бар. Алайда, экономиканың бұл саласы халықаралық стандарттар мен қағидаларды қолдана отырып, табысты жетілдіруді қажет етеді. Осы орайда, отандық сақтандыру заңнамаларын тиімді, тұрақты сақтандыру қызметін дамытуға көмек көрсету әрекеттері мен қолдауға, сондай-ақ әртүрлі мемлекеттердің қадағалау органдарымен келешектегі ынтымақтастықты дамытуға бағытталған халықаралық талаптарға сәйкестендіруді қамтамасыз ету қажет.

«FreedomFinanceInsurance» СК АҚ қаржылық жағдай бәсекелестік қабілетін және оның іскерлік қарым-қатынастағы потенциалын анықтайды, қаржылық және басқа қатынастар тұрғысындағы экономикалық қызығушылықтары қаншалықты дәрежеде кепілдендірілгенін бағалайды.

«FreedomFinanceInsurance» СК АҚ қаржылық жағдайының объективті дұрыс бағасын алудың ең жақсы тәсілі, бұл – талдау, ол кәсіпорынның даму бағытын бақылауға, оның ша-руашылық қызметіне кешенді түрде баға беруге мүмкіндік береді және осындай жолмен басқарушылық шешімдерді өңдеумен кәсіпорынның өзінің өндірістік кәсіпкерлік қызметі арасында байланыстырушы қызмет атқарады.

«FreedomFinanceInsurance» Сақтандыру компаниясы Акционерлік қоғамы – «жалпы сақтандыру» саласында сақтандырудың тиісті классы шегінде, Қазақстан Республикасының «Сақтандыру қызметі туралы» Заңымен белгіленген сақтандыру салаларын және класстарын қоса қолдану ерекшеліктерін ескере отырып қызметін жүзеге асыратын компания.

Қайта сақтандыру жүйеміздің кез келген шартты жылдам әрі сенімді қайта сақтандыруға мүмкіндік беретін икемді қайта сақтандыру механизмі бар. Компанияның сақтандыру портфелінде көптеген әйгілі отандық әрі шетелдік кәсіпорындардың және қайта сақтанушылардың сақтандырылған және қайта сақтандырылған тәуекелдері бар.

«FreedomFinanceInsurance» Сақтандыру компаниясы» Акционерлік қоғамы – «жалпы сақтандыру» саласында сақтандырудың тиісті классы шегінде, Қазақстан Республикасының «Сақтандыру қызметі туралы» Заңымен белгіленген сақтандыру салаларын және класстарын қоса қолдану ерекшеліктерін ескере отырып қызметін жүзеге асыратын компания.

2022 жылдың 19 желтоқсанында S&P Global Ratings халықаралық рейтинг агенттігі эмитенттің ұзақмерзімді кредиттік рейтингі және «Freedom Finance Insurance» (FFI) СК» қаржылық тұрақтылығының рейтингі «B» деңгейнен «B+» деңгейіне дейін жоғарлағаны және рейтингтерді CreditWatch Positive тізімінен шығарылғаны туралы мәлімдеді. Сонымен қатар, ұлттық шәкілі бойынша рейтингі өзгерді, «kzBBB-» деңгейінен «kzBBB» деңгейіне дейін көтерілді, болжамы – «Тұрақты».

Жағымды өзгерістері, FFI сақтандыру компаниялары және «Лондон-Алматы» СК бірігуі арқасында болды. Аталған процесс барысында, «Лондон-Алматы» СК өзінің барлық баланстық активтерін, міндеттемелерін және сақтандыру қоржынын FFI-ге аударды, және жеке заңды тұлға ретінде әрекеттенуін тоқтатты. Рейтинг агенттігінің пайымдауына сәйкес, бұл бірігу, мөлшері, нарықтық үлесі және бизнесті әртараптандыру тұрғысынан қарағанда, FFI позицияларын жалпы сақтандыру саласындағы қазақстандық нарығында нығайтады.

Болжамы – «Тұрақты» деген, таяудағы 12 ай ішінде FFI ағымдағы жағымсыз экономикалық жағдайларға төзімді болатыны бойынша, S&P Global Ratings жорамалдауын ақтайды. Бәсекелестік позициясының нашарлауына және капитализациялау көрсеткіштерінің түсуіне жол бермейтіні айқын. Сонымен қатар, сақтандыру компаниясының активтерін қаржыландыру сапасы тұрақты болуына, агенттік сенім артады [4].

«Рейтингтің жоғарлауы, екі сақтандыру компаниясы 2022 жылдың 19 желтоқсанында біріккеннен кейін басталды. FFI көрсеткіштеріне жағымды әсерін, нарықтық позицияларын нығайту және ішкі нарықта әрекеттену аясын кеңейту, сонымен қатар, сақтандыру қоржынын әртараптандыруды көтеру және корпоративтік клиенттер базасын ұлғайту береді.

FFI СК АҚ шоғырландырылған нарықтық үлесі 2023 жылы, жазылған сақтандыру сыйлықақысы – бруттоның шамамен 4-5% құрайтын болады және келешекте өсуін жалғастырады.

Және де, FFI нарықтағы жағдайының жақсаруы, ірі ойыншылармен бәсекелесуге компания оларды дамытуды жоспарлаған, ерікті автосақтандыру және корпоративтік тәуекелдерді сақтандыру саласында.

Сонымен қатар, 2023 жылы, біріккен компанияның болжанған жалпы капиталы, шамамен 26 млн АҚШ долларын құрайтын болады, және де, FFI капиталының жеткіліктігі, сақтандыруға қабылданған тәуекелдеріне сайма-сай келеді деп жорамалдаймыз.

Сақтандыру компаниясының бизнес топтарын холдинг ішінде әртараптандыру ниетін жүзеге асыру бойынша, ұзақ мерзімді даму стратегиясын жанандырудағы ролі өте маңызды.

Қазіргі таңда сақтандыру қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында нарықтық әдістермен экономиканы басқарудың негізгі құралы болып табылады. Сақтандыру механизмдерінің ерекшелігі тек қана кәсіпорындар мен азаматтардың мүлкін сақтау ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің макроэкономикалық мәселелерін шешу секілді қызметтерді атқару болып табылады.

Сақтандыру компанияларының инвестициялық қызметін жетілдірудегі жүргізілген ізденістерге қарай мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. Инвестициялық портфель туралы теориялық көзқарастардың даму үдерісінен елдегі қаржы рыногының қандай да бір даму ерекшеліктерімен анықталатын инвестициялық портфель туралы кең ауқымды теориялық тұжырымдар қалыптасты. Қазіргі кезеңдегі экономикада бұл санаттар тек инвесторлардың қызмет ету аясымен шектеле отырып, тар мағынада қолданылады. Осыған байланысты, санаттардың таралу аймағын шектемей ауқымдату керек.

2. Соңғы жылдары қаржы нарығының даму серпіні оң үрдістермен сипатталады: өзіндік капитал мен активтердің өсуі басқа институттардың өсу қарқынынан жоғары болып отыр.

Дегенмен, сақтандыру компаниялары капиталдандыру көлемі жағынан қаржы рыногының басқа сегменттерінен артта келеді. Инвестициялық үдерістегі сақтандырушылардың ролін арттыру үшін ұзақ мерзімді сақтандыру бойынша жасалатын операциялардың көлемін кеңейту керек, сақтандырушылардың меншікті капиталының мөлшерін едәуір ұлғайту қажет, экономиканың нақты секторына ұзақ мерзімді күрделі қаржы жұмсалымының мүлдем жаңа бағыттары негіз болатын сақтандырушылардың инвестициялық қызметін жандандыру қажет.

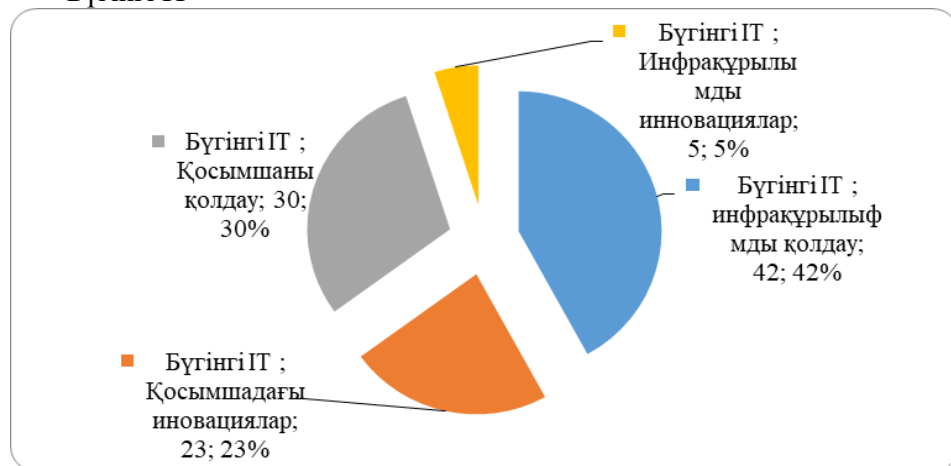
3. Әлуатті инвестициялау объектілерінің менеджері инвесторларға қажетті нормаларды заңнамалық бекіту мен енгізу жөніндегі ұсыныстарды оларға коммерциялық құпия болып табылмайтын қаржы-шаруашылық қызметтері жөнінде ең жоғары ақпараттар беруі тиіс. Егер сұралатын мағлұматтар коммерциялық құпия болып табылса, онда ақпарат беруден бас тарту жазбаша түрде негізделуі тиіс. Бұл сақтандыру компанияларының қаржы менеджерлеріне сақтандыру резервтерін орналастыру туралы дұрыс шешім қабылдауына мүмкіндік береді.

Бұл шаралар сақтандыру ұйымдарына инвестициялық қызметтің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін инвестициялық салымдардың жаңа инструменттері қор рыногында пайда болар еді.

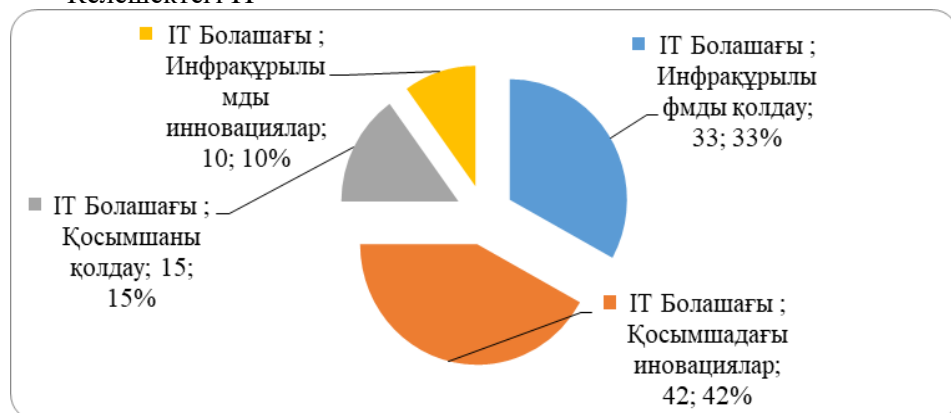
4. Сақтандыру қызметінің инвестициялық тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарының бірі – жаңа міндетті және әлеуметтік маңызы бар сақтандырудың түрін әзірлеу және енгізу, бұл сақтандыру компанияларының инвестициялық мүмкіндіктерін едәуір ұлғайтар еді, бұл мүмкіндіктерге зейнетақы аннуитетін енгізу арқылы зейнетақы қызмет көрсету саласында сақтандыру қағидаларын қолдану, сонымен қатар жұмыс берушіні сақтандыруды қоса ресми салаларда қызмет көрсету жатады.

Интернет бойынша қызмет бағдарламалары бойынша халықаралық деңгейде өзін көрсете білді. Нақты қаржылық порталмен https хаттамасы бойынша және SSL (Secure Socket Layer) технологиясын қолдану клиенттің есеп айырысу операцияларын қолдануда қауіпсіздікті күшейтуге ықпалын тигізеді. Келесі суреттен болашақта IT-технологиялардың бастамасы мен келешектегі болжамы көрсетілді.

Бүгінгі IT

Келешектегі IT

Сурет 1 – Сақтандыру компанияларында бүгінгі және болашақтағы ақпараттық технологияны қолдану

Бүгінгі және болашақтағы ақпараттық технологияны қолдану нәтижесі қарастырылды.

Диаграммадағы мәліметтер бойынша, инфрақұрылымды қолдау 9%-ға азаяды, қосымшадағы сақтандырудағы иновациялар 19%-ға артады, қосымшаны қолдау 15% азаяды, инфрақұрылымды инновациялары 5%-ға артады деген болжам беруге болады [5].

Себебі, қосымшаларды қазіргі уақытта жүктейтін болсақ, келешекте тек инновациялы өнімдердің түрлерін арттыруына мүмкіншіліктерді кеңейтеді. Яғни, сақтандыру компанияларындағы инновациялық қызметтердің халықаралық деңгейде жоғары дәрежелі қызмет көрсететін әлеуетті сақтандыру нарығына айналуына айналуына ықпал етеді.

Қорытынды. Сақтандырудағы жаңа өнімдер жүйесінің тиімділігі мен үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету банктік технологияларды стандарттау және сертификаттау үшін толық жүйелерді құруды және пайдалануды қамтиды.

Қазіргі уақытта осы саладағы стандарттарды, стандартталған профиль деп аталатын, сондай-ақ сертификаттауды сынау әдістерін және сынақ зертханаларын және сертификаттау орталықтарын аккредитациялау үшін негіз болып табылатын осындай жүйелердің тұжырымдамалары әзірленуде. Құрылатын стандартталған профиль сақтандыру саласының секторындағы халықаралық стандарттарға сәйкес келеді.

Сақтандыру операцияларды жүргізуге электронды желісі бойынша есепке алу мен есеп беруді жүзеге асыруға, сондай-ақ халықаралық және ұлттық классификаторларға сәйкес классификациялау мен кодтаудың бірыңғай сақтандыру жүйесін әзірлеуге арналған есептеулер мен ережелерді стандарттау күтілуде.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Факторы и условия конкурентоспособности страхового рынка в условиях интеграции ЕАЭС // Сембеков А.К., Серикова Г.С. и др. – Караганда, 2019. – 168 с.

2 Адамбекова, А.А. Қазақстан қаржы нарығы: өзара іс-қимылы және оның сегменттерінің даму келешегі / А.А. Адамбекова. – Алматы: Экономика, 2021. – 295 б.

3 Серикова Г.С. Финансовые аспекты деятельности страховых компаний. – Караганда, 2020. – 160 с.

4 «FreedomFinanceInsurance» Сақтандыру компаниясы» сайты мәліметтері <https://ffins.kz/kkpresmi>

5 Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 2021. – 311 с.

Е. Билан¹, магистрант

С.Ж. Пралиева², кандидат экономических наук, ассоциированный профессор
^{1, 2} Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Отечественный страховой рынок: теория и особенности практики

Аннотация. В данной статье выделены особенности развития и отрасли страхового рынка в экономике Казахстана. Экономика в условиях рыночных отношениях, развитие предпринимательской деятельности, расширение товарно-обменных отношений, взаимно-контрактных обязательств между хозяйствующими субъектами, деятельность прочной системы гарантий, которая происходит через страхование. Вместе с тем, особое значение Страхового института в условиях современной экономики определяется Канди-фактор факторами. Отечественная система страхования способствует надежному и устойчивому развитию экономики республики, созданию дополнительной основы для повышения социальной защиты населения, страхованию имущества граждан и хозяйствующих субъектов, определены основные вопросы. В статье рассматривается современное состояние возникновения убытков из-за страхового риска, поскольку оно может вызвать возникновение убытков. На отечественном страховом рынке рассматривалось акционерное общество Страховая компания «FreedomFinanceInsurance». Кроме того, создаваемый стандартизированный профиль соответствует международным стандартам в секторе страховой отрасли. Были продемонстрированы инициатива и перспективы IT-технологий. Раскрыты результаты применения информационных технологий сегодня и в будущем. В заключения работы был сделан общий вывод о роли льготной ипотечной программы для рынка жилья.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховое дело, финансовый рынок, инвестиционный портфель.

E. Bilan^{1, 2}, undergraduate

S.Zh. Praliova², candidate of Economic Sciences, Associate Professor
^{1, 2} Turan University, Almaty, Kazakhstan

Domestic insurance market: theory and practice features

Abstract. This article highlights the features of the development and industry of the insurance market in the economy of Kazakhstan. The economy in the conditions of market relations, the development of entrepreneurial activity, the expansion of commodity-exchange relations, mutual contractual obligations between economic entities, the operation of a solid system of guarantees that occurs through insurance. At the same time, the special importance of the Insurance Institution in the conditions of the modern economy is determined by the Candi-factor factors. The domestic insurance system contributes to the reliable and sustainable development of the economy of the republic, the creation of an additional basis for improving social protection of the population, property insurance of citizens and business entities, the main issues are identified. The article examines the current state of the occurrence of losses due to insurance risk, since it can cause losses. In the domestic insurance market, the joint-stock company Insurance Company "FreedomFinanceInsurance" was considered. In addition, the standardized profile being created complies with international standards in the insurance industry sector. The initiative and prospects of IT technologies were demonstrated. The results of the use of information technologies today and in the future are disclosed. At the conclusion of the work, a general conclusion was made about the role of the preferential mortgage program for the housing market.

Keywords: insurance, insurance market, insurance business, financial market, investment portfolio.

Ж.К. Жорабаева, «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы
экономика ғылымдарының кандидаты
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

ЗАМАНАУИ ҚАРЖЫГЕР МӘРТЕБЕСІ

Қаржыгер деген ұғымға тоқталатын болсақ, яғни ол не істейді, оның міндеттері қандай деген сұрақтар туындайды. Қаржыгер – бұл өте кең ұғым. Бұл қаржыны басқаратын маман. Ол қаржылық операцияларды заңды түрде жүзеге асырады, қаржылық активтерді бөледі және инвестициялайды.

Қаржылық активтер бұл әр түрлі валютадағы ақша қаражаттары және олардың баламалары, бағалы қағаздар (акциялар, облигациялар, пайлар), қаржылық салымдар (басқа компаниялардың жарғылық капиталына салымдар) және дебиторлық берешек. Бөлу дегеніміз – компанияның бюджет түсімдерін, сондай-ақ оның шығындарын жоспарлау және бақылау. Егер қай уақытта да сауатты жұмыс жасалатын болса, онда ұйым ешқашан шығынға ұшырамайды. Инвестициялау компанияның кірістілігін бірнеше есе арттыра алатын қаржылық инвестицияларды қамтиды. Бұл жағдайда қаржыгер нарықтық тенденцияларды түсінетін стратег ретінде әрекет етеді. Ол жалпы деректерді талдай алады және тәуекелдерді болжай алады. Сонымен қатар ол инвестициялаудың неғұрлым тиімді екенін, яғни қай салаға салу қажет екенін түсінеді және кәсіби талғамға ие.

Жалпы тәжірибеде қаржыгерлер деп экономиканың нақты секторындағы жеке компанияның қаржы бөлімінің мамандары мен қаржы секторының мамандарын айтады. Компанияның қаржы бөлімінің мамандарына келетін болсақ, бұл қаржыгерлер қаржылық емес ұйымдарда стажерден бастап топ-менеджерге дейін мансап құруда. Мұнда қызметтің бағыттары аналитика, жоспарлау, есеп беру, бақылау және аудит, болжау және қаржылық даму стратегиясы болуы мүмкін.

Қаржы бөлімі маманының көптеген міндеттері бар, олардың ішінде мәмілелер мен инвестициялық жобаларды бағалауды, компанияның қызметін қаржылық-экономикалық тұрғыдан талдауды, есептілікпен жұмыс істеуді (соның ішінде ҚЕХС бойынша), қызметті заңнамаға сәйкестігін тексеруді, қаржылық модельдеуді және стратегиялық жоспарлауды атап өтуге болады. Компаниядағы орындары бойынша мысал ретінде: қаржылық талдаушы, қазынашы, аудитор, қаржылық тәуекел менеджері, инвестициялар жөніндегі маман, салық менеджері, қаржы директорын атап өтуге болады. Олардың ішіндегі ең маңыздысы – қаржы директоры лауазымы болып табылады. Ол қаржылық стратегияны әзірлеуге және жүзеге асыруға жауапты. Ол бизнес-үдерістерді жақсы біледі және менеджерге кірісті арттыру үшін қажетті шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Экономиканың қаржы секторының мамандарына келетін болсақ, мұндай мамандар инвестициялық қорларда, сақтандыру ұйымдарында, банктерде және қор биржаларында мансап құруда. Олардың міндеттерінің ауқымы таңдалған бағытпен анықталады. Компаниядағы орындары

бойынша келесідей: инвестициялық қауымдастық, сақтандыру брокері, несиелі талдаушысы, қаржылық тәуекелдерді басқару бойынша сарапшы, биржадағы трейдер және қаржы агенті. Қаржы маманы қай салада жұмыс істесе де, ол кәсіби білім алуы керек. Ол үшін бірқатар пәндерді жақсы білу маңызды: микро және макроэкономика, қаржы, банк ісі, қаржы нарықтары, салық салу, сондай-ақ қолданыстағы заңнама.

Мамандықта табысты дамуы үшін математикалық қабілеттер мен аналитикалық ақыл-ой қажет. Сонымен қатар, қойылған міндеттерге назар аудару білу, шешім қабылдауға жауапты болу және стратегиялық ойлау қажет. Маңызды жеке қасиеттер стресске төзімділік болып келеді.

Қаржыгер мамандығының бухгалтер немесе экономистен айырмашылығы неде. Бұл мамандықтарды шатастыруға болмайды.

Бухгалтер қаржы-шаруашылық есебін жүргізеді. Ол компанияның бүкіл жұмыс үдерісін бухгалтерлік есеп шоттарында көрсетеді. Ол сондай-ақ кірістер мен шығыстар туралы есептер жасайды, салықтар мен алымдарды әртүрлі деңгейдегі бюджеттерге аударады және жалақы төлейді.

Экономист шаруашылық қызметтің көрсеткіштерін талдап, оның нәтижелерін бағалайды. Ол есептеулермен айналысады және даму немесе проблемалық аймақтар үшін ресурстарды анықтайды. Әрі қарай ол компанияның тиімді жұмысына қол жеткізу үшін жаңа көрсеткіштерді жоспарлап отырады.

Қаржыгер керісінше, бухгалтерлік және экономикалық деректерді қолдана отырып, ұйымның қаржылық жағдайын бағалайды және оның қаржылық ағындарын басқарады. Сонымен қатар қаржыгерлердің қандай мамандандыруы бар және олардың ішінен дұрысын таңдау неге маңызды деген сұрақ туындауы мүмкін. Қаржыгердің мамандануы және соның салдарынан оның міндеттері қаржылық қатынастар саласына тікелей байланысты. Олар инвестициялармен, сақтандырумен, несиелеумен, салықтық бюджеттеумен, халықаралық нарықтағы қаржылық қызметпен байланысты болуы мүмкін.

Инвестиция мамандары компанияның активтерін инвестициялау қай жерде тиімдірек екенін анықтайды, мәмілелердің кірістілігін және ықтимал тәуекелдерді анықтайды. Олар қызметі қаржылық шығындардан қорғаудан тұратын сақтандырушылармен тығыз байланыста жұмыс істейді. Несиелеу мамандары несиені кімге, қанша және қанша пайызбен беруге болатындығын анықтап және оны қайтармау ықтималдығын есептейді. Бұл жерде сақтандырушылардың жұмысы да маңызды. Бюджет және салық мамандарына келетін болсақ, компанияның кірістері мен шығыстарын оңтайландырады және салықтық жоспарлаумен айналысады. Олар салық заңнамасын бұзбау үшін ақша ағындарын бөледі. Халықаралық қаржы нарығының мамандары өз құзыреттерін әлемдік экономика ауқымында қолданады. Олар нарықтың құрылымын, оның қатысушыларын біледі, ерекшеліктерін, жұмыс жасау принциптерін және даму тенденцияларын түсінеді.

Қазіргі таңда еңбек нарығындағы қаржыгер-таптырмас мамандық. Қаржыны басқару міндетін бухгалтер де, экономист те орындамайды. Бұл активтерді тиімді басқарусыз кез-келген компанияның өсуі мен дамуы мүмкін емес.

Авторлар туралы мәлімет

Абуова М.Қ. – магистрант, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Абуталипова Ж.А. – экономика ғылымдарының магистрі, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Айгалин А.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Асилова А.С. – экономика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Билан Е. – магистрант, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Гарибова А.Р. – студент, Запорожье Ұлттық Университеті, Запорожье қ., Украина

Дауылбаев К.Б. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Жалмағамбетов Д.Д. – магистрант, Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., Қазақстан

Жандерке С.Н. – магистрант, «Нархоз Университеті», Алматы қ., Қазақстан

Жорабаева Ж.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Иманбай И.Ә. – аға оқытушы, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қиқымбаев А.Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Марат Т.Қ. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Махмеджанова Л.Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Момынкулова С.М. – экономика ғылымдарының магистрі, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Нурғалиева А.М. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Нұрғалиева Г.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Олейникова Л.Г. – экономика ғылымдарының докторы, аға ғылыми қызметкер, Украина Қаржы Министрлігінің Қаржылық басқару Академиясы, Киев қ., Украина

Оразалинова М.Н. – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Оралбаева Ж.З. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Пралиева С.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Райымқұлова А.О. – экономика ғылымдарының магистрі, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Снигирев И. – магистрант, әл-Фараби атындағы Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., Қазақстан

Султанова Г.М. – магистрант, «Нархоз Университеті», Алматы қ., Қазақстан

Султанова М.Ш. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Сыздықова Г.С. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Тастулеков С.Б. – сеньор-лектор, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Череп А.Г. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Запорожье Ұлттық Университеті, Запорожье қ., Украина

Сведения об авторах

Абуова М.Қ. – магистрант, Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Абуталипова Ж.А. – магистр экономических наук, лектор, Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Айгалин А.А. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Асилова А.С. – кандидат экономических наук, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Билан Е. – магистрант, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Дауылбаев К.Б. – доктор экономических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

Жалмагамбетов Д.Д. – магистрант, Алматы менеджмент университет, г. Алматы, Казахстан

Жандерке С.Н. – магистрант, Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Жорабаева Ж.К. – кандидат экономических наук, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Иманбай И.Ә. – старший преподаватель, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Қыкымбаев А.Ж. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Марат Т.Қ. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Махмеджанова Л.Н. – кандидат экономических наук, доцент, Евразийская юридическая академия имени Д. Кунаева г. Алматы, Казахстан

Момынкулова С.М. – магистр экономических наук, лектор, Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Нургалиева А.М. – кандидат экономических наук, и.о. доцента, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Нургалиева Г.К. – кандидат экономических наук, профессор, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Олейникова Л.Г. – доктор экономических наук, старший научный сотрудник, Академия финансового управления Министерства финансов Украины, г. Киев, Украина

Оразалинова М.Н. – доктор PhD, ассоциированный профессор, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Оралбаева Ж.З. – кандидат экономических наук, профессор, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Прашиева С.Ж. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Раимкулова А.О. – магистр экономических наук, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Снигирев И. – магистрант, Алматы менеджмент университет, г. Алматы, Казахстан

Сопина А.Е. – студент, Запорожский Национальный Университет, г. Запорожье, Украина

Султанова Г.М. – магистрант, Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Султанова М.Ш. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Сыздыкова Г.С. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Тастулеков С.Б. – сеньор-лектор, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Череп А.Г. – доктор экономических наук, профессор, Запорожский Национальный Университет, г. Запорожье, Украина

Информация о членах редакционной коллегии

Искаков Узан Мулдашевич – заслуженный деятель РК, член Евразийской ассоциации оценки качества образования, доктор экономических наук, профессор, Казахстан

Алиев Мурат Капбарович – доктор экономических наук, профессор, Казахстан

Сатмурзаев Асан Адасбекович – доктор экономических наук, профессор, Казахстан

Шимшиков Жангельды Ерденевич – кандидат экономических наук, профессор, директор Центра социально-экономических исследований – филиала РКП «Институт Экономики» КН МОН РК, Казахстан

Барышева Салима Кожаметовна – кандидат экономических наук, доцент, Университет «Туран», Казахстан

Тлеужанова Данагуль Амангелдиновна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

Сырлыбаева Назгуль Шенгелбаевна – кандидат экономических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Досжан Райгүл Дүкенбайқызы – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Гамидуллаева Лейла Айваровна – доктор экономических наук, профессор кафедры управления и экономической безопасности Пензенского государственного университета, Пенза, Россия

Пукала Ричард – PhD, профессор, Государственной высшей школы технологий и экономики, Университет в Ярославле, Польша

Требования к содержанию и оформлению статей

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан по экономическим наукам, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

Журнал рассчитан на работников ВУЗов и научных учреждений, магистрантов и докторантов, государственных и общественных деятелей, руководителей органов управления, финансовых структур. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Основные разделы журнала «Транзитная экономика»:

- ВОПРОСЫ ТЕОРИИ
- ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ
- МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА
- ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Журнал осуществляет прием научных статей для публикации от преподавателей ВУЗов, научных работников, экономистов-практиков и докторантов.

Условия размещения публикаций в журнале

Для публикации в журнале «Транзитная экономика» принимаются статьи на казахском, русском и английском языках, содержащие ранее не опубликованные проблемные, обзорные, дискуссионные статьи в области экономических наук.

К оформлению статей предъявляются следующие требования

Предлагаемые к публикации статьи должны отражать научную новизну, практическую ценность исследуемой проблемы, содержать глубокий экономический анализ, заканчиваться аргументированными выводами, предложениями авторов. Необходимо соблюдать единообразие терминов, обозначений, условных сокращений и символов, избегать повторов.

Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подписанными надписями, аннотации, не должен превышать 15 страниц печатного текста. Минимальный объем статьи – 5 страниц.

На первой странице указывается Международный рубрикатор научно-технической информации (МРНТИ) – слева в верхнем углу; далее на языке статьи.

Аннотация дается в начале текста на том языке, на котором цитируется статья (150-200 слов). Аннотация на казахском и английском языках. Перед каждой аннотацией написать фамилию и инициалы, название статьи на соответствующем языке аннотации. Ключевые слова на казахском, русском, английском языках внизу аннотации на соответствующем языке аннотации.

Аннотация является кратким изложением содержания научного произведения, дающая обобщенное представление о его теме и структуре.

Ключевые слова должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи. Для каждого конкретного материала задайте 5-6 ключевых слов в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке.

Авторы, информация об авторах, название статьи, аннотация и ключевые слова указываются на 3-х языках.

Литература приводится в порядке цитирования в конце статьи. В тексте указать ссылки на литературу в квадратных скобках.

Статьи публикуются казахском, русском, английском языках

Последовательность представления материала:

- МРНТИ;
- название статьи;
- инициалы и фамилия автора;
- ученая степень, ученое звание, почетное звание;
- должность, место работы;
- контактная информация, которая может быть размещена в открытом доступе (для каждого автора: e-mail, город, страна проживания), а также контактные телефоны для связи с редакцией журнала;
- расширенная, структурированная аннотация (на трех языках) 150-200 слов;
- ключевые слова (на трех языках не более 5, строчными буквами, через запятую);
- текст статьи (рисунки и, таблицы и т.д.) (кроме обзорной) должен включать следующие разделы: введение, экспериментальная часть, результаты и обсуждения, заключение, список использованных источников;
- список использованных источников (не менее 5).

Статьи, оформление которых не соответствует указанным требованиям, к публикациям не принимаются. Статьи будут приниматься к публикации после тщательного отбора. Редакция оставляет за собой право сокращать статьи и вносить поправки.

Текст статьи должен быть набран на компьютере в формате doc (MicrosoftWord 97/2000; XP 2003), шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4, размер кегля – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание по ширине. Абзацный отступ – 0,8 см. Поля верхнее – 2, нижнее – 2, левое – 2, правое – 2.

Статьи не должны быть перегружены рисунками и графиками.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими, чистыми. На рисунки и таблицы в тексте должны быть ссылки.

Редакция журнала не несет ответственность за содержание статьи, за несоответствие текста и литературы, за источники, использованные в тексте статьи. Редакция журнала надеется на компетентность, профессионализм и ответственность авторов статьи за содержание текста и литературы статьи.